

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 42, 1991

Cena 29 Kčs

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Ján Horecký: Jazykové vedomie	81
Klára Buzássyová: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfolo- gických a lexikálnych jednotiek	89
Andrej Kráľ—Abel Kráľ—Vladimír Majerník: Frekvenčná analýza hláskového inven- tára slovenčiny	105
Jana Branická: Ustálené adjektívne prirovnania	115

Diskusie

Pavel Cmorej: O ideálnych jazykových znakoch a označení	122
---	-----

Rozhľady

Jiří Nekvapil—Jana Holšánová: Nad knihou G. Helbiga Vývoj jazykovědy po roce 1970.	130
---	-----

Správy a posudky

Profesor Gabriel Altmann. J. Bosák	136
Historický slovník slovenského jazyka. I. K. Gabovštiaková	138
Akamatsu, T.: The theory of neutralization and the archiphoneme in functional phonology. S. Ondrejovič	142
The Prague school and its legacy. J. Nekvapil.	144
Pergnier, M.: Les anglicismes. Danger ou enrichissement pour la langue française? O. Orgoňová	145
Jazyk i líčnosť. S. Ondrejovič	147
17. medzinárodný onomastický kongres v Helsinkách (13. 8.—18. 8. 1990). V. Blanár	150
Nový medzinárodný časopis pre európsku sociolingvistiku. S. Ondrejovič	153

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки: Языковое сознание.	81
Клара Бузашишова: Повторная интернационализация и проблема отождествле- ния морфологических и лексикологических единиц	89
Андрей Краль—Абел Краль—Владимир Майерник: Частотный анализ инвен- таря звуков словацкого языка.	105
Яна Браницка: Устойчивые адъективные сравнения.	115

Дискуссия

Павел Цморей: Об идеальных языковых знаках и обозначении.	122
---	-----

Обзор

Иржи Неквапил—Яна Холшанова: Замечания о книге Г. Хелбига Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970	130
---	-----

Сообщения и рецензии

Профессор Габриел Альтманн. Я. Босак	136
Исторический словарь словацкого языка. К. Габовштиакова	138
Акаматсу, Т.: Теория нейтрализации и архифонемы в функциональной фонологии. С. Ондрейович	142
Пражская школа и ее последователи. И. Неквапил	144
Пениер, М.: Англицизмы. Опасность или обогащение для французского языка? О. Оргоньова	145
Язык и личность. С. Ондрейович	147
17-ый международный ономастический конгресс в Хельсинки. В. Бланар.	150
Новый международный журнал для европейской социолингвистики. С. Ондрейо- вич	153

JAZYKOVÉ VEDOMIE

JÁN HORECKÝ

Vo filozofickej literatúre sa veľmi často pokladá jazyk alebo aspoň jazykový význam, resp. jazykový znak za jeden zo základných momentov vedomia. Ale na druhej strane sa zdôrazňuje, že práve jazyk je jeden zo základných prostriedkov na objektivizáciu vedomia.

Ak má totiž človek prostriedky na objektivizáciu vedomia, možno predpokladať, že tieto prostriedky tvoria istý systém. Ak sa vedomie objektivizuje výtvarným dielom, ide o systém (výtvarných) znakov. Ak sa objektivizuje verbálnymi prostriedkami, ide o systém jazykových znakov.

Vo všetkých teóriách o povahe a podstate vedomia sa zdôrazňuje jeho jazyková zložka, jazykový moment. Možno teda predpokladať, že táto typická, charakteristická zložka, najmä ak sa postuluje jej znaková povaha, tvorí špecializovanú zložku, ktorú môžeme právom označiť ako jazykové vedomie.

Jazykové vedomie je teda vyšpecifikovaná, špecializovaná zložka vedomia. Jej špecifickosť je daná tým, že pomerne ľahko — ľahšie ako pri iných zložkách — sa dá vymedziť jej obsah i forma, prirodzene, dostatočne odlišená od obsahu a formy prípadných iných zložiek vedomia.

Obsahom jazykového vedomia je interiorizovaný systém verbálneho správania, ktorý má tri základné podsystémy: jazykový, konceptuálny a interakčný (Horecký, 1985). Formou jazykového vedomia je banka dát, uložená v jazykovom vedomí.

Báza dát — ako lexikálna zložka banky dát — je zložitý systém jazykových znakov, akýsi teaurus, ktorý možno znázorniť ako sieť pomenovaní (jednoslovných i viacslovných). Každá substančná jednotka v tejto sieti tvorí uzol, charakterizovaný dvoma typmi vzťahov. Sú to predovšetkým vzťahy priradenosti, podradenosti a nadradenosti. Ale veľmi dôležité sú aj vzťahy atribúcie, statickej i dynamickej.

Substantívny uzol možno znázorniť takto:

STATICKÝ
ATRIBÚT

DYNAMICKÝ
ATRIBÚT

NADRADENOSŤ

PRIRADENOSŤ

PODRADENOSŤ

HYPERONYMIA

SYNONYMIA

HYPONYMIA

Napríklad pomenovanie jazykový znak *vták* (porov. Maršalová, 1974) je vo vzťahu priradenosti k slovu *letáček*, vo vzťahu podradenosti ku znaku *zvíra* a vo vzťahu nadradenosti k znakom *kanárik*, *pštros* atď.

K statickým atribútom tohto pomenovania patrí napr. *domáci*, *exotický*, *spevavý*, *sťahovavý*, *červený*, *zelený*, *strakatý*, *dlhochvostý* a pod. K dynamickým atribútom patrí napr. znak *lietať*, *spievať*, *zobať*, *skackať*.

Pomenovanie procesu, napr. *lietať*, takisto vstupuje do siete vzťahov (*lietať* — *vznášať sa* — *plávať vzduchom*). Ale k jeho atribútom patrí na jednej strane pôvodca deja, ktorý môže lietanie vykonávať (*vták*, *lietadlo*, *človek* — *papier*, *list*), na druhej strane okolnosť deja (*lietať rýchlo*, *pomalý*, *nízko*, *vysoko*, *plavne*, *strmhľav*, *okolo niečoho*, *ponad*, *popod*). Pri predmetových slovesách patrí sem vyjadrovanie zasahovaného predmetu: *rúbať drevo*, *skalú*, *stromy* a pod.

Verbálny uzol možno znázorniť takto:

AGENS

KOMPLEMENT

NADRADENOSŤ

PRIRADENOSŤ

PODRADENOSŤ

HYPERONYMIA

SYNONYMIA

HYPONYMIA

Pomenovanie atribútu má jednoduchšiu štruktúru, lebo vstupuje len do vzťahov k charakterizovanému objektu. Napríklad *vyšoký* má vzťah k objektom (napr. *dom*, *strom*, *človek*), ale aj k abstraktám (napr. *náklad*, *plat*, *podiel*, *miera*, *záujem*, *odpad* a pod.).

Je tu zrejmä paralela k neurónovým sieťam v mozgu.

Takáto sieť vzťahov, systém pomenovaní so všetkými vzťahmi, má však aj výraznú genetickú štruktúru, a to je zásadný rozdiel proti ideologickým alebo objektovým tezaúrom.

Základnou bunkou tejto siete vzťahov — vlastne lexiky, súboru pomenovaní — je onomaziologický reťazec reprezentovaný prvkami konceptuálnymi A, obsahovými O a formovými. Tieto tri prvky možno pripísať každému neodvodnenému slovu, ale aj každej slovotvornej morféme.

Základný onomaziologický reťazec sa rozvíja štyrmi typmi procesov: transformáciou, transpozíciou, transferáciou a transláciou.

Pri derivačnej transformácii sa koreňový onomaziologický reťazec R a afixálny onomaziologický reťazec A mení, spája v nový reťazec W. Výsledkom je zložená forma, pričom obsah i koncept tohto nového reťazca W tvoria nedeľiteľný celok.

Pri kompozičnej transformácii sa dva (i viac) koreňové onomaziologické reťazce (R_1 a R_2) spájajú v nový onomaziologický reťazec R_w . Výsledkom je tu zložená forma.

Pri rozvíjacej transformácii sa dve hotové slová W_1 a W_2 (niekedy aj viac slov) spájajú do jedného pomenovania W_x .

Pri transpozícii nevzniká nová forma, ale na nové pomenovanie sa transponuje už jestvujúca forma. Koncept a obsah sú pritom paralelné, idú analogicky popri sebe, preto sa tento spôsob pomenúvania označuje aj ako analogická nominácia. Pri metonymickom pomenúvaní sú paralelné reťazce v dotyku, je tu vzťah kontiguitu. Pri metaforickom pomenúvaní sú paralelné reťazce v prieniku, je tu vzťah intersekcie (prieniku). Pri metonymickom pomenúvaní ide o vzťah časti a celku, o inklúziu. Patrí sem aj opačná transpozícia: na ten istý konceptuálny a obsahový reťazec sa viažu dve formy, ktoré sú vo vzťahu inklúzie; k tomuto typu patrí aj tvorenie akronymov.

Pri transferácii sa onomaziologický reťazec preberá z pôvodného jazyka do cieľového jazyka, prípadne s miernou adaptáciou formy.

Pri translácii ide o prekladanie pôvodného pomenovania do cieľového jazyka. Prekladá sa tak, že sa pôvodný onomaziologický reťazec kalkuje (za jednu morfému sa kladie jedna morféma). Sú tu dva prípady. Pri transformačnej translácii sa imituje morfematická štruktúra. Pri transpozíčnej translácii sa prekladá vlastne motivácia, resp. vzťah kontiguitu, intersekcie alebo inklúzie medzi pôvodnými onomaziologickými reťazcami.

Popri systéme pomenovaní a genetickej štruktúry s pravidlami na tvorenie nových pomenovaní je v jazykovom vedomí, resp. v jeho banke dát ešte ďalšia špecializovaná báza — systém výpovedných aktov, t. j. spôsobov, modelov, ako sa vyjadruje napr. vysvetlenie, odôvodnenie, rozkaz, prosba. Je to vlastne systém propozičných vzorcov, ktoré sa realizujú rozličným spôsobom podľa intencie hovoriaceho, ale aj v závislosti od kontextu.

Napokon treba predpokladať, že popri báze dát funguje v jazykovom vedomí aj istá operačná jednotka, systém operátorov. Tie sú reprezentované najmä sústavou vetných vzorcov, ale aj pravidiel na používanie pomenovaní a výpo-

vedných aktov, resp. v druhej zložke pri dotváraní, konečnom formovaní zvukovej realizácie výpovedí pri ich kompletizovaní na vety.

Fungovanie tejto bázy dát, najmä jej genetickej štruktúry predpokladá, že v jazykovom vedomí jestvuje jednak súbor fonologických prvkov a súbor prozodických vlastností, ale aj súbor morfém (koreňových, afixálnych a inflexných).

Paralelne s fungovaním načrtnutej banky dát s príslušnými podsystémami pri komunikácii však funguje ešte ďalšia zložka vedomia, a to zložka axiologická, hodnotiaca, ktorá pripisuje použitým prvkom, resp. výsledkom komunikačnej činnosti isté hodnoty. Nepochybne možno jazykové výrazy hodnotiť predovšetkým na osi správne — nesprávne, teda z hľadiska normy a kodifikácie. Zásadnejší význam však má tá časť axiologickej zložky, ktorá umožňuje hodnotiť výrazy, ale najmä textové útvary, komunikáty z hľadiska vhodnosti, primeranosti k intencii hovoriaceho. Možno teda predpokladať, že v jazykovom vedomí, v jeho axiologickej zložke jestvuje celý systém takýchto hodnotení. Systémové vzťahy možno znázorniť napr. schémou funkčných (výrazových) kategórií, ako ju vypracoval F. Miko (1989).

Opornými bodmi v tejto sieti sú kategórie **OPERATÍVNOSŤ** a **IKONICKOSŤ**. Na operatívnosť sa viaže nižšia kategória sociatívnosti a subjektívnosti, na ikonickosť kategória pojmovosti a zážitkovosti. Ale na ikonickosť sa lineárne napája celý rad ešte nižších kategórií: tematizácia, inovácia, štrukturácia (obsah), variabilita. Na každú z týchto kategórií sa zase pripájajú ďalšie kategórie, napr. na štrukturáciu sa napája jednak stratifikácia, jednak korelácia a koncepcia (zmysel).

Treba, pravda, upozorniť, že vzťahy medzi jednotlivými kategóriami sú zložité. Nie je napr. jasné, prečo sa štrukturácia charakterizuje aj ako obsah a koncepcia aj ako zmysel, pričom obsah je oveľa vyššie ako zmysel. Nie sú jasné ani lineárne vzťahy medzi tematizáciou, inováciou a štrukturáciou. Podľa našej mienky by štrukturácia mala v systematizácii zaujať vyššie miesto ako inovácia. Treba súhlasiť s (posledným) záverom F. Miku, že tento systém funkčných kategórií predstavuje akúsi orientačnú sieť vo vedomí (v našom chápaní: v jazykovom vedomí), kde „funguje ako programujúca, riadiaca a kontrolná inštancia funkčného utvárania štruktúry textu v procese jeho tvorby“. Treba však dodať, že táto sieť funguje ako kontrolný prvok aj mimo tvorenia textu a že jej programujúca, riadiaca a kontrolná funkcia nie je taká samozrejmá. V nijakom prípade však nemožno túto sieť (prečo orientačnú?) chápať ako algoritmus, lebo algoritmus je súbor krokov a v Mikovom systéme nijaké kroky nie sú uvedené. Programovanie a riadenie jazykovej, resp. komunikačnej činnosti patrí skôr intencii.

Jazykové vedomie je teda vyšpecifikovaná zložka vedomia. Jeho funkciou je objektivizovať stavy individuálneho vedomia pri komunikačnej i poznávacej

činnosti. Obsahom je systém verbálneho správania a systém hodnotenia, formou je banka dát s príslušnými pomocnými podsystémami, resp. sieť výrazových kategórií a normatívnych hľadísk.

Jazykové vedomie ako vlastnosť individua má historický charakter. Individuum sa rodí len s vrodenuou schopnosťou ľudského druhu postupne si získať, vybudovať jazykové vedomie a postupne zaplňovať tabulu rasu. Ak sa niekedy dokazuje, že ľudské mláďa vstupuje do komunikačných vzťahov hneď po narodení, ba možno ešte v matkinom tele, treba pripomenúť, že komunikácia tohto typu nemusí mať jazykovú formu. Ide skôr o komunikačnú kompetenciu než o jazykové vedomie. Zdá sa, že v prvej fáze budovania svojho jazykového vedomia (ktoré je analogické dysplastii, ktorú predpokladá B. F. Poršnev vo vývine jazyka vôbec), dieťa buduje svoju banku bät napodobňovaním a dopĺňaním bázy dát veľmi všeobecnými, polyvalentnými znakmi. Pre všetky vozidlá, ale aj pre všetky druhy pohybu môže mať dieťa jediný znak, vyjadrený napríklad foném *hotó*: *tu máš hotó, ideme hotó* na strane hovoriaceho, resp. *hotó* na strane dieťaťa.

J. R. Hurford (1989) v tejto súvislosti hovorí o komunikačnom potenciáli, ktorý sa uplatňuje pri prenášaní signálu, pri jeho adresovaní poslucháčovi, ale aj pri jeho interpretácii poslucháčom vo vzťahu k označovanému objektu.

Pritom rozlišuje tri stratégie: imitačnú, kalkulačnú a znakovú (sám hovorí o saussurovskej). Pri imitačnej stratégii individuum napodobňuje spôsob, ako hovoriaci prenáša informáciu alebo ako ju počúvajúci interpretuje. Ak pozoruje, že niekto vysiela signál X vo vzťahu k objektu Y, aj sám sa pokúša robiť to isté: vysiela signál X vo vzťahu k objektu Y, neuvažujúc o dôvodoch tohto vzťahu.

Isté úvahy o zmysle a dôvodoch sa objavujú pri kalkulačnej stratégii. Ak individuum pozoruje, že niekto prijíma signál X a odpovedá naň tak, že upozorňuje na objekt Y, rozhodne sa, že v podobnej situácii aj on bude takto upozorňovať na objekt Y. Dôvod: vidí, že to je pravdepodobne účelné. Hľadisko účelnosti sa uplatňuje aj pri interpretácii signálu: ak niekto chápe signál X ako odpoveď na objekt Y, bude účelné, ak to bude robiť aj on. Alebo konkrétne: ak dieťa počuje signál *hotó* vždy vo vzťahu ku kočíku, interpretuje si ho pragmaticky, že ho čaká prechádzka v kočíku. Je prirodzené, že opätovným používaním tohto signálu sa upevňuje asociačný vzťah medzi kočíkom a vychádzkou, neskôr môže vzniknúť asociačný vzťah medzi kočíkom a pohybom vôbec. Tento vzťah sa ukladá do dlhodobej pamäti, ale zrejme ešte nie do jazykového vedomia.

Súčasťou jazykového vedomia, resp. súčasťou jeho lexikálnej bázy dát sa stáva výraz *hotó* až vtedy, keď sa odtrhne od konkrétneho objektu, od konkrétneho kočíka a stáva sa znakom pre akékoľvek vozidlo. Ak dieťa pozoruje, že niekto dáva signál X pre objekt Y ako aj pre objekt Y₁, zisťuje, že stojí za ne, zastupuje ich — teda je znakom, ktorý môže rovnako úspešne použiť pri

interpretácii vnímaného ako aj pri vysielaní informácie. Takýto znak si už ukladá do pamäti, resp. do bázy dát na ďalšie použitie.

Z tohto dosť schematického výkladu o vznikaní a vývine jazykového vedomia však zároveň vidieť, že individuálne jazykové vedomie vzniká v neodmysliteľnom vzťahu k jazykovému vedomiu iných: imituje sa to, čo sa objavuje u iného, a ešte viac to, čo jestvuje u viacerých jednotlivcov, t. j. v tom istom komunikačnom a jazykovom spoločenstve. Preto treba popri individuálnom jazykovom vedomí počítať aj s existenciou spoločenského jazykového vedomia, presnejšie kolektívneho jazykového vedomia istého komunikačného, v neskoršej diferenciacii jazykového spoločenstva.

V niektorých teóriách (najmä u N. Chomského) sa jazykové vedomie jednoducho stotožňuje so znalosťou jazyka — knowledge of language. U niektorých nemeckých autorov sa zase rozlišuje Sprachwissen a Sprachkönnen, inokedy sa jazykové vedomie stotožňuje s jazykovým citom (Sprachgefühl — Techtmeier a kol., 1984). Ak sa však v našom chápaní naznačuje, že jazykové vedomie je zložka vedomia vôbec a že je individuálnou črtou jednotlivca, bude potrebné uvažovať aj o typoch jazykového vedomia a jednotlivé typy charakterizovať pomocou jednotných kritérií.

Podľa B. Techtmeierovej (op. cit.) na jednej strane je jazykový cit, na druhej teoretické vedomie a kdesi uprostred ešte každodenné jazykové vedomie. Jazykový cit je založený skôr na jazykovej kompetencii, je dosť nepresný, reprezentuje vedomie založené na skúsenosti (Erfahrungswissen), alebo presnejšie: jazykovo upravenej skúsenosti ako schopnosti usudzovať. Má preto intuitívny charakter, ale slúži aj na identifikáciu istých spoločenských skupín — zrejme jazykových spoločenstiev. Je to vlastne najnižší stupeň jazykového vedomia. Práve preto však nepokladáme za vhodné označovať ho ako jazykový cit. Je to skôr naivné, insitné alebo spontánne jazykové vedomie.

Proti nemu stojí podľa B. Techtmeierovej teoretické jazykové vedomie ako najvyšší stupeň, založené na uvedomenom, teoreticky podloženom poznaní jazyka a jeho hodnotení.

Medzi nimi je veľmi široko chápané každodenné, bežné jazykové vedomie, ovplyvnené vzdelávaním, prejavujúce sa aj vedomým uvažovaním o jazyku. Je znakom priemerného hovoriaceho — preto sa berie do úvahy pri konštruovaní modelov používania jazyka.

Vzhľadom na špecifické vlastnosti jazykového vedomia v rámci vedomia vôbec možno uplatniť tieto kritériá:

Za hlavné kritérium možno brať spôsob vzniku, lepšie povedané spôsob formovania. Jazykové vedomie sa formuje jednak spontánne, jednak uvažovaním, reflexívne. Reflexívne formovanie môže byť založené na každodenných skúsenostiach, alebo na teoretických poznatkoch, pričom nemusí byť vždy presná hranica medzi empirickými a teoretickými skúsenosťami.

Spontánne jazykové vedomie sa formuje, ako sme už naznačili, napodobňovaním a uvažovaním o znakovosti používaných výrazových prostriedkov, preto možno v ňom rozlíšiť tri stupne: imitatívne, pragmatické a semiotické. Teoretické jazykové vedomie sa formuje štúdiom problematiky z vlastného názoru (resp. z názoru a poznatkov iných vedeckých bádateľov). Medzi nimi stojí poučené jazykové vedomie, ktoré sa formuje osvojovaním poznatkov z učebníc, príručiek, z čítania literatúry. Ak sa s takýmto osvojovaním spája intencia čo najlepšie alebo najkrajšie využiť osvojené poznatky (osvojené z druhej ruky), možno hovoriť o reflexívnom jazykovom vedomí, ktoré sa veľmi často obmedzuje na používanie spisovnej formy národného jazyka. Vyššou formou je kultivované jazykové vedomie a ešte vyššou kreatívne jazykové vedomie, keď sa získané a osvojené poznatky využívajú tvorivo, rozvíjajú sa takpovediac vo vlastnej rézii. Menší dôraz na spisovné výrazové prostriedky sa kladie v štandardnom jazykovom vedomí (niekedy sa označuje ako bežné, každodenné). Je to vlastne spontánne jazykové vedomie obohatené o poznatky získané štúdiom, ktoré však postupne ustupujú a nezriedka sa odchyľujú od spisovných prostriedkov.

Ďalším kritériom môže byť obsah a rozsah jazykového vedomia a jeho zložiek. V spontánnom jazykovom vedomí banka dát obsahuje pomerne úzku lexikálnu bázu a elementárne operačné pravidlá. Tieto dve zložky sa postupne rozvíjajú školským vzdelávaním. Lexikálna báza sa rozširuje, ale zároveň špecializuje pre potreby odborného vyjadrovania, prevažujú termíny vlastného odboru. V teoretickom jazykovom vedomí sa prejavuje tendencia obsiahnuť čo najrozsiahlejšiu lexikálnu bázu a čo najúplnejšie systematizovať operačné pravidlá. Prejavuje sa to aj spracúvaním týchto údajov pre potreby nižších typov.

Zreteľné rozdiely sú aj z hľadiska formy jazykových prejavov. Spontánne jazykové vedomie možno charakterizovať výlučne ústnou formou. Pri poučenom jazykovom vedomí pristupujú aj písomné formy, ktoré sa potom prejavujú vo všetkých vyšších typoch (azda v menšej miere v štandardnom jazykovom vedomí). Z hľadiska vzťahu k spoločenským útvarom spontánne jazykové vedomie je najviac závislé od spoločnosti, ale zároveň má aj najmenší vplyv na jazykové spoločenstvo, kým teoretické jazykové vedomie najmenej závisí od spoločnosti, ale má, resp. malo by mať najväčší vplyv.

Dôležitým kritériom je ovládnutie axiologickej zložky. Je zrejmé, že v spontánnom jazykovom vedomí normatívna zložka nehrá takmer nijakú úlohu, hodnotiaci zložka je tiež zastúpená vo veľmi malej miere. V poučenom jazykovom vedomí normatívna zložka priberá na závažnosti (najmä v súvislosti s písaným prejavom, resp. s pravopisom), hodnotiaci zložka je však pomerne málo rozvinutá. V kultivovanom jazykovom vedomí však práve hodnotiaci zložka má najväčší zásto, v teoretickom jazykovom vedomí, najmä v tom, ktoré je orientované na spisovnú formu národného jazyka, má často až nadmernú úlohu.

Charakteristickým znakom môže byť napokon aj miera reflexívnosti, schopnosti uvažovať o vlastnostiach jazyka: siaha od nulového stupňa v spontánnom jazykovom vedomí cez štandardné jazykové vedomie až po kultivované a najmä teoretické jazykové vedomie. Najmä u špecialistov sa prejavuje rozličnými výrokmi o jazyku.

Napokon treba pripomenúť dva zúžené, nie úplne rozvinuté typy jazykového vedomia. Ak jazykovedci skúmajú len spisovnú formu národného jazyka a nie všetky existenčné formy a svoje riešenia či odporúčania opierajú len o poznatky získané štúdiom spisovnej formy, ide o zúžené teoretické jazykové vedomie.

Podobne ak jazykóv redaktóv uplatňujú len normatívne a v menšej miere hodnotiace kritériá a v ich zmysle zasahujú (zdanlivo tvorivo) do textov aktívnych, kreatívnych používateľov jazyka, možno hovoriť o zúženom kreatívnom jazykovom vedomí.

Naznačená typológia jazykového vedomia nepochybne nevystihuje všetky charakteristické detaily. Možno ju však pokladať za dobré východisko pre ďalšie analýzy. V každom prípade však potvrdzuje, že jazykové vedomie je vlastnosť jednotlivca, ale nemožno ho odtráhať od celkového stavu jazyka v istom jazykovom spoločenstve.

900 31 Stupava, Mariánska 15

Bibliografia

HORECKÝ, J.: Systém verbálneho správania. Slovo a slovesnosť, 46, 1985, s. 101—108.

HURFORD, J. R.: Biological Evolution of the Saussurian Sign as a Computer of the Language Acquisition. *Lingua*, 1989, s. 187—222.

MARŠALOVÁ, L.: Distribúcia slovo-asociačných odpovedí ako ukazovateľ štruktúry sématickej pamäti. In: Materiály IV. zjazdu Slovenskej psychologickej spoločnosti. Košice 1974.

MIKO, F.: Aspekty literárneho textu. Nitra, Pedagogická fakulta 1989. 206 s.

TECHTMEIER, B. a kol.: Thesen zur Sprachkultur. *Zeitschrift für Germanistik*, 1984, s. 389 až 400.

ON LINGUISTIC CONSCIOUSNESS

Summary

The linguistic consciousness is conceived as a specified component of consciousness of man. It is represented as an interiorized system of verbal behaviour. The main parts of this system are: the database of naming units, the system of elocutionary acts, and the axiological unit. The linguistic consciousness is characterized by evolutive processes. The main types of the linguistic consciousness are the spontaneous type, the standard type, and the cultivated type.

OPAKOVANÁ INTERNACIONALIZÁCIA A PROBLÉM IDENTIFIKÁCIE MORFOLOGICKÝCH A LEXIKÁLNYCH JEDNOTIEK

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

V príspevku by sme chceli poukázať na aktuálny jazykový jav a zároveň zaujímavý lingvistický problém, ktorý pracovne pomenujeme opakovaná internacionalizácia (ak máme na mysli procesuálny charakter jazyka — proces), resp. opakovaný internacionalizmus (ak máme na mysli výsledok procesu).¹ Pomenovanie treba chápať do istej miery metaforicky, teda ako termín s poznávacou funkciou. Zdá sa nám, že takto pomenovaný jav sa dá zreteľnejšie postrehnúť v jazykoch tzv. málo početných národov, ktoré neplnia funkciu medzinárodného dorozumievacieho styku, naopak, sú pod istým vplyvom a tlakom tzv. svetových jazykov. Nevylučujeme však výskyt opakovanej internacionalizácie ani v iných jazykoch.

Skúmaný jav spočíva v tom, že internacionalizmus (europeizmus) ako slovo latinského alebo gréckeho pôvodu vyskytujúce sa aspoň v troch nie blízko príbuzných jazykoch, ktoré v danom jazyku fungovalo v istom období, začne po uplynutí istého času fungovať v tomto jazyku, resp. v niektorej jeho komunikačnej sfére akoby nanovo, oživene, ako nové prevzatie sprostredkované cez niektorý iný jazyk, najčastejšie cez angličtinu alebo ruštinu. Na formálnej aj sémantickej štruktúre sa môže pritom prejavovať menší i väčší stupeň continuity či diskontinuity s jeho „predkom“, t. j. predchádzajúcim internacionalizmom. V dôsledku toho môže vzniknúť problém, či ide o vývin v rámci zvyšovania polysémie formálne jednej lexikálnej jednotky alebo o homonymum. V iných prípadoch sa produkt opakovanej internacionalizácie prejavuje väčšmi v rovine formy (alebo formy aj významu) ako nejaká modifikácia sufixu — jeho rozšírenie alebo zúženie oproti stavu, ktorý je v slove, s ktorým „nový“ internacionalizmus porovnávame. Rozširuje sa tak počet pomenovaní s variantnými sufixmi. Náš pojem opakovaná internacionalizácia či opakovaný internacionalizmus

¹ Hoci námet existoval u autorky už dlhšie, štúdia bola napísaná uprostred roku 1990. Sme na začiatku procesu, keď sa pod vplyvom spoločensko-politickej zmeny (17. novembra 1989) menia vonkajšie podmienky a prostredie, v ktorom existuje, resp. bude existovať slovenčina ako národný jazyk a v rámci toho sa menia aj podmienky, v ktorých koexistuje v slovenčine domáca a internacionálna (medzinárodná) lexika. Zámerom autorky je prispieť týmto článkom k vedomiu, že vzťah internacionálne — domáce si vyžaduje nezjednodušujúci prístup. Okrem iného aj preto, že aj samotné internacionalizmy možno posudzovať podľa dimenzie domácej — cudzej. Odlišujú sa tým, že sú viac alebo menej integrované do systému jazyka.

môže tak byť kľúčom (alebo aspoň jednou z alternatív) na riešenie problému sémantického a formálneho varíovania morfém, resp. lexém.²

Užitočnosť pojmu opakovaná internacionalizácia opierame o tieto východiskové tézy:

(1) Pre súčasné spisovné jazyky sú popri domácich slovách charakteristické aj medzinárodné slová — internacionalizmy ako výlučné pomenovacie prostriedky alebo ako prostriedky na vyjadrovanie sémantickej a štylistickej diferenciácie.

(2) Aj keď platí, že tvorenie slov v súčasných európskych jazykoch sa zvyčajne skladá z dvoch pomerne samostatných, autonómnych podsystémov, z ktorých jeden podsystém tvorí národná štruktúra daného jazyka, druhým podsystémom sú cudzie slová utvorené pomocou internacionálnych sufixov prevažne pripájaných k cudzím základom (Dokulil—Kuchař, 1977, s. 169; Jiráček, 1984, s. 5), existuje aj značne široký priestor, kde sa domáce a internacionálne prvky navzájom do istej miery prestupujú, prenikajú. Možno sem zaradiť napr. niektoré rozšírené adjektívne sufixy *-álny*, *-árny*, *-ívny*, *-itný*, ktoré sú z hľadiska protikladu domáce — cudzie hybridné: domáci sufix *-ný* je rozšírený o ľavú časť, ktorá je internacionálnym segmentom latinského pôvodu (*-al* z lat. *-alis*; porov. Jiráček, op. cit., s. 17).

(3) Internacionalizmy netvorí akýsi neutrálny fond jestvujúci mimo národných jazykov.³ Internacionalne jednotky v slovných fondoch príslušných jazykov spájajú v sebe to, čo je spoločné vo viacerých jazykoch, s črtou systémovosti

---

² V západoeurópskom prostredí sa niekedy popri termíne internacionalizmus hovorí o neologizmoch založených na neolatinkej báze. Napr. R. Koppenburg (1976, s. 157, 189) medzi neolatinizmy v užšom zmysle ráta skupinu lexém, ktorých prevzatie do príslušných jazykov siaha relatívne hlboko do minulosti, ale ktorých špecifický, modifikovaný význam sa presadil až v 20. storočí a ktoré svoje osobitné významy získali sprostredkovaním angličtiny, resp. cez americkú angličtinu, hoci etymologicky ide o latinizmy, resp. grécizmy.

³ Takto sa nám situácia javí, keď sa pohybujeme v dimenziách európskeho priestoru a jazykov všetkých jazykových spoločenstiev, ktoré tu existujú. Naproti tomu integratívne črty internacionalizmov a ich neutrálny charakter sa zdôrazňujú vo výskumoch niektorých lingvistických centier v USA (pohybujúcich sa v celosvetových dimenziách), zameraných na tvorbu viacjazyčných slovníkov významovo blízkych internacionalizmov, ale aj internacionálnych názvov, ktoré sú vo vzťahu medzijazykovej homonymie, prípadne vo výskumoch zameraných na využívanie výsledkov procesu internacionalizácie jazykov pri zefektívňovaní vyučovania cudzích jazykov a osvojovania si druhého a tretieho jazyka. Želaným cieľom týchto výskumov je uľahčiť „globálnu“ komunikáciu a vzájomné dorozumievanie medzi príslušníkmi národov hovoriacich rozličnými jazykmi (porov. zborník *Global Demands on Language*, 1988). Bádajúci tejto orientácie sledujú, ako internacionalizmy prenikajú, „putujú“ z jedného jazyka do druhého relatívne voľne, ponad hranice jednotlivých jazykov. Všímajú si okrem iného aj to, do akej miery sú jazyky otvorené prenikaniu internacionalizmov alebo naopak uzatvárajú sa pred nimi (ako napr. maďarčina alebo francúzština). Jazyková útvárňujúci neutrálny, spoločný lexikálny fond internacionalizmov (prevažne sa myslia najmä neologické vedecké a technické termíny s latinskými a gréckymi koreňmi označujúce mnohým ľuďom pochopiteľný zhodný koncept) bol pomenovaný ako *globolekt* (porov. úvodný článok J. Lihanio *Language Planning and the International Vocabulary* v citovanom zborníku, s. xi—xxii). Integratívne, resp. presnejšie konvergentné črty internacionalizmov v niekoľkých európskych jazykoch na základe porovnávania prekladov tých istých textov do viacerých jazykov, teda aj ako translatický problém si všima R. Koppenburg (1976).

a svojbytnosti v každom zo skúmaných jazykov (Internacionalnyje elementy v leksike i terminologii, 1980, s. 40; Buzássyová, 1988; 1991; Horecký—Buzássyová—Bosák a kol., 1989, s. 273). Internacionalizmy sú fonematicky, foneticky, morfológicky, slovotvorne, lexikálno-sémanticky, štylisticky aj komunikačno-pragmaticky viac alebo menej adaptované a integrované do systémov príslušných jazykov.

(4) V istých koncepciách sa pojem a termín internacionalizmus predstavuje ako termín synchronnej lingvistiky relevantný pri konfrontačnom a typologickom skúmaní jazykov, kým s pojmom prevzaté slovo sa pracuje najmä v historickej lexikológii (tak v zborníku Internacionalnyje elementy v leksike i terminologii, 1980, s. 13). Zdá sa nám však, že interpretácia morfologickej a slovotvornej stránky niektorých slov latinského pôvodu z hľadiska ich synchronnej odvodenosti vyžaduje nedržať sa tak rigorózne dichotómie synchronia: diachronia, ako sa to traduje u pokračovateľov F. de Saussura. Pridávame sa k mienke tých autorov, ktorí dnes z rozličných iných príčin poukazujú na potrebu relativizácie tejto dichotómie. Porovnávajúc etymológiu s deriváciou, B. Panzer (1984, s. 83) za spoločnú črtu týchto disciplín pokladá to, že obidve skúmajú pôvod slov; rozdiel je v tom, že etymológia skúma historicko-genetický, diachronický pôvod, derivácia skúma systémovo-synchronný pôvod, synchronnu odvodenosť. E. Macháčková (1987, s. 238) poukázala na to, že už v Pražskom lingvistickom krúžku sa vyhranený rozdiel medzi synchroniou a diachroniou odstraňuje. Na rozdiel od F. de Saussura, ktorý historickým zmenám upieral systémovosť, v teórii funkčného štrukturalizmu pražskej školy sa vývinovej dimenzii jazyka systémový charakter neupiera. Pripomeňme tu aj práce E. Paulinyho z historickej fonológie a morfológie (Pauliny, 1963; 1990), ktorý ukázal, že systémový pohľad možno dobre uplatniť aj pri diachronických výskumoch. Z opačného pólu, pri sledovaní synchronnej dynamiky jazyka sa ukázalo (Horecký—Buzássyová—Bosák a kol., 1989), že istý pohyb a vývinové tendencie v synchronnom stave jazyka možno odhaliť iba tak, keď výskum má aj istú časovú hĺbku, a teda vlastne do istej miery aj diachronickú dimenziu.

(5) Pojem opakovaná internacionalizácia slúži na prekonanie istého rozporu medzi pojmom internacionalizmus ako synchronnou kategóriou a pojmom prevzaté slovo, lexikálne prevzatie ako kategóriou, ktorá je predovšetkým predmetom genetického, historicko-lexikologického skúmania určujúceho etymologický pôvod slova a to, odkiaľ a akým spôsobom aj akým prostredníctvom sa tu slovo v istej konkrétnej podobe vzalo.⁴ Zároveň sa týmto pojmom pomo-

---

⁴ Teoretickému objasneniu lexikálnych prevzatí z pohľadu historickej lexikológie a rekonštruovaniu vývinovej perspektívy prevzatých slov venoval u nás pozornosť najmä V. Blanár (1977, s. 167—186). Zdôraznil, že pri preberaní slov ide vždy o dve veci: o lexikálny výber vzhľadom na

cou prívlastku opakovaný (= opakovanosť v čase) vnáša do synchronnej analýzy diachronický moment. Je to tak preto, lebo v istých prípadoch na adekvátne určenie toho, ako je slovo utvorené a odvodené z hľadiska vzťahov jestvujúcich v súčasnom derivačnom (slovotvornom) systéme, musíme používať aj extrapoláciu — usúvzťažňovať časový bod, v ktorom slovo skúmame, s okolnosťami a faktami ležiacimi na nejakom inom časovom úseku, mimo tohto bodu.

Pomocou pojmu opakovaná internacionalizácia alebo opakovaný internacionalizmus možno objasniť ťažkosti, ktoré občas vznikajú pri výklade niektorých podôb internacionalizmov v dôsledku toho, že autori operujú napríklad dvojznačnou formuláciou „slovo je latinského pôvodu“. Raz totiž môže ísť o latinizmus siahajúci do hlbších časových vrstiev dejín národného jazyka, s izolexémickou paralelou v latinčine, inokedy o slovo iba utvorené na báze latinčiny (teda z latinských alebo gréckych prvkov), ale na označenie nejakého novodobého, moderného pojmu 20. storočia (prípadne i staršieho). Takéto pomenovanie nemá v klasickej ani v novovekej latinčine izolexémickú paralelu ani zodpovedajúci denotát a designát. Sám termín neolatinizmus (novolatiniské slovo) na odlišenie novovekých latinizmov od latinizmov ako prevzatí do niektorej zo starších vrstiev slovnej zásoby istého národného jazyka nestačí, lebo aj termín novolatiniský má značne široký extenzionálny význam.⁵

Skôr než prejdeme k ilustrácii uplatnenia pojmu opakovaný internacionalizmus na materiáli zo slovenčiny, žiada sa zdôrazniť, že slovenčina poskytuje na takúto exemplifikáciu vhodný objekt. Je to dané geopolitickým, ale najmä kultúrno-civilizačným kontextom, v ktorom sa vyvíjal slovenský národný jazyk (predkodifikačného obdobia) aj slovenský spisovný jazyk. Pevnú zakotvenosť slovenčiny v kresťanskej kultúrnej a civilizačnej sfére strednej Európy a západnej kultúry podporovalo aj to, že latinčina hrala v dejinách slovenského jazyka (najmä vzhľadom na prvú kodifikáciu spisovnej slovenčiny až koncom 18. storočia) veľmi významnú úlohu. Nielen tým, že sa v stredoveku používala v celospoločenskej funkcii (jazyk liturgie, literatúry, administratívno-právnych písomností; porov. Pauliny, 1961; 1983, s. 52—56), ale aj ako prestížny jazyk vzdelancov a oficiálny, úradný jazyk v mnohonárodnostnom Uhorsku v celom predkodifikačnom období slovenčiny (16.—18. stor.), ako jazyk, ktorý je z hľadiska svojich funkcií v istom zmysle porovnateľný s dnešným spisovným jazy-

---

akutálne pomenovacie potreby a o spôsob adaptácie prevzatých slov v domácej lexike. Zdôraznil, že zdomáčňovanie cudzej lexiky je neustále prebiehajúci proces, a dotkol sa aj pojmu sprostredkujúci jazyk: „Ak sa nepodarilo jednoznačne ustáliť sprostredkujúci jazyk, širšie súvislosti naznačuje samotný areál výskytu (op. cit., s. 170).

⁵ Podľa rozhodnutia II. medzinárodného kongresu neolatiniských štúdií (Second International Congress of Neo-Latin Studies, Amsterdam 1973) termín *neolatiniský* sa vzťahuje na celú latinskú spisbu napísanú od začiatku talianskeho humanizmu okolo r. 1300 n. l. (Ijsewijn, 1977).

kom (Doruľa, 1977 a, s. 27; 1977 b, s. 187).⁶ Podľa H. Haarmana (1975, s. 215 — porov. Gross, 1987, s. 112), ktorý sleduje, ako dlho sa latinčina udržala v jednotlivých európskych štátoch v platnosti oficiálneho, úradného jazyka, najdlhšie sa udržala latinčina v tejto funkcii práve v Uhorsku (nominálne bola štátnym jazykom až do rakúsko-uhorského vyrovnania v r. 1867, hoci funkciu úradného jazyka už od začiatku 19. stor. prevzala vo viacerých regiónoch Uhorska maďarčina). Dlhé fungovanie latinčiny v hornom Uhorsku, teda na území, kde sa vyvíjala slovenčina, spôsobilo, že do slovenčiny ako domáceho jazyka sa latinizmy preberali v rozličných obdobiach historického vývinu slovenčiny a aj do rozličných komunikačných sfér fungovania domáceho jazyka. Preto latinizmy dnes nenachádzame len v intelektuálnej lexike medzi knižnými slovami, ktoré sa dostávali do domáceho jazyka písomnou cestou, ale latinské prvky nájdeme aj v nárečových slovách (typu *dovolencia*) a v starších vrstvách hovorových slov (napr. *preparandia* zastar. — „učiteľský ústav“; *fumigovať* — „zaznávať, obchádzať“; SCS, 1979, s. 707; 311).

V dôsledku spomenutých historických faktov v slovenčine existujú objektívne podmienky na plynulý prechod od latinizmov ako prevzatí z latinčiny v geneticko-historickom aspekte, ktoré sú predmetom historickej lexikológie (a medzi ktorými mimochodom môžu byť takisto internacionalizmy — prevzatia do viacerých jazykov), k internacionalizmom z konca 19. a z 20. storočia ako medzijazykovému synchronnému javu, ktorý sa prejavuje pri konfrontácii a kontakte jazykov bez ohľadu na genetickú príslušnosť. Predpokladáme, že táto vágna hranica môže byť príčinou toho, že v slovenskej lingvistiky sa potreba teoreticky rozlíšiť dvojaké chápanie latinizmov ani nepostulovala. Predpokladáme aj to, že spomenutý dôležitý zástoj latinčiny (na báze ktorej vznikajú mnohé internacionalizmy) v dejinách slovenského jazyka ako národného jazyka je jedným z faktorov vplývajúcich na to, že slovenčina je jazyk relatívne otvorený voči procesu internacionalizácie, voči prenikaniu internacionalizmov. Je to, pravda, jedna stránka veci. Inou stránkou je z čitateľských ohlasov zistiteľná averzia značného počtu používateľov nášho jazyka voči priveľkému počtu cudzích slov najmä v publicistike (pre ich nie dostatočnú zrozumiteľnosť) a aj lingvistami pociťovaná potreba kodifikačne regulovať prílev internacionalizmov, aby národný jazyk nestratil svoju identitu.

---

⁶ „Ovládanie latinčiny sa pokladalo za znak vzdelanosti, latinský jazyk dodával písomnému aktu punc oficiálnosti, učenosti... latinčina nebola len knižným, ale aj aktívne používaným rokovacím jazykom. Ovplynvnila kultivovaný slovenský jazyk aj v oblasti štylistickej a syntaktickej“ (Doruľa, 1977 b, s. 187, porov. aj Paulíny, 1961; 1983, s. 52, 56). „Mŕtvosť“ latinčiny v stredovekej a novovekej minulosti oproti dnešnému stavu presvedčivo spochybňuje aj M. Gross (1987, s. 91—92), keď tvrdí, že latinčina, ktorou sa po dlhý čas realizovala vedecká komunikácia v písanej podobe, bola do istej miery živým jazykom. Vzdelanci nielenže písali a hovorili po latinsky, ale po latinsky aj mysleli. Pokladali ju za svoju reč, slúžila im podobne, ako im materinská reč slúžila ako bežný hovorený jazyk.

Pojem opakovaná internacionalizácia budeme aplikovať na internacionalizmy ako neolatinizmy v užšom zmysle slova, t. j. na internacionálne lexémy, ktorých významy sa konštituovali v 20. storočí. Pôjde nám z hľadiska dnešného stavu jazyka o synchronný pohľad s istou vývinovou retrospektívou.

Zo substantív s príznakom životnosti a konkrétnosti možno ako príklad opakovaného internacionalizmu uviesť slovo a lexému *moderátor* (živ.). Prvý výskyt tohto internacionalizmu (v hraniciach nášho vymedzenia) je lexéma, ktorú výkladový slovník súčasnej slovenčiny (SSJ 2, 1960, s. 168) zachytáva ako zastarané slovo (!) vo význame „vzdelávateľ, vychovávateľ v niektorých spolkoch“. Je to latinizmus (europeizmus) majúci korene v staršej vrstve latinských prevzatí do slovnej zásoby slovenského jazyka; etymologicky, resp. historicko-geneticky súvisí s tretím významom izolexémickej latinskej lexikálnej jednotky **moderator scholae* = „učiteľ“ (porov. Špaňár, 1962, s. 400; hviezdíčkou sú označené stredoveké a novolatiniské významy slova). Oživenie formatívu *moderátor* (živ.), a teda produkt opakovanej internacionalizácie predstavuje časovo neskoršie substantívum *moderátor* vo význame „tvorivý pracovník, ktorý sprevádza program v rozhlase a televízii; ktorý vedie odbornú diskusiu“ (porov. KSSJ, 1987, s. 203; ešte pred lexikologickým zachytením písala o tomto novšom význame slova *moderátor* K. Matějová, 1983). Do slovenčiny podobne ako aj do iných jazykov sa táto lexia dostala pravdepodobne cez americkú angličtinu (porov. výklad ekvivalentnej lexémy vo Webster's New Collegiate Dictionary, 1974, s. 739).

Morfologickou formou zhodné lexémy (*moderátor* živ. v zastaranom význame a *moderátor* živ. ako novšie prevzatie) majú vzdialené významy, ťažko možno medzi nimi konštatovať napríklad vzťah sémantickej derivácie. Geneticky lexéma *moderátor* ako jeden internacionalizmus, aj zopakovaný internacionalizmus súvisia zakaždým s inými sémami polysémického latinského slovesa *moderor, -ari, -atus sum*: 1. „mierniť, krotiť“; 2. „ovládať, riadiť, viesť“; 3. „zachovávať, dodržiavať mieru“ (Špaňár, 1962, s. 400). Pri obidvoch výskytoch internacionálnej lexémy *moderátor* (živ.) existuje okrem spomenutých semém (ako to dokumentujú aj citované slovníky SSJ a KSSJ) aj odborný špecifikovaný význam „zariadenie na regulovanie niečoho“. Označením tohto významu, teda nositeľom tejto semémy je substantívna lexéma *moderátor* s morfologickou formou neživotného mena. Vzťah k tomuto druhému, odbornému významu lexémy *moderátor* sa pri prvom internacionalizme (v SSJ) aj vzhľadom na väčšiu sémantickú diskontinuitu s formálne zhodnou jednotkou zo všeobecnej slovnej zásoby riešil ako homonymia, pri zopakovanom internacionalizme ako polysémia (porov. KSSJ). Ak si odmyslíme čisto technické dôvody lexikografického riešenia v KSSJ, dôvod môže byť aj vo väčšej sémantickej blízkosti obidvoch semém lexémy *moderátor* (živ.) a *moderátor* (neživ.).

S prejavmi opakovanej internacionalizácie sa môžeme stretnúť aj pri interna-

cionálnych adjektívach utvorených pomocou internacionálnych sufixov, ako aj pri niektorých abstraktných substantívach. Adjektívam s internacionálnymi sufixmi venoval osobitnú pozornosť J. Jiráček (1984, najmä s. 17—21). Konštatuje, že medzinárodný ráz adjektívnych sufixálnych morféme vyplýva z ich rozšírenia v mnohých jazykoch — indoeurópskych (slovanských aj neslovanských), ale aj neindoeurópskych. Autor ďalej upozorňuje na vzácnu zhodu adaptácie skúmaných internacionálnych adjektív v slovanských jazykoch. Vo všetkých slovanských jazykoch sú adjektíva s cudzími sufixálnymi segmentmi adaptované domácou kategoriálnou príponou adjektív *-n-* (len v češtine je *-ň-*), pričom zľava je rozširujúci segment cudzieho pôvodu *-al-*, *-ar-*, ale aj iné segmenty, napr. *-oz-*, *-iv-*, *-it-* a pod.; porov. rus. *elementarnyj*, ukr. *elementarnij*, slov. *elementárny*, čes. *elementární*, poľ. *elementarny* atď. Sú to teda europeizmy latinského pôvodu, ich konkrétna podoba zodpovedá fonematickým, morfológickým normám a pravopisu jednotlivých jazykov. V slovenčine existujú s adaptačnou morférou *-n-* rozšírené internacionálne sufixy *-álny*, *-árny*, *-ózny*, *-čny*, *-itný*, *-ívny*. Pre slovanské jazyky je otázka internacionalizmov závažná preto, lebo ich inventáre svedčia o nepomerne väčšom importe prvkov grécko-latinskej proveniencie než o migrácii vlastných slovanských prvkov (Mistriek, 1973, s. 40).

Popri rozsiahlych zhodách, resp. paralelách prejavujú sa v repertoári, ale najmä pri využívaní jednotlivých formálne variabilných podôb sufixov, resp. príslušných adjektív medzi jednotlivými jazykmi rozdiely v synonymných vzťahoch medzi nimi i v tom, ako si jednotlivé podoby adjektív konkurujú pri vyjadrovaní istých významov a v spájateľnosti s konkrétnymi substantívami. Rozdiely môžu mať (povedané s V. Strakovou, 1986, s. 10) typový aj individuálny charakter.

Konkurenčným vzťahom týchto adjektív ako jednému z prejavov synchronnej dynamiky súčasnej slovenčiny venovala pozornosť M. Nábělková (porov. kapitolu Konkurencia adjektív s internacionálnymi a domácimi formantmi v syntetickom diele Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny [Horecký—Buzássyová—Bosák a kol., 1989, s. 287—298]). V nadväznosti na J. Jiráčka (1984) autorka konštatuje, že v zložených sufixoch možno vidieť „spoluúčinkovanie“ dvoch tendencií — internacionálna časť formantu zabezpečuje spätosť s medzinárodným kontextom, domáca časť formantu umožňuje zaradenie do jazykového systému slovenčiny. Autorka upozorňuje aj na možnosť, že niekedy sa internacionálne adjektíva môžu dostať do slovenčiny už v adaptovanej „slovanskej“ podobe, napr. prostredníctvom ruštiny. Spomína aj fakt sugescie inojazyčných textov, ako aj to, že neraz je ťažké posúdiť, či ide o takéto sprostredkované prevzatie, alebo je adjektívum utvorené pomocou internacionálneho formantu v slovenčine, lebo dané formanty (sufixy) predstavujú reálnu súčasť slovotvorného systému slovenčiny.

Pokúsime sa uplatniť pojem opakovaná internacionalizácia, resp. opakovaný internacionalizmus pri interpretácii kolísania adjektívnych foriem *sanitárny* — *sanitačný (deň)*, *humanitná* — *humanitárna (pomoc)*, *totalitný* — *totalitárny (režim)*. Pri posudzovaní týchto adjektív s internacionálnymi sufixmi v slovenčine vyjdeme zo všeobecnejších poznatkov o slovenčine, ako aj z novších poznatkov, ku ktorým sme dospeli na základe skúmania konkurencie izoloxémických aj neizoloxémických internacionálnych a domácich lexém v slovenčine samej aj v konfrontácii slovenčiny s inými jazykmi (Buzássyová, 1988; 1991). Predovšetkým treba konštatovať, že súčasťou slovotvorného systému slovenčiny sú všetky tu už spomenuté internacionálne sufixy ako súčasť repertoára formálnych slovotvorných prostriedkov. Istý obraz o využití, a teda aj o produktivite týchto internacionálnych sufixov si možno utvoriť napr. aj podľa Retrográdneho slovníka slovenčiny (Mistrík, 1976): na s. 586—591 je okolo päťsto adjektív so zakončením *-álny* (napr. *formálny*, *laryngálny*, *lyceálny* atď.) a niekoľko desiatok adjektív so zakončením *-árny* (*atomárny*, *kapilárny*, *molekulárny* atď.). Nápadný rozdiel v produktivite obidvoch podôb adjektív asi súvisí s faktmi genetickej povahy, s tým, že voči bežnej latinskej morféme *-al/is/*, mimoriadne produktívnej v stredovekej latinčine, segment *-ar/is/* mal v latinčine iba funkciu alomorfy realizujúcej sa po predchádzajúcom *-l-* z disimilačných dôvodov (Jiráček, 1984, s. 17).

Zo všeobecnejších vlastností, ktoré chápeme ako súčasť typologickej charakteristiky slovenčiny, treba spomenúť, že v slovenčine je funkčne značne zaťažená konkurencia izoloxémických aj neizoloxémických typov substantív s formantmi *-ita/-osť*. V rámci slovanských jazykov je to vlastnosť charakteristická pre slovenčinu a češtinu, z južnoslovanských jazykov pre srbský variant srbochorvátčiny, ktorá tieto jazyky kladie do protikladu napr. s poľštinou, kde je rozdiel nielen vo využití, ale aj v repertoári: sufix *-ita* poľské slovotvorné opisy vôbec neregistrujú (porov. slov. *solidarita* a poľ. *solidarność*), ale aj s ruštinou, kde existuje iba niekoľko osihotených slov so zakončením *-itet* (Buzássyová, 1991, s. 41). Tým je daná nielen systémová možnosť existencie (vzťahových a kvalifikačných) adjektív na *-itný*, derivačne súvzťažných so substantívami s formantom *-ita* (napr. *priorita* — *prioritný*, *imunita* — *imunitný*, *totalita* — *totalitný*), ale aj predpoklad využívania tejto systémovej možnosti v úze (cez filter normy).

O kolísaní adjektívnych podôb *sanitárny* — *sanitačný* v spojení so substantívom *deň* pisali s odstupom desiatich rokov M. Považaj (1980) a E. Sičáková (1991). Obaja autori dochádzajú k zhodnému záveru, že v súčasnej slovenčine je pre adjektívum s významom „týkajúci sa utvárania a zabezpečovania hygienických podmienok“ najprimeranejšia podoba *sanitačný*, a to preto, lebo toto adjektívum je slovotvorne (formálne aj sémanticky) súvzťažné so substantívom *sanitácia* „činnosť smerujúca k utváraniu a zabezpečovaniu hygienických podmienok“. Argumentácia obidvoch autorov sa odlišuje. Podľa

M. Považaja (op. cit.) ani spojenie *sanitárny deň* nemožno jednoznačne odmietnuť ako nesprávne (podotýkame, že ho zachytáva aj normatívny KSSJ), adjektívum *sanitárny* má totiž význam „zdravotný, resp. zdravotnícky“ podobne ako adjektívum *sanitný*. Nevýhoda je v tom, že spojenie *sanitárny deň* (pod ktorým sa rozumie „zdravotný deň“) má podstatne širší význam ako spojenie *sanitačný deň*. L. Sičáková (op. cit.) odmieta podobu *sanitárny* predovšetkým preto, lebo ju chápe ako doslovné prevzatie z ruštiny (rus. *sanitarnyj*), ktoré sa objavilo v slovenských aj českých výkladových a dvojjazyčných slovníkoch až po skončení druhej svetovej vojny. Veľký rusko-slovenský slovník 4 (Dorotjaková a kol., 1968) uvádza napr. k adjektívu *sanitarnyj* slovenské ekvivalenty *sanitný, zdravotný, hygienický*.

Výklad L. Sičákovvej (1991) je zjednodušujúci tým, že zo sprostredkujúcej úlohy ruštiny pri uplatnení sa adjektíva *sanitárny* v jednom význame a v jednom adjektívno-substantívnom spojení *sanitárny deň*, teda vo význame a seméme „týkajúci sa zabezpečenia hygienických podmienok“, usudzuje na relatívne novšie prevzatie, a teda menšiu systémovosť celej adjektívnej lexémy *sanitárny* v slovenčine. Tvrdeniu o objavení sa podoby *sanitárny* až po druhej svetovej vojne zjavne protirečia jazykové fakty: adjektívum *sanitárny* (vo význame uplatňujúcim sa vo vojenstve) v spojení *sanitárny vlak*, t. j. so zdravotnou posádkou na transport ranených, je doložené už z diela J. Gregora Tajovského (1894—1940), ako to dokumentuje SSSJ 4, 1964, s. 27.

Pozorné sledovanie všetkých slovotvorne štruktúrovaných lexikálnych jednotiek odvodených z internacionálneho základu *sanit-* (jeho pôvod je v lat. pomenovaní *sanitas* = 1. „telesné zdravie“; 4. [novolatinský význam] „vyliečenie, vyhojenie“), ako aj sledovanie pohybu v štylistických kvalifikátoroch jednotlivých derivátov vrátane ich diferenciacie z časového hľadiska v rozličných slovníkoch (SSJ 4, 1964, s. 27; SCS, 1979, s. 777; KSSJ, 1989, s. 394) svedčí o tom, že zreteľ na diachronické fakty poskytuje jeden obraz, ktorý nie je totožný s obrazom vyplývajúcim zo vzťahov synchronnej odvodenosti, zo vzťahov odvodenosti živo pociťovaných u dnešného používateľa jazyka (ak sa zároveň rešpektuje pravidlo, že štylisticky príznakové slovo nemôže byť motivujúcim, resp. základovým slovom pre štylisticky neutrálne slovo; porov. výklad o oslabení primárnej motivácie v Tvoření slov v češtině 2, 1967, s. 188). Diachronický pohľad svedčí o tom, že časť derivátov s internacionálnym základom *sanit-* bola pravdepodobne prevzatá cez francúzštinu; okrem toho však možno hovoriť aj o zopakovanom (časovo neskoršom) internacionalizme (v tomto druhom prípade cez ruštinu, prípadne pôvodne cez francúzštinu, ale bezprostredne cez ruštinu).

O francúzskom prostredníctve svedčí napr. derivačné stvárnenie konateľského mena *sanitier* (doloženého z T. Vansovej: *Přišli sanitieri a odnášali nás do dediny*), ktoré SSSJ dobovo adekvátne hodnotil ako zastarané slovo; jeho vý-

znam je „vojak zaradený do zdravotníckej vojenskej služby, ošetrovateľ“. Vyšší stupeň adaptácie do slovenčiny predstavuje podoba *sanitár* (internacionálny sufix sa tu modifikoval a splynul so sufixom *-ár* fungujúcim ako domáci slovo-tvorný prostriedok). Od základu *sanit-*, ktorý sa uplatňuje aj v konateľskom mene *sanitár*, existuje adjektívum *sanitárny* v spojeniach typu *sanitárny vlak*, *sanitárny vagón* (pri vojenskom transporte), s ktorým je vo vzťahu čiastočnej synonymity adjektívum *sanitný*. Francúzske prostredníctvom derivátov — substantíva *sanitár*, ale aj adjektíva *sanitárny* v špecifikovanom význame z vojenskej oblasti aj vo význame „zdravotný, zdravotnícky“, podporuje aj to, že na našom území (na Slovensku aj v Čechách) jestvovali aj iné výrazy a pojmy, ktoré sú známe ako prevzatia z francúzštiny, a to (*zdravotný*) *kordón* (*cordon sanitaire*), t. j. pás územia okolo oblasti zamorenej epidémiou, aj výraz *cordon sanitaire* (ako citátové francúzske pomenovanie) s preneseným významom „pásmo vytvorené skupinou štátov na izoláciu druhého štátu“ (porov. Příruční slovník náučný. 2. G—L. 1964, s. 609). Autori citovaného slovníka prekladajú francúzsky výraz *cordon sanitaire* synonymnými výrazmi *sanitní kordon*, *zdravotní kordon*. V základnom (neprenesenom) význame je toto spojenie doložené v Ottovom náučnom slovníku (14. diel, 1899, s. 811).⁷ Za zopakovaný internacionalizmus možno podľa nášho názoru pokladať potom adjektívum *sanitárny* realizujúce sa semémou „týkajúci sa zabezpečenia hygienických podmienok“. Tu v súhlase s E. Sičákovou (1991) predpokladáme prostredníctvom ruštiny — adjektívum *sanitárny* v tomto význame evokuje ruské adjektívum *sanitarnyj* (ako vzťahujúce sa na substantívum *sanitarija* „ochrana čistoty a zdravia obyvateľstva“).

Aj z nášho výkladu vyplýva čiastkový záver, že z hľadiska synchronných, v súčasnosti živo pociťovaných vzťahov slovtvornej odvođenosti, zohľadňujúcich súčasne formu a význam príslušných derivátov, najtesnejší derivačný vzťah je medzi substantívom *sanitácia* a adjektívom *sanitačný*. Takáto významová súvislosť nie je medzi adjektívom *sanitárny* a inými členmi daného slovtvorného hniezda, napr. derivátom *sanita*, *sanitár* a pod. Nazdávame sa však, že práve preto, že vývin adjektíva *sanitárny* možno doložiť aj na pôde slovenčiny, udržiava sa zatiaľ v danom spojení kolísanie *sanitačný deň* i *sanitárny deň*, a to napriek odporúčaniam v jazykovovýchovnej práci o väčšej primeranosti adjektívnej podoby *sanitačný*.

---

⁷ V súčasnosti sa výraz a pojem *sanitárny kordón* oživil v súvislosti so spoločensko-politickými zmenami v krajinách strednej a východnej Európy. Jeho oživenie bezprostredne súvisí s rozpadom Varšavskej zmluvy a s uzatváraním dvojstranných zmlúv medzi Česko-Slovenskom, Poľskom a Maďarskom. S výrazom *sanitárny kordón* sme sa stretli v tlači, v komentároch o spoločnom stretnutí týchto štátov na najvyššej úrovni v maďarskom Visegráde. Zodpovední predstavitelia zdôrazňujú, že spolupráca týchto štátov nemá za cieľ vytvoriť nejaký nový sanitárny kordón (voči ZSSR).

Aj súvzťažnosť adjektívnych podôb *humanitný* — *humanitárny* možno interpretovať pomocou pojmu opakovaná internacionalizácia. Keď sa približne od polovice 70. rokov (najmä v súvisi so začiatkom helsinského procesu) aj u nás stala výraznejšie aktuálnou komunikačná potreba vyjadrovať pomocou vhodného pomenovania vlastnostný význam „týkajúci sa ľudskosti, humanity, ľudskej spoluúčasti“ a „týkajúci sa ľudských práv“, slovenčina mala k dispozícii dve možnosti. Alebo sa mohol rozšíriť význam, a teda polysémia jestvujúceho adjektíva *humanitný*, alebo sa mohla uplatniť tendencia k špecializácii výrazových prostriedkov, t. j. aby sa nový význam vyjadroval novou formou. V tomto druhom prípade to znamenalo alternatívu využiť v slovotvornom systéme slovenčiny už jestvujúci formálny prostriedok — sufix *-árny* a pomocou neho v spojení so základovým slovom *humanita* utvoriť nové adjektívum *humanitárny* a prijať tak internacionalizmus, ktorého paralela existuje v angličtine aj v iných jazykoch (porov. Buzássyová, 1989 b). Sledovanie používania týchto adjektív v úze ukazuje, že slovenčina sa tu začala uberať prvou alternatívnou cestou — zvýšením polysémie jednej lexikálnej jednotky.

Staršie štádium fungovania adjektíva *humanitný* predstavujú semémy 1. „týkajúci sa ľudskej spoločnosti, humánnosti“ (napr. *humanitné ideály, humanitné ciele*); 2. „týkajúci sa spoločenských vied“ (napr. *humanitné odbory, humanitné triedy v škole*). Novšie významy 3. „týkajúci sa humanity, ľudskosti, ľudskej spoluúčasti“; 4. „týkajúci sa ľudských práv“ sa vykryštalizovali na základe fungovania adjektíva *humanitný* v syntagmatických spojeniach *humanitná spolupráca, humanitná pomoc, humanitné otázky, humanitná oblasť*. Dokumentujú ich napríklad kontexty (z publicistických textov): *Napriek problémom jestvuje pre spoluprácu v humanitnej oblasti určitá medzinárodnoprávna základňa; ...medzinárodné fórum o humanitných otázkach; Konferencia by mala rokovať o ... bezpečnosti, hospodárskej spolupráci a humanitných otázkach*.

Istý čas sme sa mohli v tlači stretať aj so spojeniami *humanitárna oblasť, humanitárna pomoc, humanitárna spolupráca*, čo znamená, že v spomenutom novšom význame konkurovalo adjektívu *humanitný* adjektívum *humanitárny*. Možno predpokladať, že adjektívum *humanitárny* ako prejav opakovanej internacionalizácie, ako internacionalizmus s novým významom predstavujúci oproti jednotke, s ktorou sa porovnáva, inováciu, novú modifikáciu aj svojou formou, sa dostalo do slovenčiny jednak pod vplyvom angličtiny (kde existujú spojenia *humanitarian help, humanitarian cooperation*), ale aj pod vplyvom ruštiny. V nej dávnejšie jestvujúce adjektívum *gumanitarnyj* s významami 1. „vzťahujúci sa na spoločenské vedy“; 2. zastaraný význam synonymný s adjektívom *gumannyj* (Slovar' sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka 3, 1954, s. 486; Slovar' ruskogo jazyka, 1981, s. 357) takisto v nedávnom čase získalo novší význam „týkajúci sa ľudských práv“ (existenciu tohto novšieho významu adjektíva *gumanitarnyj* registruje až slovník *Novyje slova i značenija*,

1984; porov. na s. 181 výklad terminologizovaného spojenia *gumanitarnej pravo*).

Na základe sledovania tohto javu najmä v publicistických textoch sa nám situácia javí tak, že pred 17. novembrom 1989 sa už začala ušľachťovať podoba *humanitný* ako jednotka so zvýšenou polysémiou. Po 17. novembri 1989 v dôsledku výraznejšieho tlaku angličtiny a iných západoeurópskych jazykov vývin smeruje k druhej zo spomenutých alternatív. V dôsledku rozdielnej spätosti existuje tendencia k sémantickej diferenciacii. V spojeniach so substantívami *pomoc*, *spolupráca* si však podoby *humanitný/humanitárny* zatiaľ konkurujú, udržiavajú sa ako varianty.

Na súčasný vzťah adjektívnych podôb *totalitný* — *totalitárny* mala vplyv mimojazyková skutočnosť. Istú informáciu o minulom stave poskytuje lexikálna kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, kde v staršej vrstve (zo 40. rokov) existujú tri doklady na adjektívnu podobu *totalitárny* (*Totalitárna nemecká vláda mohla byť zvrhnutá len štátnym prevratom*. Sociologický zborník, 1, 1946, s. 145). Na adjektívnu podobu *totalitný* existuje zo 70. rokov šesť dokladov. V čase, keď v spoločenskej komunikácii začalo nadobúdať aktuálnosť vyjadrovanie významu „vzťahujúci sa na direktívnu autoritatívnu vládu jednej strany potláčajúcej slobodu jednotlivca“, zdalo sa, že v slovenčine bude existovať konkurenčný vzťah dvoch podôb adjektív *totalitný* — *totalitárny* ako blízkych synonym, resp. slovtvorných variantov. V niektorých prekladových textoch sa aj kolísanie v používaní týchto adjektív vyskytovalo (porov. napr. z ruského originálu preloženú publikáciu *Súčasně Španielsko* z r. 1987). Revolúcia v Česko-Slovensku 17. novembra 1989 (ako mimojazykový faktor) spôsobila, že náhle a mimoriadne výrazne vzrástla frekvencia používania adjektíva *totalitný* — okrem systémových daností zaiste aj pre slovtvornú usúvzťažnosť so substantívom *totalita*, takisto vysoko fekvencovaným. Toto substantívum je z onomaziologického hľadiska zaujímavé tým, že pripúšťa dvojakú interpretáciu. Jednak možno jeho význam interpretovať ako sémantickú deriváciu zo základného významu slova (porov. v KSSJ, 1987, s. 465: 1. „celistvosť, jednotnosť“; 2. „násilná jednota uplatňovaná v autoritatívnych [fašistických] režimoch“), jednak ho možno chápať ako jeden typ analogickej nominácie, a to univerbizačnú simplifikáciu: *totalita* ← *totalitný režim*, *totalitná forma vlády*.

Napokon by sme chceli uviesť prípady, kde sa zopakované internacionalizmy uplatňujú v odbornej komunikačnej sfére, kým pôvodné internacionalizmy, s ktorými ich porovnáваме, majú širšiu komunikačnú platnosť. V takomto vzťahu sú abstraktné substantíva *konzervatizmus* proti *konzervativizmus* alebo *aktivácia* oproti *aktivizácia*. *Konzervativizmus* ako pomenovanie z onomaziologickej a slovtvornej kategórie spredmetnených vlastností a dejov má lexikálny význam konkretizovaný ako „správanie sa a zmýšľanie konzervatívnych ľudí“ (porov. stručný, ale výstižný výklad slova *konzervativizmus* v KSSJ, 1987, s. 162:

„konzervatívne zmýšľanie, spiatočnosť“). Slovo *konzervativizmus* často funguje v politickej komunikačnej sfére ako názov z lexikálno-sémantickej skupiny pomenovaní ideových a politických hnutí, smerov a postojov, a to aj terminologizovane aj mimo úzko odbornej komunikácie (porov. napr. *Z toho vyplýval maloburžoázy konzervativizmus martinského centra, jeho malá politická pružnosť*. — Slovensko, 1971, s. 577).

Z hľadiska témy nášho príspevku môže byť zaujímavé, že heslové slová *conservativus*, *conservativismus* sú zaregistrované už v dodatkoch Bartalovho slovníka (Bartal, 1901, s. 712). Termín *konzervativizmus dedičnosti* („ustálená, vonkajšími vplyvmi ťažko meniteľná dedičnosť príslušníkov čistých foriem“), uvedený v Terminológii genetiky (1961), motivačne súvisí s adjektívom *konzervatívny* vo význame, s ktorým sa toto adjektívum uplatňuje v medicíne, t. j. „mierny, neprehnaný, niečo šetriaci“. Formálna stránka tohto internacionalizmu evokuje prostredníctvom angličtiny, kde sa predpokladá morfemické členenie *conserv-atism*, *conserv-ative*, *conserv-ation* (Osička — Poldauf, 1956, s. 421). Ako sme už uviedli v našom príspevku o vzťahu podôb *konzervativizmus* — *konzervativizmus* (Buzássyová, 1989 a, s. 217—218), kým angličtina, charakteristická analytizmom a často využívanou slovodruhovou konverziou, pri ktorej formálne rovnaké slovo môže v závislosti od kontextu vystupovať ako sloveso, substantívum aj adjektívum, nemá odvodzovací základ slovnodruhovo determinovaný, v slovenčine ako flektívnom (a prevažne syntetickom) jazyku sa uplatňuje tendencia, aby základové slovo bolo slovnodruhovo príslušne stvárnené. Vzhľadom na to, že medicínsky a genetický termín *konzervativizmus* motivačne súvisí s adjektívom *konzervatívny*, vyplynulo z nášho príspevku odporúčanie, že ústrojnejšia by aj tu bola podoba abstraktného substantíva, z ktorej je jasný adjektívny odvodzovací základ, teda *konzervativ-izmus*. Podoba *konzervativizmus* sa v slovenčine drží pod vplyvom medzinárodného kontextu; táto kratšia podoba existuje okrem angličtiny aj v ruštine (porov. Veľký slovensko-ruský slovník 1, A—K, 1979, s. 898); v nemčine existuje kolísanie, ktoré Nemecko-slovenský slovník (Čierna a kol., 1981, s. 392) signalizuje tak, že v heslovom slove segment *-iv-* uvádza v zátvorke ako fakultatívny: *Konservat(iv)ismus*. A tak možno konštatovať, že opakovaná internacionalizácia viedla v slovenčine k vzniku dvoch samostatných, slovotvorne štruktúrovaných lexikálnych jednotiek *konzervativizmus* a *konzervativizmus*. Genetický termín však mohol mať aj podobu *konzervativizmus*, čo by znamenalo, že produktom opakovanej internacionalizácie by bolo iba zvýšenie polysémie jednej lexikálnej (a morfológickej) jednotky, jej obohatenie o ďalší terminologický význam.

V prípade internacionalizmov *aktivizácia* — *aktivácia* sa opakovaná internacionalizácia manifestuje tak, že pod vplyvom zopakovania procesu internacionalizácie došlo k vzniku dvoch radov slovotvorne štruktúrovaných lexém — *aktivizovať*, *aktivizovanie*, *aktivizácia* so všeobecnejším lexikálnym významom

„uvádzať do zvýšenej činnosti, do väčšej aktivity, povzbudzovať, podnecovať“, oproti ktorým stoja lexémy *aktivovať*, *aktivovanie*, *aktivácia*, ktoré fungujú v užších terminologických významoch. Napr. chem. *aktivovať látku*, *prvok* = „zintenzívniť schopnosť chemickej reakcie látky, prvku“ (SCS, 1979, s. 47; porov. aj heslo *acti-vate a to make active or more active; to make [as molecules] reactive or more reactive ...*, Webster's New Collegiate Dictionary, 1974, s. 12). Ako dve nezávislé lexikálne jednotky zachytáva slovesá *aktivizovať* a *aktivovať* aj KSSJ (1987, s. 35), ktorý naznačuje aj ich isté prekryvanie. Sledovanie týchto dvoch jednotiek v reči svedčí o tom, že lexéma *aktivácia* sčasti konkuruje lexéme *aktivizácia* ako prostriedok aj na označovanie všeobecnejšieho významu „uvádzať do zvýšenej aktivity“; deje sa tak v odbornej, prípadne odbornopopularizačnej sfére. Napr. *K vnútorným činiteľom, ktoré ovplyvňujú vigilanciu, patrí najmä celková úroveň aktivácie pozorovateľa* (Šípoš, 1987, s. 50).

Cieľom nášho príspevku bolo pokúsiť sa o nový pohľad na jeden lingvistický problém, nešlo nám o inventarizáciu a ani typologizáciu analyzovaných prípadov. Pojem opakovaná internacionalizácia, resp. opakovaný internacionalizmus chápeme ako prostriedok na zachytenie pohybu v internacionálnej lexike. Špeciálne ide o zachytenie situácie, keď sa v priebehu istého kratšieho alebo dlhšieho časového rozpätia (intervalu) prevezme do jazyka znova istý internacionalizmus, ale prostredníctvom iného jazyka, ako to bolo pri predchádzajúcom internacionalizme.

Motívom opakovaného prevzatia je zvyčajne aktuálna potreba označiť nejaký nový význam, čo sa môže realizovať v rámci jednej lexikálnej jednotky aj za jej hranicami. Určenie zopakovaných internacionalizmov v danom jazyku tak súvisí aj s riešením problému totožnosti a variantnosti jazykových jednotiek.

Prevzatie internacionalizmu prostredníctvom iného jazyka sa môže premietnuť do synchronného stavu jazyka: (a) ako vznik novej semémy, a teda zvýšenie polysémie jestvujúcej jazykovej jednotky; (b) ako vznik samostatných (nezávislých) lexikálnych jednotiek; (c) ako vznik slovotvorných variantov (kolísanie, resp. striedavé používanie formálne čiastočne modifikovaných jednotiek pri vyjadrovaní toho istého významu).

Z hľadiska protikladu synchronie a diachronie pojem opakovaný internacionalizmus slúži na vnesenie diachronického momentu do synchronnej analýzy jazyka a na relativizáciu dichotómie synchronia — diachronia.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Panská 26*

- BLANÁR, V.: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 167—186.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Konkurencia slovtvorných typov s formantmi -ita/-osť. *Slovenská reč*, 51, 1986, s. 142—152.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Konkurenčné formanty ako prostriedky štylistickej a sémantickej diferenciacie. In: *Dynamika súčasnej češtiny z hľadiska lingvistické teórie a školskej praxe*. Sborník Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Red. R. Brabcová—F. Šticha. Praha, Univerzita Karlova 1988, s. 113—120.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Konzervativizmus — konzervativizmus. *Kultúra slova*, 23, 1989 (a), s. 217 až 218.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Prídavné mená humanitný a humanitárny. *Nedeľná Pravda* 10. 3. 1989 (b).
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Špecifické črty uplatňovania internacionalizácie (v konfrontačnom aspek-
te). In: *Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. *Jazykovedný zborník 8/Literárnovedný zborník 9*, 1991, s. 39—47.
- DOKULIL, M.—KUCHAŘ, J.: Slovtvorná charakteristika cizích slov. *Naše řeč*, 60, 1977, s. 169—185.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977 (a). 135 s.
- DORULA, J.: Slovenčina vo vzťahu k iným jazykom v 15.—18. storočí. In: *Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník. O pôvode a najstaršom vývine slovenčiny*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie (Smolenice 9.—11. decembra 1974). Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977 (b), s. 187 až 191.
- Global Demands on Language and the Mission of the Language Academies. Proceeding of the Conference on National Language Academies and Their Mission (April 25—27, 1985) and International Symposium on National Language Academies and Global Demand on Language (April 25 až 26, 1986) Kentucky Foreign Language Conference*. Ed. J. Lihani. Lexington, The University of Kentucky 1988. 219 s.
- GROSS, M.: Latein als „tote“ Sprache. Funktionen und Wandel. [Dizertácia na získanie hodnosti PhDr.] Freie Universität Berlin 1987. 319 s.
- HAARMANN, H.: Soziologie und Politik des Sprachen Europas. München 1975 (citované podľa Gross, 1987, s. 112).
- HORECKÝ, J.—BUZÁSSYOVÁ, K.—BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- IJSEWIJN, J.: Companion to Neo-Latin Studies. Amsterdam — New York — Oxford, North Holland Publishing Company 1977. 370 s.
- Internacionalnyje elementy v leksike i terminologii. Red. A. F. Balabucha. Charkov, Vyšča škola 1980. 208 s.
- JIRÁČEK, J.: Adjektiva s internacionálnymi sufixálnymi morfy v súčasnej ruštině v porovnaní s češtinou. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1984. 166 s.
- KOPPENBURG, R.: Konvergenzen in einigen europäischen Kultursprachen. Ein deutsch — englisch — französisch — italienisch — spanisch — russisch — russischer Übersetzungsvergleich. Universität Tübingen 1976. 390 s.
- MACHÁČKOVÁ, E.: O názorech na dichotomii langue a parole. *Slovo a slovesnosť*, 48, 1987, s. 232—239; *Slovo a slovesnosť*, 50, 1989, s. 56—65.
- MATEJOVÁ, K.: Moderátor. *Kultúra slova*, 17, 1983, s. 384—385.
- MISTRÍK, J.: K procesu internacionalizácie slovenčiny. *Jazykovedný časopis*, 24, 1973, s. 40 až 44.
- PANZER, B.: Etymologie und Derivation: Abgrauzungsprobleme. In: *Die slawischen Sprachen*. Red. O. Kronsteiner. Institut für Slawistik der Universität Salzburg, Band 6, 1984, s. 83—98.
- PAULINY, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: *Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 5—39.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatku po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.
- PAULINY, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava, Veda 1990. 270 s.
- POVAŽAJ, M.: Sanitárny či sanitačný deň. *Večerník* 28. 8. 1980.
- SICÁKOVÁ, L.: Sanitárny či sanitačný deň? *Kultúra slova*, 25, 1991, s. 24—25.
- STRAKOVÁ, V.: Morfematická štruktúra sémantických obsahů. Nástin derivační typologie. *Lingvistika. 14*. Praha a Třinec, Ústav pro jazyk český ČSAV 1986. 150 s.

Slovníkové a materiálové diela

BARTAL, A.: *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae in aedibus B. C. Teubneri. Budapestini sumptibus Societas Franklinie 1901.

Collins New Dictionary. Ed. A. H. Irvine. Collins, London and Glasgow. First published 1956. Reprinted 1970.

CIERNA, M.—GÉZE, E.—JURÍKOVÁ, M.—MENKE, E.: *Nemecko-slovenský slovník. Deutsch-Slowakisches Wörterbuch*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.

DOROTJAKOVÁ, V.—FILKUSOVÁ, M.—KUČEROVÁ, E.—MALÍKOVÁ, M. O.—SE-

KANINOVÁ, E.: *Velký rusko-slovenský slovník. 1. A—J*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960.

DOROTJAKOVÁ, V.—FIFIKOVÁ, E.—FILKUSOVÁ, M.—KOTHAJ, I.—SPANKOVÁ, A.: *Velký slovensko-ruský slovník. 1. A—K*. Bratislava, Veda 1979.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.—MANÍKOVÁ, Z.: *Slovník cudzích slov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. [SCS]

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. [KSSJ]

MÍSTRÍK, J.: *Retrográdny slovník slovenčiny*. Bratislava, Univerzita Komenského 1976.

Novyje slova i značenija. Red. N. Z. Kotelova. Moskva, Russkij jazyk 1984.

OSÍČKA, A.—POLDAUF, I.: *Anglicko-český slovník*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956.

Ottův slovník naučný. 14. díl. Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze tiskem vlastní tiskárny 1899.

Příruční slovník naučný. 2. G—L. Praha, Nakladatelství ČSAV 1969.

Slovar' russkogo jazyka. Red. A. P. Jevgenieva. Moskva, Russkij jazyk 1981.

Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. 3. Moskva — Leningrad. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1954.

Slovensko. Dejiny. 1. Red. J. Tibenský — J. Dekan. Bratislava, Obzor 1978.

Slovník amerikanismů. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1982.

Slovník slovenského jazyka. 1.—6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

[SSJ]

Sociologický zborník, 1, 1946, s. 145.

Súčasné Španielsko. [Z ruského originálu preložili I. Calpoš—D. Matejevová.] Bratislava, Pravda 1987.

ŠÍPOŠ, I.: *Horizonty psychológie*. Bratislava, Veda 1987.

ŠPANĀR, J.: *Latinsko-slovenský slovník*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962.

Terminológia genetiky. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961.

Webster's New Collegiate Dictionary. A Merriam Webster. G. et C. Meriam Company. Springfield, Massachusetts U.S.A. 1974.

ПОВТОРНАЯ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМА ОТОЖДЕСТВЛЕНИЯ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ И ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Резюме

В определенной мере метафорический термин «повторная интернационализация» используется автором как средство для зафиксирования движения, динамики в интернациональной лексике. Речь идет именно о фиксации ситуации, когда на протяжении более или менее длительного периода времени заимствуется в язык повторно некий интернационализм, но посредством другого языка, чем его «предок». Явление повторной интернационализации прослеживается в синхронное состояние языка как (а) возникновение новой семемы т. е. повышение полисемии существующей единицы; (б) повышение количества самостоятельных (независимых) лексических единиц; (в) возникновение словообразовательных вариантов. Из точки зрения антиномии синхрония: диахрония понятие повторной интернационализации вносит диахронический момент в синхронный анализ языка и таким образом служит для релятивизации дихотомии синхрония : диахрония.

FREKVENČNÁ ANALÝZA HLÁSKOVÉHO INVENTÁRA SLOVENČINY

ANDREJ KRÁČ—ÁBEL KRÁČ—VLADIMÍR MAJERNÍK

0. Automatické rozpoznávanie, porozumenie a syntéza reči sú základným predpokladom konštrukcie tzv. kognitívnych robotov. Táto problematika sa dnes rieši na mnohých známych i menej známych pracoviskách na celom svete. Jej ekonomický, spoločenský a poznávací význam sa bude zväčšovať.

Automatické rozpoznávanie reči (ARR) je neobyčajne zložitá úloha. Nedá sa splniť bez vyriešenia mnohých čiastkových problémov: Okrem iného treba zhromaždiť veľký súbor rozličných údajov o stavbe jazyka (Ganguli, 1981). Dôležité sú i štatistické údaje o najmenších segmentoch reči, napríklad o frekvencii, kombinatorike a entropii hlások a foném.

0.1. Ako je známe, jazyk možno opisovať aj časovou následnosťou jeho elementov, napríklad viet, slov, morfém, hlások, resp. foném alebo grafém, t. j. syntagmatikou (napr. fonotaktikou) jeho segmentov. Pri takomto pohľade sa jazyk chápe ako sekvenčný, a to dynamický komplexný systém.

Dynamické komplexné systémy môžu mať rozličný charakter. Môžu to byť systémy regulárne (poradie prvkov je presne určené pomocou istých pravidiel), pravdepodobnostné (poradie prvkov sa určuje iba súborom istých pravdepodobností; porov. Agarwal—Battagupta, 1983) alebo iregulárne (poradie sa charakterizuje súborom zložitých pravidiel s výnimkami). Nie sú nám známe fakty, ktoré by prirodzený jazyk úplne priradzovali k niektorému typu dynamických komplexných systémov. Ak je však realizácia jazyka vo výpovedi časová následnosť jeho elementárnych prvkov (hlások alebo foném), možno ho pokladať za pravdepodobnostný (dynamický komplexný) systém. Na tejto úrovni sa oprávnene konštatuje, že jazykové jednotky lexikálnej roviny vznikajú pravdepodobnostnými kombináciami najmenších („primitívnych“) jednotiek signálu reči. Ako iregulárny systém sa jazyk dá interpretovať na úrovni vety.

0.2. Sekvenčne realizovaný pravdepodobnostný systém môžeme z hľadiska teórie informácie pokladať za správu, ktorá prenáša isté množstvo informácie z vysielača k prijímaču. Rozlišujeme dve kategórie informácie: hlavnú (cieľovú, sémantickú) a nosnú (signálovú; porov. Ungeheuer, 1968).

Na to, aby sme určili množstvo a organizáciu informácie v konkrétnej správe, musíme zistiť jej štatistické charakteristiky, musíme ju kvantifikovať. Pohľad na jazyk ako pravdepodobnostný systém umožnil v istom rozsahu opísať práve

jeho komunikačnú funkciu, a to tak, že sa kvantifikovala prenášaná informácia.

0.3. Jedným z významných úspechov vedy po druhej svetovej vojne bol úspech v úsilí kvantifikovať (exaktne vyjadriť) a merať informáciu. Jazyková informácia sa môže kvantifikovať rozličným spôsobom a na rozličných jazykových úrovniach — napríklad štatistikou segmentov, kvantifikovaním sémantickej alebo aj pragmatickej zložky komunikácie. Doteraz sa podarilo nájsť iba presnú mieru informácie pre štatisticko-selektívny obsah správ (Shanon—Weaver, 1971). Preto sa ďalej sústredíme iba na túto informačnú zložku slovenčiny, a to na úrovni jej najmenších segmentov — určíme priemerný obsah informácie slovenčiny na akustickej úrovni signálu (budeme sa teda zaoberať iba tzv. nosnou informáciou). Určíme najprv štatistické charakteristiky slovenčiny (frekvencie výskytu hlások, pravdepodobnosti asociácie hlások, poradie jednotlivých hlások vzhľadom na pravdepodobnosti ich výskytu). Práve týmito charakteristikami sa dá každý jazyk opísať ako pravdepodobnostný systém. Na základe týchto štatistických charakteristík opíšeme potom aj entropické parametre slovenčiny — tým budeme charakterizovať zvukový signál slovenčiny ako nosiča informácie. Budeme pracovať s tým najmenším segmentom reči, ktorý sa u nás tradične definuje ako hláska (o pojmoch hláska a fonéma pozri Král—Sabol, 1989, s. 46, 263). Budeme teda študovať štatistické charakteristiky hlások slovenčiny a určíme aj hodnoty informačnej entropie (pravdepodobnostnej neurčitosti) hlások a ich kombinácií.

0.4. O štatistických a entropických vlastnostiach slovenčiny jestvujú už rozličné práce. Uvádzajú sa v nich údaje o absolútnom výskyte hlások a foném slovenčiny (Bosák, 1965; Findra, 1968; Sabol, 1966; 1973). J. Sabol publikoval sériu štúdií o kombináciách slovenských hlások v morfédoch a slovách (Sabol, 1969 a; 1969 b; 1970; 1971; 1979 a i.) Podobné údaje sa nachádzajú aj v iných prácach (Horecký, 1965; 1966; Buzássyová, 1966; Pauliny, 1979 a iní). Najnovšie sa frekvenciou foném santovského nárečia v Maďarsku zaoberal A. Mihalovič (1990).

Hoci spomenuté práce ponúkajú mnoho informácií o štatisticko-komunikačných charakteristikách slovenčiny, ich spoločným nedostatkom je to, že sa zakladajú na relatívne malom jazykovom materiáli (obyčajne v rozsahu okolo 10 000 rátaných jednotiek — hlások, resp. foném), a to, že riešenie vzťahu fonetickej a fonologickej úrovne, grafickej a akustickej formy signálu v niektorých z nich už nezodpovedá celkom novšiemu opisu a kodifikácii spisovnej slovenčiny. Väčšina citovaných prác vznikla totiž pred ortoepickou kodifikáciou slovenčiny v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (Král, 1984; ďalej PSV). Systematická práca na analýze a syntéze slovenčiny vyžaduje teda doplnenie jazykového materiálu a spresnenie výsledkov. Pokúsili sme sa o to a postupovali sme takto:

I. Vybrali sme texty z rozličných žánrových a štýlových útvarov spisovnej slovenčiny, vždy približne v rozsahu okolo 10 000 segmentálnych jednotiek (hlások). Ústny spisovný prejav sme suplovali dramatickým textom a politickým referátom. Vybrali sme texty, ktoré nie sú vzdialené od kultivovaných, dopredu pripravených ústnych spisovných prejavov. Celkový rozsah nášho materiálu je 100 000 hlások.

Tab. 1
Frekvencia hlások

o	9986	a	7977
e	7936	i	6013
r	4683	s	4629
t	4162	n	4052
v	3867	p	3419
k	3389	m	3095
l	2510	u	2480
d	2458	ň	2156
í	2104	á	2090
z	2008	c	1556
b	1552	ť	1387
l	1298	h	1265
č	1221	j	1219
ř	1052	ď	1042
te	1020	š	918
é	878	ž	878
ú	831	x	766
ti	733	ia	696
f	587	g	564
ř	316	io	229
n	201	w	163
z	160	r	160
ŋ	101	ó	60
l	59	ž	32
hu	31	f	5
í	4	ü	2

Pretože sme túto prácu urobili v rámci riešenia úlohy akustického vstupu (resp. výstupu), písomné predlohy (textové podklady) sme interpretovali fone-

ticky a ortoepicky: každý text sme vložili do počítača vo forme ortoepického zápisu. Znamená to, že keby sa príslušný text predniesol (prečítal) dôsledne podľa ortoepickej kodifikácie spisovnej slovenčiny, ako je formulovaná v PSV, musel by sa pri použití systému transkripcie PSV zapísať práve tak, ako sme ho my vložili do počítača. Predpokladali sme teda ideálnu spisovnú výslovnosť. Zápis textu sme opakovane (po dlhších časových prestávkach) kontrolovali.

Tab. 2
Frekvencia samohlások

vysoké 11430	i 6013	í 2		u 2400	
	í 2104			ú 831	
prostredné 18860		e 7936		o 9936	krátke 34394
		é 878		ó 60	
nízke 10067			a 7977		dlhé 5963
			á 2090		
40357	predné 16933	stredné 10067	zadné 13357	40357	
40357					
diftongy	ih 696				
	ie 1020		1976		
	io 229				
	iu 31				
monoftongy diftongy			42333		

Pripravili sme programy na automatické získanie týchto informácií o uložnom texte: absolútny počet výskytu hlások slovenčiny v usporiadaní podľa abecedy a podľa ich početnosti, absolútny počet výskytu všetkých teoreticky možných a všetkých reálne sa vyskytujúcich dvojkombinácií a trojkombinácií

Tab. 3
Frekvencia spoluhlások

		neznelé, šumové: 22034												
		p	f	t	e	g	š	č	ť	k	x	neznelé 22034		
		3419	587	4162	4629	1556	919	1221	1817	3389	766			
párové 32472		znelé, šumovo-tónové: 11657												
		b	w	d	z	s	ž	š	č	g	ŕ	h	znelé 10438	
		1552	163	2469	2009	189	978	32	1942	564	316	1265		
		tónové: 23976												
		m	n	r	l	ň	ň	ŋ				znelé 1219		
		3095	4052	201		2156		101						
nepárové 25195		ll	v	r	l	r								
		733	3847	4663	2510	1298								
				r	l	l								
				160	59	1052								
				f	l									
				5	4									
57667		13416		19226		10470		8154		6401		57667		
		perné		časnové: 29696		tvoropodnébné		máľkopodnébné						
		spoluhlásky: 57667												

hlások slovenčiny v usporiadaní podľa abecednej následnosti a podľa početnosti kombinácií, výpočty absolútnej a relatívnej entropie.

2.1. Frekvencie výskytu jednotlivých hlások, získané štatistickou analýzou foneticky interpretovaného textu, sú zhrnuté v tabuľkách 1 — 3. V tab. 1 sa uvádza absolútny počet výskytu príslušnej fonémy. (Mechanickým položením desatinnej čiarky o tri miesta vľavo získame údaj o percentách.) Z tabuliek možno vybrať aj ďalšie informácie. Napríklad v našom texte je spolu 42 561 slabík. Pomer počtu slabičných a neslabičných hlások je 42 561 : 57 439 a priemerná dĺžka slabiky (počet hlások na jednu slabiku) je 2,349 hlások.

2.2. Ďalej v tabuľke 4 uvádzame pravdepodobnosť a parciálnu entropiu v naturálnych jednotkách. (Ak chceme túto hodnotu entropie previesť do binárnych jednotiek, treba ju násobiť konštantou $k = 1,443$.)

Takto získaná entropia prvého radu má hodnotu $H_1 = 4,895$ bit/hláska.

Tab. 4
Pravdepodobnosť a parciálna entropia

Fonéma	Frekvencia	Pravdepodobnosť	Parciálna entropia
o	9986	0.09986	0.23007
a	7977	0.07977	0.20170
e	7936	0.07936	0.20107
i	6013	0.06013	0.16904
r	4683	0.04683	0.14335
s	4629	0.04629	0.14224
t	4162	0.04162	0.13231
n	4052	0.04052	0.12990
v	3867	0.03867	0.12578
p	3419	0.03419	0.11541
k	3389	0.03389	0.11470
m	3095	0.03095	0.10756
l	2510	0.02510	0.09249
u	2480	0.02480	0.09168
d	2458	0.02458	0.09108
ň	2156	0.02156	0.08272
í	2104	0.02104	0.08124
á	2090	0.02090	0.08084
z	2008	0.02008	0.07847
c	1556	0.01556	0.06477
b	1552	0.01552	0.06465
ť	1387	0.01387	0.05933
Ľ	1298	0.01298	0.05638
h	1265	0.01265	0.05528
č	1221	0.01221	0.05379
j	1219	0.01219	0.05372
Ĺ	1052	0.01052	0.04791
ď	1042	0.01042	0.04755
Ľe	1020	0.01020	0.04677
š	918	0.00918	0.04306
é	878	0.00878	0.04157
ž	878	0.00878	0.04157
ú	831	0.00831	0.03980
x	766	0.00766	0.03731
Ľ	733	0.00733	0.03603
Ľa	696	0.00696	0.03457
f	587	0.00587	0.03015
g	564	0.00564	0.02920
ŕ	316	0.00316	0.01819
Ľo	229	0.00229	0.01392
Ľ	201	0.00201	0.01248
w	163	0.00163	0.01046
s	160	0.00160	0.01030
ŕ	160	0.00160	0.01030
Ľ	101	0.00101	0.00696
ó	60	0.00060	0.00445
!	59	0.00059	0.00438
š	32	0.00032	0.00257

ku	31	0.00031	0.00250
f	5	0.00005	0.00049
i	4	0.00004	0.00040
ü	2	0.00002	0.00021
Σ	100000	1.00000	3.39230

Z nej možno určiť redundanciu prvého stupňa podľa vzťahu

$$R_1^{(f)} = \left(1 - \frac{H_1}{H_0}\right) = 13,8 \%,$$

ktorá je veľmi blízka redundancii písaného prejavu (Majerník, 1966)

$$R_1^{(g)} = 13,99 \%.$$

Potvrďuje sa, že po slovensky napísaný text je štatisticky málo vzdialený od ústneho spisovného prejavu (ortografia slovenčiny je založená na fonetickom princípe).

Zistili sme aj frekvenciu výskytu jednotlivých dvojkombinácií hlások (prvá časť frekvencií je v tab. 5). Z nich sme určili entropiu druhého radu:

$$H_2^{(f)} = 4,213 \text{ bit/hláska.}$$

Podobným spôsobom sme určili frekvencie trojprvkových kombinácií. Entropia tretieho radu určená z týchto frekvencií má hodnotu $h_3^{(f)} = 3,768$ a redundancia nadobúda hodnotu $R_3^{(f)} = 33,6$.

Výsledné entropie a redundancie:

$$H_0 = 5,6773$$

$$H_1 = 4,895$$

$$H_2 = 4,213$$

$$H_3 = 3,768$$

$$R_3 = 33,6 \%$$

3. Jazyk plní komunikačnú funkciu tým úspornejšie, čím väčšiu informáciu prenášajú jeho stavebné elementy. Mieru tejto informácie vyjadruje entropia. Preto by sa táto komunikačná kvalita jazyka mohla vyjadrovať informačnou entropiou pripadajúcou na jeden element. Porovnanie hodnôt entropie slovenčiny s inými jazykmi ukazuje, že slovenčina sa nachádza približne uprostred medzi nimi (Majerník, 1973).

Redundancia vypovedá aj o miere prediktability hlások v ich časovej následnosti vo výpovedi. Ak by bola redundancia nulová (informačná entropia na

Tab. 5
Početnosti dvojkombinácií hlások

a	-	#	:	2673	i	-	#	:	2256
#	-	p	:	2215	e	-	#	:	2181
o	-	#	:	2061	#	-	s	:	2020
#	-	a	:	1499	p	-	r	:	1280
p	-	o	:	1174	o	-	v	:	1097
#	-	v	:	1030	m	-	#	:	995
#	-	z	:	993	t	-	o	:	984
#	-	t	:	972	r	-	e	:	955
i	-	e	:	949	#	-	n	:	905
s	-	t	:	894	k	-	o	:	889
u	-	#	:	824	n	-	o	:	807
r	-	o	:	806	n	-	a	:	801
#	-	o	:	798	#	-	i	:	780
o	-	r	:	756	I	-	#	:	744
v	-	a	:	742	v	-	e	:	739
h	-	o	:	738	o	-	m	:	733
#	-	m	:	733	r	-	a	:	719
#	-	k	:	693	9	-	#	:	673
j	-	e	:	670	o	-	s	:	644
e	-	l	:	637	l	-	o	:	635
#	-	d	:	626	#	-	j	:	604
v	-	i	:	601	#	-	r	:	572
v	-	o	:	563	t	-	a	:	561
d	-	o	:	553	o	-	d	:	553
2	-	e	:	550	l	-	a	:	546
o	-	U	:	544	s	-	a	:	539
U	-	#	:	528	b	-	o	:	485
e	-	n	:	465	#	-	f	:	465
e	-	d	:	462	i	-	s	:	459
c	-	i	:	448	m	-	e	:	444
a	-	k	:	435	0	-	#	:	435
#	-	b	:	433	r	-	8	:	425
s	-	p	:	423	r	-	i	:	422
s	-	k	:	422	d'	-	e	:	421
s	-	5	:	414	ie	-	#	:	411
t	-	r	:	408	o	-	l	:	400
5	-	e	:	390	e	-	r	:	389
n	-	0	:	386	l	-	#	:	381
o	-	b	:	375	z	-	a	:	375
n	-	8	:	367	e	-	s	:	362
k	-	t	:	360	m	-	i	:	359
n	-	9	:	359	5	-	#	:	358
t	-	i	:	355	l	-	ie	:	355
a	-	l	:	354	#	-	u	:	351
#	-	h	:	349	d'	-	#	:	348
#	-	4	:	348	#	-	i	:	346
s	-	o	:	335	e	-	l	:	331
n	-	e	:	325	o	-	t	:	325
5	-	i	:	325	x	-	#	:	319
b	-	i	:	317	a	-	v	:	316
H	-	#	:	315	i	-	t	:	314

2'	i	:	312	a	-	I	:	308	
a	-	l	:	308	a	-	2	:	308
v	-	ŕ	:	308	s	-	i	:	306
ó	-	e	:	305	t	-	e	:	303
o	-	h	:	303	d	-	n	:	301
				ŕ	-	m	:	300	

element signálu by bola maximálna), nedala by sa predpovedať nasledujúca hláska. Jazyk s takouto vlastnosťou by však nebol dobrým komunikačným nástrojom. Prirodzené jazyky fungujú tak, že sa v nich využíva redundancia i prediktabilita.

Systémy automatického rozpoznávania reči musia napodobňovať činnosť človeka pri reči. Preto sa do nich vkladajú aj informácie o prediktabilite hlások (resp. foném). Tým sa zrýchľuje a zdokonaľuje proces rozpoznávania. Naše práce na príprave systému automatického rozpoznávania reči pokročili do takého štádia, že sa musíme zaoberať aj otázkami frekvencie, kombinatoriky a prediktability hlások. O spôsobe využitia týchto poznatkov v systéme rozpoznávania slovenčiny budeme informovať v ďalšom príspevku.

Ústav technickej kybernetiky SAV
Bratislava, Dúbravská cesta 9

Bibliografia

- AGARWAL, G. S.—BATTAGUPTA, S.: Stochastic Processes. Formalism and Applications. Berlin, Springer-Verlag 1983. 350 s.
- BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expressions of Some Phonemic Relations. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 120—135.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: An Attempt at a Calculus of Distribution of the Phonological System of Slovak. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1. Red. J. Vachek a i. Prague, Academia 1966, s. 51—64.
- FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84—95.
- GANGULI, N. R.: Speech Analysis for Man-Machine Communication System. *Acoustica*, 48, 1981, s. 329—333.
- HORECKÝ, J.: The Evaluation of Three-Member Consonant Clusters. In: *Asian and African Studies*. 1. Red. J. Blaškovič. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 112—122.
- HORECKÝ, J.: Triočlenné grupy soglasnych v začale slova v slovacskom jazyke. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1. Red. L. Doležel a i. Prague, Academia 1966, s. 45 až 50.
- KRÁČ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984; 2. vyd. 1988. 626 s.
- KRÁČ, Á.—SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 392 s.
- MAJERNÍK, V.: Niektoré informačno-teoretické parametre písanej slovenčiny. *SdĽovací technika*, 14, 1966, s. 302—305.
- MAJERNÍK, V.: Entropie als ein Mass für die Unbestimmtheit. *Zborník fyziky III Pedagogickej fakulty v Trnave*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 27—42.

MIHALOVIČ, A.: Určovanie frekvencie a hierarchie foném na počítači (Na materiáli santovského nárečia v Maďarsku). *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, s. 136—143.

PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 212 s.

SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 13—25.

SABOL, J.: Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedný zborník*. 2. Red. P. Buganič a i. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969 (a), s. 129—149.

SABOL, J.: Kombinácia dvoch sonór v slovenčine. *Slovenská reč*, 34, 1969 (b), s. 326—331.

SABOL, J.: Kombinácia šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 139—152.

SABOL, J.: Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. *Slovenská reč*, 36, 1971, s. 71 až 78.

SABOL, J.: Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách. *Jazykovedný časopis*, 24, 1973, s. 153—167.

SABOL, J.: Konsonanticko-vokalické zloženie morfém v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 120—133.

SHANNON, C. E.—WEAVER, W.: *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana — Chicago — London, University of Illinois Press 1971. 257 s.

UNGEHEUER, G.: *Grundriss einer Kommunikationswissenschaft*. In: *IPK-Forschungsbericht* 68—4. Bonn, Institut für Phonetik und Kommunikationsforschung, Universität Bonn 1968. 59 s.

THE FREQUENCY ANALYSIS OF THE SOUNDS OF SLOVAK

Summary

The language may be defined as a probabilistic (dynamic and complex) system. This enables to characterize its communicational function by quantifying the transmitted information. A number of articles dealing with the statistical and informational features of Slovak language have been published yet. But the relatively small linguistic material (10 000 units) and the fact its interpretation relies upon the orthoepic codification of Slovak language before the publication of *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Kráľ, 1984; 1988) seem to be their common shortage. The work we present is based on a material of 100 000 phonemes. The absolute frequency of phonemes and two-phonemes combinations are presented along with the associated partial entropies.

USTÁLENÉ ADJEKTÍVNE PRIROVNANIA

JANA BRANICKÁ

Problematika skúmania ustálených prirovnaní nie je nová. U nás sa ňou zaoberali E. Smiešková (1970), J. Mlacek (1970), F. Čermák (1983). Predmetom našich úvah sú frazeologické komparatíva s adjektívnym komponentom, a to z hľadiska usúvzťažnenia syntaktickej, sémantickej a pragmatickej stránky ich konšituentov.

Vychádzame zo skutočnosti, že frazeologické prirovnania sú organickou súčasťou jazykovej taxonómie, jazykového systému ako celku, jeho slovnej zásoby. Svoj systém organizujú jednak podľa všeobecných zákonitostí jazyka a jednak podľa vlastných zákonitostí. V slovnej zásobe patria medzi významové prvky jazyka, ktoré svoju nominatívnu funkciu plnia ako ustálené spojenia. Ich špecifickou vlastnosťou je to, že fungujú ako alternatívy obrazných pomenovaní k neobrazným: *pomalý ako slimák* → (*veľmi*) *pomalý*. Oba pendanty — obrazný i neobrazný — v jazykovom vedomí používateľov predstavujú onomaziologické varianty pomenovaní toho istého javu a navzájom sú v implikačnom vzťahu. Z funkčného hľadiska to znamená, že „prirovnanie umožňuje charakterizovať objekt kvalitatívne inak, než to možno spraviť priamym, autologickým spôsobom“ (Čeremisina, 1976, s. 3).

Všetky frazeologické komparatíva sú produktmi druhotných nominácií. V ich genetickej štruktúre sa odrážajú procesy transpozície (prenášania významu, najmä metaforického, napr. *krotký ako baránok*, *pevný ako skala*), transferrácie (preberania pomenovaní z iného jazyka, napr. anglický výraz *rich like Rothschild* prevzala čeština i ruština *bohatý jak Rothschild*, *bogatyj kak Rotšild*) a translácie (prekladania čiže kalkovania, napr. slovenské a české prirovnania *tvrdohlavý ako osol*, *tvrdohlavý jak mezek*; ruské a české *krivoj kak tureckij jatagan*, *křivý jak turecká šavle*).

Spomínané nominatívne procesy ovplyvnili rozvíjanie systémov frazeologických komparatív v jednotlivých jazykoch, a tak zo synchronného pohľadu môžeme v nich rozpoznať fixáciu divergentných aj konvergentných tendencií. Divergencia je ovplyvnená genealogickým i typologickým charakterom jazykov, špecifikami kultúry, psychológie a histórie národa (v češtine *silný jak Bivoj*, v ruštine *silnyj kak Ilja Muromec*). Konvergencia sa prejavuje jednak v motivovanom vzniku totožných frazém v dôsledku lingvomigrácie, t. j. kultúrno-historických jazykových kontaktov (typickou a produktívnou je biblická motivácia:

múdry ako Šalamún v slovenčine, *moudrý jak Šalamoun* v češtine, *as wise as Salamon* v angličtine, *mudryj kak car Solomon* v ruštine) a jednak v nemotivovanom vzniku totožných frazém a to pod vplyvom rôznych typov jazykových a mimojazykových univerzálií (porov. slovenské *hladný ako vlk*, české *hladový jak vlk*, ruské *golodnyj kak volk*, anglické *as hungry as a wolf*, nemecké *hungrig wie ein Wolf*).

Komparatívne ustálené spojenia sa viažu na predikatívnu funkciu vo vete a ich základnou konštrukčnou schémou je rozvíjacia štruktúra. Štruktúra obsahuje tieto prvky (symboly v zátvorkách poukazujú na referenčné obsadenie):

(K) ..... (A) → B ako C,

kde *K* je kvalifikátor, *A* nositeľ príznaku, *B* je vlastnosť čiže porovnávacia báza, hypotaktická spojka *ako* má funkciu komparatívneho operátora, *C* je obrazná zložka porovnávania čiže komparant. To znamená, že vo vete (1) kvalifikátorom je hovoriaci, nositeľom príznaku je substantívum *ruky*, porovnávacou bázou je adjektívum *studené* a komparantom je substantívum *lad*.

(1) *Máš ruky studené ako lad.*

Ako zaujímavosť uvedieme, že v čerkeskom jazyku (Jemuzov, 1989, s. 169) je vo frazeologickom prirovnaní opačný poriadok slov: *myvem chuedeu byde*. Najprv sa pomenúva komparant (*myvem* „kameň“), potom nasleduje spojka (*chuedeu* „ako“) a napokon báza (*byde* „tvrdý“).

Pre frazeologické adjektívne prirovnania je príznačná aj obligatórnosť obraznej zložky porovnávania aj spojky *ako* a explicitnosť bázy, ktorú kvalifikátor pripisuje nositeľovi príznaku a komparantu ako ich spoločnú vlastnosť. Podmienka explicitnosti bázy spočíva v tom, že jej vynechanie vyúsťuje do metafory, pričom zrozumiteľnosť výrazu sa nenaruša, ak ide o príznačnú a prototypickú vlastnosť, ktorá je vo vedomí používateľov pevne interiorizovaná (2). Ak sa s komparantom spája viacero asociácií, elízia bázy môže znamenať nejednoznačný výklad metafory (3). Obligatórnosť spojky znamená, že vynechanie komparatívneho operátora a bázy posúva výraz do roviny stotožnenia nositeľa príznaku a komparanta a tým ho mení buď na nezmyselný (4), alebo ho obohacuje o rôzne konotácie (5). Obligatórnosť komparanta súvisí so samotnou podstatou obrazného prirovnania (10—12).

(2) *Máš ruky ako lad.*

(3) *Chlapec je ako buk.*

(4) **Kufor je hrom.*

(5) **Strýc je medveď.*

(? *zdravý, silný*);

(*Kufor je ťažký ako hrom.*)

(*Strýc je tučný ako medveď.*)

Vzťah medzi nositeľom príznaku a komparantom je asymetrický, neverzibilný (porov. aj Krupa, 1990, s. 114). Prekážkou ekvivalentnej inverzie je nezlučiteľnosť ich domén (6—7) alebo predstava o nedosiahnuteľnosti prototypu (8—9).

- (6) *Hubert je zdravý ako ryba.*
- (7) *Ryba je zdravá ako Hubert.*
- (8) *Šéf je múdry ako Šalamún.*
- (9) *Šalamún je múdry ako šéf.*

Sémantické predpoklady vzniku a používania ustálených adjektívnych prirovnaní spočívajú v zámere intenzitne a apreatívne ozvláštniť vlastnosť (10—12). Dokazuje to aj aktuálne členenie výpovede, kde adjektívum a nositeľ príznaku tvoria tému, porovnávacia spojka spolu s komparantom je rematická.

- (10) *Dievča je pekné.*
- (11) *Dievča je veľmi pekné.*
- (12) *Dievča je pekné ako obrázok.*

Centrálnou organizačnou jednotkou ustáleného prirovnania rozoberaného typu je adjektívum, ktoré v ňom prezentuje svoju nominatívnu, apreatívnu a intenzitnú dimenziu. Nominatívne možnosti prídavných mien sú dané ich významovou rôznorodosťou. V prirovnaniach sa uplatňujú adjektíva zo všetkých šiestich sémantických typov (Branická, 1987):

1. kvalitatívne (*horký ako blen, biely ako sneh*); 2. kvalitatívno-intenzitné (*pomalý ako slimák, teplý ako lúh*); 3. kvalitatívno-apreatívne (*hluchý ako peň, sprostý ako tĺk*); 4. apreatívno-kvalitatívne (*pyšný ako páv, vzácny ako šafran*); 5. apreatívno-intenzitné (*silný ako lev, mocný ako buk*); 6. apreatívne (*dobrý ako anjel, zlý ako čert*).

Početnejšie sú adjektívne komparácie s prevahou kvalitatívneho významu, ktorý je v sémantických typoch (1)—(3). Pri apreatívnych adjektívach je informatívna zložka viac vágna, a preto neutvára natolko vhodný porovnávaci základ. Apreatívnosť a intenzitnosť prestupujú takmer celý súbor kvalifikačných adjektív. Fungujú v nich čiastočne v autonómnych a čiastočne v komplementárnych vzťahoch. Napr. vyjadrenie parametrickej vlastnosti adjektívami *vysoký, dlhý* implicitne u nich predpokladá intenzitný komponent, kým vlastnostné adjektíva naopak implikujú hodnotenie — *smelý* býva zvyčajne hodnotený kladne, *zlostný* naopak negatívne. Komplementárnosť sa realizuje pri sémantických prenosoch, pričom adjektíva s príznakom intenzity prechádzajú do aprécie, často sprevádzanej expresívnosťou, adjektíva s príznakom hodnotenia sa menia na intenzitné a sú sprevádzané emocionálnosťou: *smiešna suma* je „malá suma“ (pôvodne hodnotiaci význam nadobúda aj intenzitný význam), *hrubý človek* je „arogantný človek“ (pôvodne intenzitný príznak sa mení na negatívne hodnotiaci). V komparatívnych prirovnaniach sa simultánne aktualizujú všetky tri dimenzie adjektív — nominatívne, intenzitné i apreatívne. Prevala aprécie nad intenzitnosťou alebo naopak je ovplyvnená sémantickými vlastnosťami oboch ďalších participantov ustáleného prirovnania — nositeľa príznaku aj komparanta.

Všimnime si najprv vzťah adjektíva k pravému členovi ustáleného prirovnania — komparantu.

V pozadí tohto vzťahu je obraznosť, presnejšie zámer zvýšiť intenzitnosť a apréciu deklarovanej vlastnosti prostredníctvom obrazu. Obraznosť sa stáva sémantickou funkciou frazeologických komparatív, na ktorej sa rozvíja vyššia miera apreciatívnosti a intenzitnosti.

Zvolená forma ozvláštnenia prostredníctvom obrazu pravdepodobne súvisí so psychologickým paralelizmom, t. j. nachádzaním analógií medzi človekom a jeho okolím. Vyplýva z obrazného charakteru prapôvodného myslenia, ktorého základom bolo myšlienkové prirovnanie (porov. Krupa, 1990, s. 63). Predpokladom tvorivého hľadania analógií je to, že s istou triedou vecí a s istou triedou vlastností sú vo vedomí človeka späté stereotypné alebo voľné, pravdivé alebo nepravdivé, pravdepodobné alebo nepravdepodobné asociácie, čo vytvára základ na výber komparanta, teda tej zložky, ktorá obraz sprostredkúva. Človek má pritom tvorivú schopnosť nachádzať súvislosti medzi objektmi z disparátnych rovín, často krížom cez hranice zaužívaných kategórií a tým usúvzťažňovať neraz prekvapujúce javy. Výsledná obraznosť býva potom nepriamoumerná miere pravdepodobnosti. Pre analógiu s nízkou pravdepodobnosťou je signifikantná vyššia miera obraznosti, pre analógiu, v ktorej príznak a nositeľ sa navzájom implikujú, je miera obraznosti nižšia. Nositeľmi obraznosti sú najmä apelatívne substantíva, resp. propriá viažuce sa na mená biblických a mytologických postáv. Je pochopiteľné, že prevládajú konkrétna nad abstraktnými, pričom, ako to vyplýva aj z antropocentrického princípu výstavby jazyka, dominujú pomenovania zvierat, rastlín a vecí okolo človeka.

Vzťah medzi adjektívom a komparantom je budovaný na pozadí analogickej nominácie (Horecký—Buzássyová—Bosák a kol., 1989, s. 24—27). V nej sa na jestvujúce formy viažu jestvujúce obsahy, pričom v oblasti domén oboch participantov dochádza k istému usúvzťažneniu. Medzi doménou adjektíva a doménou substantíva sú možné tri typy logických vzťahov: inklúzia, intersekcia a disjunkcia. Inklúzia je charakteristická pre silnú asociačnú väzbu adjektíva s nositeľom vlastnosti, ktorá sa konvencionalizovala v symetrickom, reverzibilnom vzťahu: *biely* ↔ *sneh*, *studený* ↔ *ľad*, *horký* ↔ *blen*. Adjektívum tu vyjadruje prototypickú vlastnosť danej triedy predmetov, takže vlastnosť i nositeľ vlastnosti sa navzájom predpokladajú. Vo vzťahu jednostrannej implikácie je adjektívum vtedy, keď vyjadruje vlastnosť, ktorá sa kanonizovala v asociáciách s prototypickým nositeľom, napríklad *starý* ← *Matuzalem*, *múdry* ← *Šalamún*, *pracovitý* ← *včelička*, *hlúpy* ← *osol*, *falošný* ← *líška*, *vzácný* ← *šafran*, *silný* ← *lev*. Intersekcia súvisí s čiastočným prienikom oboch domén, ktoré sa síce navzájom jednoznačne ani nepredpokladajú, ale ani nevyučujú: *malý* ~ *dľaň*, *tučný* ~ *medveď*, *zdravý* ~ *ryba*, *hladný* ~ *vlk*, *ťažký* ~ *cent*. Táto nejednoznačnosť a nelimitovanosť asociácií len na jedného nositeľa poskytuje

ďalšie možnosti alternatívnych pomenovaní: *tučný* ~ *medveď*, *bagún*, *brav*; *lahký* ~ *pierko*, *pena*; *sprostý* ~ *tela*, *baran*; *zdravý* ~ *repa*, *buk*, *ryba*. Vo vzťahu disjunkcie sú oba členy vtedy, keď ich usúvzťažnenosť je málo pravdepodobná alebo dokonca sa vylučuje: *hluchý* † *peň*, *hlúpy* † *basa*, *ťažký* † *hrom*, *sprostý* † *tĺk*. Práve tieto prípady svedčia o tom, že adjektíva si vo frazeologických prirovnaniach ďalej rozvíjajú svoje apreciatívne a intenzitné predpoklady. Komparácia je budovaná na princípe aktualizácie a gradácie buď apreciatívneho komponenta v tých adjektívach, ktoré ho aspoň potenciálne majú vo svojich priamych alebo prenesených významoch, pričom sa navyše obohacujú o intenzitný rozmer (13), alebo na princípe aktualizácie a gradácie intenzitného komponenta a jeho obohatenia o apreciatívny rozmer (14), (15).

(13) *Brat je lenivý ako voš* (= negatívne hodnotenie veľkej miery prejavovanej vlastnosti).

(14) *Brat je bledý ako stena* (= veľmi bledý, a to je zlé, lebo to signalizuje indispozíciu).

(15) *Sváko je hluchý ako poleno* (= úplne hluchý, a to je zlé, lebo to značí fyzický handicap).

Situácia je iná vo vzťahu adjektíva k ľavému členovi komparatívnej konštrukcie — k nositeľovi príznaku. Konkrétne adjektívum volí kvalifikátor, a to v súlade so svojimi komunikačnými zámermi. Tým nielenže explicitne pomenúva vlastnosť alebo stav daného nositeľa, ale pomenúva ju ako aktuálnu a príznačnú, ako o tom svedčí aj použitie adjektíva v predikatívnej funkcii. Prípísanie vlastnosti nositeľovi nie je ľubovoľné, ale pohybuje sa v rámci hraníc vzájomnej sémantickej spájateľnosti oboch participantov — nositeľa príznaku i bázy. Táto spájateľnosť je založená na tzv. „širokej presupozícii“ (Gak, 1981), t. j. na konvenčne ustálených asociáciách, ktoré sa viažu na to, čo je podľa našej skúsenosti reálne alebo čo je možné. Z jazykového aspektu to znamená, že intenzionál príslušného adjektíva sa nedostal do rozporu s implikacionálom nositeľa vlastnosti. Ako ukázal materiálový výskum, nositeľmi príznaku sú pomenovania širokého významového spektra, ktoré sú jazykovo prezentované apelatívami i propriami. Z apelatív prevládajú konkréta nad abstraktami a spomedzi konkrét častejšie sa frazeologické prirovnania viažu na pomenovania ľudí než vecí. Propriá sa spájajú s adjektívami cez svoje apelatíva: *Hubert* — *človek*, *muž*. Skutočnosť, že sémantická rôznorodosť nositeľov príznakov nelimituje uplatnenie významovo rozmanitých kvalifikačných adjektív, spočíva v tom, že intenzionály adjektív sa vyznačujú veľkou sémantickou flexibilitou. Časť adjektív, a to kvalitatívne a kvalitatívno-apreciatívne, si v priamych významoch zachovávajú usúvzťažnenosť s nositeľom vlastnosti (*rovný*, *biely*, *riedky*, *deravý* implikuje vec; *hluchý*, *zdravý*, *usilovný* implikuje človeka), lež ich prenesené významy majú tento referenčný potenciál potlačený. Pri adjektívach z roviny apreciatívnych príznakov rozdiel medzi prirodzenými triedami sa stiera už

v priamych významoch, lebo do popredia vystupuje axiologická klasifikácia. To znamená, že adjektíva majú veľké kombinatórne možnosti už aj v rámci systémove stabilizovanej spájateľnosti. Z hľadiska uplatnenia celého frazeologizmu nositeľa príznaku sa v zásade delia na pomenovania z domény „človek“ a na pomenovania z domény „vec“, „objekt“. Adjektíva v rámci frazeologického komparatíva pomenúvajú ich vlastnosti na princípe neprotirečenia, no rešpektovania podmienok sémantickej spájateľnosti.

Presupozície na „objekt“ si adjektíva zachovali v prirovnaniach *teplá ako lúh* (napr. sóda), *deravé ako rešeto* (napr. nohavice), *hladký ako sklo* (napr. ľad), *riedka ako voda* (napr. polievka) a iné. Prechod medzi doménou objektu a doménou človeka tvoria prirovnania opisujúce časti ľudského tela: *zelený ako túz* (tvár), *červený ako moriak* (tvár), *bledý ako stena* (tvár), *sivý ako holub* (vlasý), *studené ako ľad* (ruky, nohy), *čierny ako zem* (tvár, ruky, nohy, krk) a iné. Vzťah medzi nositeľom vlastnosti a referenciou prirovnania je v nich metonymický. V doméne „človek“ adjektívne komparatíva zobrazujú tri hlavné aspekty z charakteristiky človeka: opis postavy (*vysoký ako jedľa*, *tučný ako sud*, *chudý ako vyžla*), opis vlastností (*hlúpy ako teľa*, *falošný ako líška*, *krotký ako baránok*), opis fyzického stavu (*hladný ako vlk*, *ustatý ako pes*, *zdravý ako buk*).

Ustálené adjektívne prirovnania sa používajú v indikative, iné mody ani negácia nie sú pre ne typické. Úplne bezpríznačový je minulé čas (prirovnania sa realizujú bez obmedzení), v budúcom čase sa takmer nepoužívajú. Vo formách prezenta frazeologické komparatíva sú referenčne limitované. Prejavuje sa to najmä v doméne „človek“, kde sa uplatňuje stratégia opozície autor — adresát, t.j. 1. os. oproti 2. a 3. osobe. Na vybraných frazémach *chudý ako trieska* (prezentuje opis postavy: DESC), *hladný ako vlk* (opis fyzického stavu: STAT), *usilovný ako včelička* (opis kladnej vlastnosti: BEHAV-pos), *zlý ako čert* (opis negatívnej vlastnosti: BEHAV-neg) sme si všimli vzťah medzi obsahom frazémy a referenciou k 1. alebo 2. a 3. osobe.

	DESC	STAT	BEHAV-pos	BEHAV-neg
1.	+	+	+	—
2.	+	—	+	+
3.	+	—	+	+

Ako vidieť, opis postavy sa týka aj autora aj adresáta, opis fyzického stavu je viac spätý s prvou osobou, kým v onomaziologickom poli opisu vlastností sú negatívne charakteristiky častejšie pripisované iným, kladné sú prijateľné aj pre autora.

Ustálené adjektívne prirovnania patria k frekventovaným typom frazeologických spojení. Ich funkciou je intenzitne a apreatívne ozvláštniť pomenúvanú vlastnosť nositeľa. Odrážajú vzťah medzi analytickými a syntetickými tendenciami v jazyku a predstavujú aj výraznú sociokultúrnu hodnotu, lebo sú výsledkom jazykovej práce národa, jeho jazykovej kreativity.

*Pedagogická fakulta
Nitra, Lomonosovova 1*

Bibliografia

- BRANICKÁ, J.: Sémantická typológia kvalifikačných adjektív. In: Sbornik Pedagogičeskogo fakulteta v Nitre. Serija rusistiki 4. Red. M. Rohaf. Nitra, Pedagogická fakulta 1987, s. 230—245.
- ČEREMISINA, M. I.: Srovnatelnyje konstrukcii russkogo jazyka. Novosibirsk, Nauka 1976. 270 s.
- ČERMÁK, F.: Česká přirovnání. In: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Praha, Academia 1983, s. 463—492.
- GAK, V. G.: Teoretičeskaja grammatika francuzskogo jazyka. Sintaksis. Moskva, Vysšaja škola 1981. 208 s.
- HORECKÝ, J.—BUZÁSSYOVÁ, K.—BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 22—27.
- JEMUZOV, A. G.: Ustojčivye sravnenija v kabardino-čerkeskom jazyke. In: Referativnyj žurnal. Serija 6. Obščestvennyje nauki v SSSR. Jazykoznanije. Moskva 1990, č. 2, s. 159—162.
- KRUPA, V.: Metafora na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava, Tatran 1990. 184 s.
- MLACEK, J.: Základné typy ustáleného prirovnania. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 172—188.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii (so zreteľom na lexikografické spracovanie). Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 189—201.

PHRASEOLOGICAL ADJECTIVE COMPARATIVES

Summary

Phraseological comparatives with an adjective component i. e. from the point of view of its relation to the syntactical, semantic and pragmatic relations of their constituents are being dealt with in the paper. The central unit of organization of phraseological comparison is the adjective presenting in itself its nominative and appreciative and intensive dimensions. The author analyses the relation of an adjective to the right member of the phraseological comparison — i. e. the bearer of semantic marker and to the left member — the figurative component of the comparison. Using the phraseological comparative with an adjective component the strategy „author — percipient“ is being applied. The relation between the content of the phraseme and the reference of the first person in opposition to the second and the third ones has also been studied.

DISKUSIE

O IDEÁLNÝCH JAZYKOVÝCH ZNAKOCH A OZNAČENÍ

PAVEL CMOREJ

V jednej zo svojich štúdií zameraných na problémy jazykového znaku J. Horecký (1986) venoval niekoľko kritických pripomienok môjmu článku uverejnenému na stránkach tohto časopisu (Cmorej, 1985).¹ V tejto stati sa pokúsím ukázať, že väčšina jeho výhrad pramení v neadekvátnom pochopení a dezinterpretácii (zrejme neúmyselnej) môjho textu a zároveň chcem reagovať na jeho mienku o absurdnosti môjho záveru, že označujúca zložka „ S_1 je znak a že vzťah medzi S_1 a S_2 je vzťahom označenia“ (Cmorej, op. cit., s. 160), pričom S_1 je signifikant a S_2 signifikát bilaterálne chápaného jazykového znaku.

Skutočnosť trochu skresľuje hneď prvá veta, ktorú J. Horecký venoval mojej práci.² Na s. 65 píše, že sa pokúšam explikovať jazykový znak z hľadiska formálnej logiky, hoci môj prístup výrazne prekračuje hľadisko a záujem logiky a môj cieľ je skromnejší — poukázať na rôzne možnosti explikácie výrazu „jazykový znak“ a naznačiť niektoré z jeho explikácií, teda namiesto hotových explikácií ponúkam iba ich náznaky. Išlo mi len o intuitívny rozbor, ktorý by mohol slúžiť ako podklad pre exaktnejšiu explikáciu (na čo výslovne upozorňujem na s. 151).

Nesúhlasím ani s tvrdením, podľa ktorého vo svojej analýze vychádzam z faktu, že „výraz označovať má viacero významov“ (s. 65). Túto skutočnosť totiž v článku iba konštatujem a trochu z nej ťažím — aj to nepriamo — pri analýze bilaterálnej koncepcie znaku. Rozbor ostatných chápaní znaku zo spomenutého faktu nevychádza, a to jednak preto, že v pravom zmysle slova vychádzať z neho by bolo možné až po patričnom preskúmaní mnohoznačnosti výrazu „označovať“ (na čo som nemal vo svojej stati dosť miesta), jednak preto, že rôznorodosť koncepcií znaku, na ktoré som sa v stati sústredil, je podmienená skôr inými faktormi.

¹ Rád by som pri tejto príležitosti ocenil ochotu prof. J. Horeckého uverejniť v Jazykovednom časopise r. 1985 stať človeka, ktorý sa vtedy nachádzal na „nepísanom“ zozname nežiadúcich autorov a mal za sebou 15 rokov nedobrovoľného mlčania. Inde na to nabrali odvahu až o štyri roky neskôr. Zároveň sa čitateľom ospravedlňujem za značne oneskorenú reakciu na kritiku prof. J. Horeckého. Žiaľ, o jeho štúdií som sa dozvedel až v máji 1990.

² Vo väčšine odkazov sa odvolávam na štúdiu J. Horeckého (1986) alebo moju stať (Cmorej, 1985), a preto tam, kde možnosť nedorozumenia je minimálna, uvádzam iba strany príslušných statí.

Uvedené drobnosti by nestáli za reč, keby hneď za nimi nenasledovalo, že výraz „označovať“ pokladám „za takmer synonymný s výrazom zastupovať“ (s. 65). Nevieť si došť dobre vysvetliť, čo J. Horeckého viedlo k tomuto záveru, obávam sa však, že výraz „zastupuje“ čítal ako „označuje“ aj tam, kde je reč o ideálnych znakoch a o tom, že tieto znaky zastupujú svoje realizácie. Ak je to tak, potom musím s poľutovaním konštatovať, že chybu, ktorú mi vyčíta, si musí J. Horecký pripísať na svoj vrub. V kontextoch o ideálnych znakoch som slovo „zastupovať“ vôbec nepoužíval v zmysle označovať a odlišný význam tohto slova v nich mi pripadal taký samozrejímý, že som považoval za zbytočné osobitne na to upozorňovať. Vzťah zastúpenia tu s označením vôbec nesúvisí. Podobá sa skôr vzťahu zastúpenia medzi poslancom a voličmi, ktorých zastupuje v parlamente, alebo delegátom na konferencii strany a členmi strany, ktorých na nej zastupuje a pod. Pravda, aj túto podobnosť treba brať s istou rezervou, nie celkom doslova.

Slovo „zastupovať“ sa teda v mojom článku používa aspoň v dvoch celkom odlišných významoch: jednak ako „označovať“ (so všetkou jeho mnohoznačnosťou), jednak ako „predstavovať“, „reprezentovať“.³ Vo vetách, v ktorých „zastupovať“ znamená to isté ako „označovať“, k slovu „zastupovať“ zvyčajne pripájam výraz „označovať“; vynechávam ho iba vo vetách, v ktorých sa explicitne hovorí o znaku a z kontextu je zrejímé, že „zastupovať“ môže v nich znamenať len to, čo „označovať“.

Ideálny znak je teoretický konštrukt, ktorý pri niektorých skúmaniach jazyka vystupuje ako abstraktný predstaviteľ ľubovoľného fyzikálneho znaku istej štruktúry. Fyzikálne znaky, ktoré ich ideálny reprezentant zastupuje, sa nazývajú jeho realizácie. Tieto realizácie majú mnoho vlastností, ktoré sú pre skúmanie znakov z jazykovedného hľadiska nezaujímavé, a preto sa jazykovedec vo svojich skúmaniach zameriava na abstraktných predstaviteľov týchto realizácií. Ideálny znak označuje to isté čo jeho realizácie. Možnosť interpretácie výrazu „zastupuje“ v zmysle označuje som v týchto kontextoch považoval za veľmi málo pravdepodobnú aj preto, že vzťah zastúpenia je tu inverzným vzťahom k vzťahu realizácie. Inak povedané, ideálny znak Z zastupuje fyzikálny znak z_i práve vtedy, keď z_i je realizáciou znaku Z. Je azda vzťah označenia inverzným vzťahom k realizácii?

V práci som sa snažil ukázať, že ideálny znak možno explikovať mnohými spôsobmi. Nejestvuje jeden pojem ideálneho znaku. Možno ho napr. vymedziť ako množinu všetkých akustických znakov s totožným zvukovým členením.

---

³ Aby som sa vyhol ďalším nedorozumeniam, namiesto výrazu „zastupovať“, označujúceho vzťah medzi ideálnymi znakmi a ich realizáciami, budem používať aj slovo „predstavovať“ a ideálny znak budem niekedy nazývať predstaviteľom (reprezentantom) svojich realizácií.

Takto chápaný ideálny znak je množina a vzťah realizácie tu splyva so vzťahom byť prvkom množiny. Je inverzný vzťah k tomuto vzťahu vzťahom označenia? Evidentne nie, ale vzťah zastúpenia je inverziou realizácie, takže o synonymii výrazov „označiť“ a „zastupovať“ tu nemôže byť ani reči.

Domnievam sa, že väčšina jazykovedcov pracuje s ideálnymi jazykovými znakmi (výnimkou sú napr. fonetici) bez ohľadu na to, či si to uvedomujú alebo nie. Napr. keď lexikológ hovorí o slovnej zásobe jazyka, sotva má na mysli množinu fyzikálnych znakov. Každá konštatácia o počte slov v slovnej zásobe určitého jazyka je konštatáciou o počte najjednoduchších ideálnych znakov abstraktného systému jazyka. Počet fyzikálnych znakov sa ustavične mení a vôbec nás nezaujíma.

Predpoklad „ideálneho jazykového znaku v uvedenom ponímaní“ považuje J. Horecký za „výrazne idealistický“ (s. 65). Hlbší zmysel tohto tvrdenia, ktoré bolo pred piatimi rokmi skrytým varovaním pred skĺznutím na platformu idealizmu, mi zostal utajený. Ako mu mám rozumieť, keď sám J. Horecký o niekoľko strán ďalej — na s. 69 — charakterizuje bilaterálny jazykový znak ako „ideálny objekt“?! Predpoklad existencie takého znaku je azda menej idealistický alebo dokonca materialistický?⁴ Obávam sa, že materializmus takého autora nie je len nedôsledný, ale vyložene nekonzistentný.

Aby mi neuškodil (písal sa rok 1986), J. Horecký k spomenutému varovaniu vzápätí dodáva, že „P. Cmorej však upúšťa od tohto chápania“ (s. 65), proti čomu musím protestovať, pretože to nie je pravda. Po analýze pojmu ideálny znak som svoju pozornosť presunul na bilaterálne koncepcie znaku, a z tohto vôbec nevyplýva, že som od svojho chápania (či skôr chápaní, lebo v stati upozorňujem na viacej možnosti) ideálnych znakov upustil. Naopak, som presvedčený, že lingvistika sa bez neho nezaobíde.

V danej súvislosti azda nezaškodí trochu odbočiť a poznamenať, že naša jazykoveda by sa mala konečne vymaniť zo zajatia strachu z idealizmu a zbaviť sa dnes už zbytočných obáv, že ju niekto z neho usvedčí, obáv, ktoré ju morili celých 40 rokov a mali dosť neblahý vplyv na utváranie filozofickejšie osnova-ných koncepcií a teórií. Pod tlakom týchto obáv na jednej strane a teoretickej nevyhnutnosti akceptovať isté entity (významy, ideálne znaky, fonémy atď.) na druhej strane vznikali koncepcie, ktoré boli očividne protirečivé. Tento závažný teoretický defekt sa často zakrýval vetkým pláštikom dialektiky alebo sa dialektikou či skôr pseudodialektikou dokonca posväcoval.

Vráťme sa však k vzťahu zastúpenia fyzikálnych znakov ich ideálnymi pred-stavitelmi. Tento vzťah nie je symetrický, lebo ak abstraktný znak Z zastupuje

---

⁴ Keď ideálny znak vymedzíme ako istú množinu fyzikálnych znakov (Cmorej, 1985, s. 155), tak do predpokladu o existencii takých množín prenikne presne toľko idealizmu ako do ľubovoľného iného predpokladu o existencii množiny nejakých fyzických predmetov.

fyzikálny znak z_i , tak z toho nielenže nevyplýva, že z_i zastupuje Z, ale platí práve opak: z_i nezastupuje Z. V danom zmysle slova totiž zastupujú ($\neq$ označujú) len ideálne znaky, každý ideálny znak (ako prvok abstraktného systému jazyka) isté fyzikálne znaky. Z vymedzenia ideálneho znaku, ktorý jazykovedec používa, by malo byť zrejmé, či zastupuje iba isté akustické alebo len grafické, prípadne akustické i grafické fyzikálne znaky. A treba zdôrazniť, že každým z týchto troch vymedzení je určený iný pojem znaku.⁵

Na s. 65 J. Horecký píše: „podľa P. Cmorejca jestvujú dva znaky, z ktorých jeden je realizáciou druhého (čiže v istej situácii ho vlastne zastupuje) a druhý je zástupcom prvého“. Citovaná veta spolu s textom, ktorý sa v Horeckého stati nachádza nad ňou, vnucuje čitateľovi vonkoncom neprimeranú predstavu, že výraz „jazykový znak“ interpretujem iba dvoma spôsobmi (ako ideálny a fyzikálny znak), čo neúnosne skresľuje a zjednodušuje obsah a zameranie môjho článku, v ktorom poukazujem na mnohonásobne väčšiu viacvýznamovosť tohto výrazu. Navyše text v zátvorke uvedenej citácie môže u čitateľa vyvolať nesprávny dojem, že fyzikálny znak zastupuje ideálny, čo v mojej koncepcii neprichádza vôbec do úvahy ani v jednom z dvoch základných významov slova „zastupuje“. Ak toto slovo značí to, čo „označuje“, tak ideálny znak zastupuje to isté, čo jeho realizácie. Neoznačuje azda jazykovedcom skúmaný ideálny znak „prezident ČSFR“ to isté ako ktorákoľvek jeho realizácia vyslovená či napísaná používateľom slovenského jazyka? Keď „zastupuje“ použijeme v naznačenom význame slova „predstavuje“, a priori platí, že fyzikálne znaky nič nezastupujú, lebo v tomto zmysle zastupujú iba ideálne znaky (a tento vzťah zastúpenia je asymetrický).

Nejasný je aj Horeckého dodatok „v istej situácii“, ktorý u mňa v príslušnom kontexte chýba, pretože vzťah zastúpenia fyzikálnych znakov ideálnymi nerelativizujem k nijakým situáciám. Nie je vylúčené, že vsuvkou v zátvorke uvedenej v citovanej vete J. Horecký chcel dať nepriamo najavo, že vzťah zastúpenia pokladá za symetrický, čo v mojich úvahách evidentne neplatí.⁶

Obávam sa, že J. Horecký mí nechtiac podsúva svoje vlastné chápanie vzťahu zastúpenia. Na s. 69 konštatuje, že „rad zvukov, zvukový refazec ... tiež zastupuje čosi, totiž ideálne objekty — jazykové znaky, preto má charakter jazykového znaku. Len v tomto zmysle možno pokladať za platné Cmorejove úvahy o znakovom charaktere označujúceho“. Žiaľ, v koncepcii, ktorú som načrtnol vo svojom článku, nemôže byť o platnosti prvého výroku tohto citátu

---

⁵ Ideálne znaky, ktoré sa uplatňujú v logike, zvyčajne zastupujú iba grafické realizácie, kým ideálne znaky používané v jazykovede zastupujú prevažne akustické realizácie, ale operuje sa v nej aj ideálnymi znakmi zastupujúcimi grafické realizácie a niekedy azda aj znakmi, ktoré zastupujú realizácie prvého aj druhého druhu.

⁶ Je však možné, že J. Horecký text v zátvorke formuloval trochu nepozorne a že v skutočnosti chcel povedať iba to, čo možno vyjadriť napr. výrazom „toho, ktorý ho v istej situácii zastupuje“.

ani reči. Fyzikálne znaky používame iba výnimočne na to, aby sme nimi označili ideálne objekty, akými sú abstraktní predstavitelia fyzikálnych znakov (napr. v metalogických alebo metalingvistických úvahách). Keď vyslovíme alebo napíšeme výraz „prezident ČSFR“, tak sotva preto, aby sme ním označili ideálny objekt, ktorý ho zastupuje (predstavuje) v lingvistických či logických skúmaniach. Na to predsa máme iné výrazy, napr. „ideálny objekt zastupujúci fyzikálny znak *prezident ČSFR*“ a pod. Teda keď „zastupuje“ interpretujeme v zmysle „označuje“, tak prvá veta poslednej citácie vo všeobecnosti neplatí, a keď ho vezmeme vo význame slova „predstavuje“, tak vôbec neplatí, lebo v tomto zmysle niečo zastupujú iba ideálne znaky, a nie rady zvukov, napísaných alebo vytlačených písmen a pod.

Hoci fyzikálne znaky spravidla neoznačujú ideálne znaky, označujú však iné ideálne objekty, a to svoje významy. Vo svojom článku som navrhol, aby sa tento vzťah označenia medzi fyzikálnymi (prípadne ideálnymi) znakmi a ich významami nazýval designáciou.⁷ Je to vlastne vzťah jestvujúci medzi označujúcou a označovanou zložkou útvaru, ktorý predstavuje znak v bilaterálnej teórii znaku. Záver, že označujúca zložka S_1 označuje označovanú zložku S_2 , považuje J. Horecký za absurdný. Zakladá sa vraj na „doslovnom, formálnom chápaní termínu označujúce, signifiant, signifikant“. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že existujú aj iné, oveľa závažnejšie dôvody pre tento záver než doslovné chápanie niektorých termínov bilaterálnej teórie znaku. Na toto chápanie som sa odvolal len preto, že poskytuje *bilateralistovi* kľúč na určenie povahy vzťahu medzi signifikantom a signifikátom, a to kľúč, ktorý má bilateralista „na dosah ruky“ (Cmorej, 1985, s. 160) — vo svojej vlastnej terminológii.

Daná terminológia bilaterálnej teórie znaku nevznikla náhodou a svedčí jednoznačne o tom, že sám tvorca tejto teórie F. de Saussure veľmi váhal medzi koncepciou, podľa ktorej označuje sám akustický obraz, a koncepciou, podľa ktorej označuje až celok, ktorý je kombináciou pojmu a tohto obrazu.⁸ Pri rozhodovaní medzi týmito koncepciami, resp. medzi unilaterálnou a bilaterálnou teóriou znaku určujúcu úlohu zohráva odpoveď na nasledujúcu, istou nejednoznačnosťou zaťaženú otázku: na čo sa akustický obraz, resp. zvukový

---

⁷ Viedla ma k tomu snaha prispôbiť sa terminológii, ktorá sa používa v učebnici *Úvod do štúdia jazykov* (Ondruš—Sabol, 1981, s. 62). Za touto terminológiou sa totiž skrýva koncepcia, ktorá je aspoň v danej rámcovej podobe príbuzná koncepcii načrtnutej na posledných dvoch stranách môjho článku, hoci treba dodať, že kým prvá kotví výlučne v jazykovede, druhá vychádza z niektorých výsledkov intenzionálnej sémantiky a vo svojich detailoch sa od prvej, Ondrušovej koncepcie značne líši (ťažko však súdiť, do akej miery, lebo Ondrušov výklad je príliš lakonický). Vzťah označenia medzi fyzikálnym (prípadne ideálnym) znakom a jeho významom by sme mohli nazvať aj signifikáciou, a to preto, lebo v bilaterálnej teórii znaku prvý vystupuje pod menom „signifikant“ a druhý pod názvom „signifikát“.

⁸ Pozri poznámku b) na s. 96 od českého prekladateľa Saussurovho Kursu obecné lingvistiky F. Čermáka (Saussure, 1989).

režazec vlastne vzťahuje? Napr. na čo sa vzťahuje rad zvukov „prezident ČSFR“? Naporúdzi sú prinajmenej dve odpovede: 1. vzťahuje sa na význam, ktorý tomuto režazcu pripisuje sémantika slovenského jazyka; 2. na osobu, ktorá práve vykonáva úrad prezidenta ČSFR. Väčšina autorov dáva bez rozmýšľania prednosť druhej odpovedi.

Príklon k tejto odpovedi korení po prvé v presvedčení, že jazykovými znakmi sa označujú v prvom rade objekty mimojazykovej skutočnosti (do ktorej významy nepatria), po druhé v trochu zavádzajúcej intuícii, že výraz môže niečo označovať iba vtedy, keď už má nejaký význam, lebo významom sú dané podmienky kladené na objekt, ktorý má znak označovať. Napr. rad zvukov „prezident ČSFR“ neoznačuje V. Havla pre nič za nič, arbitrárne, ale preto, že V. Havel spĺňa isté podmienky. Keby tieto podmienky spĺňal povedzme V. Biľak, výraz „prezident ČSFR“ by neoznačoval V. Havla, ale V. Biľaka. Od tejto intuície je už len krôčik k bilaterálnej koncepcii znaku (ale krôčik, ktorý nemusíme urobiť a tým sa jej vyhnúť): pretože podmienky určujúce objekt, ktorý má znak označovať, sú dané významom výrazu, znakom nie je sám zvukový režazec, ale útvar, ktorý vznikne spojením tohto režazca s jeho významom.

Nedostatok miesta mi nedovoľuje hlbšie skúmať uvedené dva dôvody vplývajúce na výber druhej odpovede. Musím sa obmedziť na poznámku, že ani jeden z nich nemá takú váhu a všeobecnosť, že by sme ho museli rešpektovať v plnom rozsahu.⁹ Všimnime si radšej niektoré dôsledky vyplývajúce z voľby druhej a odmietnutia prvej odpovede.

Keď sa rozhodneme pre načrtnutú saussurovskú koncepciu a prvú odpoveď na otázku, čo označuje rad zvukov „prezident ČSFR“, zavrhneme spolu s J. Horeckým ako absurdnú, vynorí sa pred nami tento problém: čo označujú výrazy ako „prezident ČSFR“; „žena, ktorá sedí na vrátnici Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV“; „policajt, ktorý riadi dopravu pred budovou UK v Bratislave“ a neobmedzené množstvo podobných deskripcií vtedy, keď nik alebo nič nespĺňa podmienky dané významom týchto výrazov? Napr. čo označuje druhá a tretia z uvedených deskripcií, keď na vrátnici Jazykovedného ústavu nesedí žena, ale muž, a nik neriadi dopravu pred hlavnou budovou UK?

Dôsledný bilateralista nám môže ponúknuť len jednu odpoveď na túto otázku — „nič“. Z tejto odpovede vyplýva celý rad nepríjemných dôsledkov. Ak jazykový znak je výraz, ktorý niečo označuje, musíme spomedzi znakov vylúčiť obrovské množstvo výrazov, ktoré sa bežne pokladajú za znaky a svojou stavbou sa od znakov ničím nelíšia. Niektoré výrazy budú chvíľami vystupovať

---

⁹ Napr. intuícia, o ktorej hovoríme v našom texte, pri niektorých druhoch výrazov zlyháva. Veď aké podmienky kladie na označovaný objekt význam čísloviek (či číslic v jazyku aritmetiky) alebo význam väčšiny jednoduchých výrazov, ktoré nie sú skratkami zložených? Aké podmienky kladie význam vlastných mien?

ako znaky a chvíľami ako výrazy, ktoré nie sú znakmi (tak sa bude správať napr. druhá a tretia z uvedených deskripcií). Znakový charakter stratí aj veľa zložených výrazov, v ktorých sa vyskytujú také nič neoznačujúce výrazy. Otáznou sa stáva i znaková povaha nepravdivých viet, spojok, predložiek a mnohých iných výrazov. Pretože jazyk sa charakterizuje ako systém znakov a systém je množina nejakých prvkov, medzi ktorými existujú určité vzťahy, jazyk sa bude podchvíľou meniť v závislosti od toho, ktoré z výrazov budú práve znakmi (množinou znakov bude totiž každú chvíľu iný súbor).¹⁰

Vidím len jedno východisko z naznačených ťažkostí: prijať stanovisko, ktoré J. Horecký zavrhol ako absurdné a uznať, že medzi zvukovými reťazcami a ich významami existuje tiež vzťah označenia, ktorý sa však výrazne líši od vzťahu medzi zvukovými reťazcami a mimojazykovými objektmi skutočnosti (v širšom zmysle), na ktoré sa tieto reťazce vzťahujú so zreteľom na svoj význam. Aby sme tieto vzťahy odlíšili aj terminologicky, prvý z nich by sme mohli nazvať designáciou či signifikáciou a druhý denotáciou alebo referenciou. Proti pochybnostiam o adekvátnosti tejto podvojnnej explikácie intuitívneho pojmu označenia tu môžem ponúknuť iba túto otázku: nestojí azda reťazec zvukov „policajt, ktorý riadi dopravu pred budovou UK v Bratislave“ za niečo aj vtedy, keď nikto neriadi dopravu pred budovou UK? Keby to tak nebolo, vnímali by sme ho ako ktorýkoľvek iný rad zvukov, ktorý neplní nijakú komunikatívnu funkciu.

Nedostatok miesta mi bráni zaoberať sa rozdielmi medzi designáciou a denotáciou (o niektorých som písal vo svojom článku na s. 161), rád by som však upozornil na to, že designácia zaujíma v jazykovede oveľa významnejšie postavenie ako denotácia. Jazykovedu oveľa viac zaujíma, čo výrazy designujú, než čo denotujú. Určenie denotátu výrazu často presahuje možnosti a kompetenciu jazykovedy a nie je pre ňu vo väčšine prípadov vôbec zaujímavé. Jazykoveda sa predsa nezaujíma o to, čo denotujú výrazy ako „vrah J. F. Kennedyho“, „prvorodený syn autora Vojny a mieru“, „prvý americký prezident“ atď. Navyše určenie denotátu jazykového výrazu závisí od toho, čo výraz designuje (a iných faktorov). Preto je postavenie denotácie voči designácii v istom zmysle sekundárne.

Jazykový znak (zvukový reťazec, grafický útvar, prípadne ich ideálny reprezentant) vstupuje do oboch vzťahov ako unilaterálna entita, ale do vzťahu denotácie vstupuje ako objekt, ktorý už niečo designuje, teda je vo vzťahu designácie k určitému významu. Inak povedané, denotujú už designujúce jazykové výrazy (aj keď nie všetky a nie vždy, lebo niektoré výrazy len designujú,

---

¹⁰ Navyše budeme musieť priznať, že systém svojho rodného jazyka nepoznáme, lebo pri mnohých výrazoch nielenže nebudeme vedieť, čo označujú, ale ani to, či vôbec niečo označujú, t. j. či sú znakmi. A sotva možno tvrdiť, že poznáme systém, keď nepoznáme množinu jeho prvkov.

kým iné denotujú iba niekedy, ako sme sa mohli o tom presvedčiť pri niektorých deskripciách).

S podobnou závislosťou medzi vzťahmi sa možno stretnúť aj v iných oblastiach. Napr. X môže ohovárať nejakého človeka Y iba vtedy, keď sa rozpráva s nejakou osobou Z; alebo X môže byť švagrom nejakej osoby Y iba vtedy, keď je súrodencom nejakej osoby Z. Obdobne platí, že jazykový výraz môže niečo denotovať iba vtedy, keď niečo designuje. Ďalej ako z toho, že X má súrodenca, ešte nevyplyva, že X je švagrom niekoho, ani z toho, že jazykový výraz niečo designuje, ešte nevyplyva, že niečo aj denotuje.

Vidno, že väzby medzi vzťahmi byť švagrom a byť súrodencom sú podobné väzbám medzi denotáciou a designáciou. Prečo potom vyznávať bilaterálnu teóriu znaku a tvrdiť, že znakom nie je sám zvukový reťazec, ale iba (dialektické) spojenie tohto reťazca a jeho designátu (významu, obsahu), keď tvrdenie, že do vzťahu švagrovstva nevstupuje sám muž, ale iba dialektická jednota muža a jeho súrodenca, nielenže nie je pravdivé, ale je dokonca nezmyselné?!

Filozofický ústav SAV

Bratislava, Hviezdoslavovo nám. 10

Bibliografia

- CMOREJ, P.: K explikácii pojmu jazykový znak. *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 150—162.
HORECKÝ, J.: Zložky a dimenzie jazykového znaku. *Jazykovedný časopis*, 37, 1986, s. 64 až 72.
ONDRUŠ, Š.—SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 313 s.
SAUSSURE, F. de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha, Odeon 1989. 467 s.

ABOUT IDEAL LINGUISTIC SIGNS AND DESIGNATION

Summary

This study is the author's polemic reaction to the criticism which J. Horecký (1986) devoted to his article P. Cmorej (1985). The author tries to show that J. Horecký's objections spring from misunderstanding and incorrect interpretation of some formulations given in the paper P. Cmorej (1985). Moreover he endeavours to defend the view that the relation between the constituent S_1 and the constituent S_2 of the bilaterally conceived sign is a relation of designation.

ROZHLADY

NAD KNIHOU G. HELBIGA VÝVOJ JAZYKOVĚDY PO ROCE 1970

JIŘÍ NEKVAPIL—JANA HOLŠÁNOVÁ

Helbigova kniha *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970* (Leipzig, Bibliographisches Institut. 1. vyd. 1986, 2. vyd. 1988. 323 s.) podává relativně celistvý obraz nejnovějšího vývoje jazykovědy. Jakákoli práce na „dějinách současnosti“ je ovšem úkolem velmi nesnadným a její výsledky lze vždy nějak relativizovat, přinejmenším ve smyslu načrtnutí výkladových alternativ. Relativizaci jiného druhu je možné uskutečnit tak, že si uvědomíme, proč autor ve svém výkladu postupoval tak, jak postupoval, tedy jaké byly a jsou determinanty jeho způsobu uvažování (přičemž je samozřejmě možné, že sám autor si tyto determinanty uvědomuje v různé míře).

Účelem následujících poznámek je upozornit na osobitost knihy Gerharda Helbiga *Vývoj jazykovědy po roce 1970* právě v tomto duchu, tj. ukázat jádro a především meze poznání, které přináší. Mottem nám při tom může být tento citát z Hegelových *Dějin filosofie* (1. díl, Praha 1961, s. 41): „...dějiny nějakého předmětu nutně souvisejí co nejtěsněji s představou, jakou si o něm činíme. Tato představa určuje, co na tomto předmětu považujeme za důležité a účelné, a vztah toho, co se událo, k účelu určuje výběr událostí, jež je třeba sdělit, určuje, jakým způsobem je pojmem a jakým hlediskům je podřídíme.“ To, jakou představu si o daném předmětu učiníme, záleží zase nepochybně na tom, kdo a čím jsme. Ve vztahu k uvedené knize lipského profesora G. Helbiga se pak můžeme ptát např. takto: psal by československý autor o vývoji jazykovědy po roce 1970 podobným způsobem jako autor (východo)německý? Jak by tento úsek vývoje jazykovědy zpracoval např. autor anglický nebo americký? Ptát se však můžeme i specifičtěji: napsal by textový lingvista o vývoji jazykovědy po roce 1970 podobným způsobem jako teoretik gramatiky?

Probíráme-li se bohatou bibliografií prací G. Helbiga, docházíme ke zjištění, že G. Helbig byl a stále zůstává především gramatikem. Není náhodné, že podtitul jeho první historiografické syntézy *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft* z r. 1970 zní *Se zvláštním zřetelem k teorii gramatiky*. Helbigova druhá historiografická syntéza *Vývoj jazykovědy po roce 1970* takový podtitul pochoptitelně nemá, avšak i v ní se výrazně projevuje autorovo výchozí gramatické zaměření.

Knihu, kterou se zabýváme, zpracoval východoněmecký autor. To je třeba mít při její četbě stále na paměti. Příslušnost G. Helbiga k východoněmecké lingvistice se totiž v knize projevuje při řešení (i pouhé prezentaci) nejen dílčích, ale také zásadních problémů, a je dokonce patrná v samém pojetí vývoje jazykovědy — ten je totiž viděn prizmatem východoněmecké lingvistiky. Kniha tak podává nejen informace o novějším vývoji „mezinárodní“ jazykovědy, ale také vypovídá o lingvistice v bývalé NDR.

Lingvistiku po roce 1970 prezentuje G. Helbig především jako různé manifestace komunikačně-pragmatického obratu. Už jsme naznačili, že příslušné výklady vycházejí do určité míry ze specifického vývoje východoněmecké lingvistiky. Je příznačné, že když G. Helbig na řadě míst mluví o vývoji lingvistiky nebo o vývoji strukturalismu, má na mysli především americkou lingvistiku a americký strukturalismus, včetně generativní gramatiky, neboť ty byly pro vývoj lingvistiky v bývalé NDR zásadně důležité — šlo přece o jejich překonávání, které vedlo v poslední instanci ke komunikačně-pragmatickému obratu. Prizmatem východoněmecké lingvistiky sledujeme ovšem proces, který probíhá i jinde, i když je různě intenzivní a různě vyprofilovaný; jak říká sám G. Helbig, komunikačně-pragmatická orientace jazykovědy je pocítována tím silněji, čím výraznější byla předcházející akcentace systémového aspektu.

Důležité je to, že proces „pragmatizace“ probíhá nejen v lingvistice, ale i v jiných vědních oborech. Můžeme začít filozofií. Jak je známé, filozofie se ve 20. století velmi těsně přimkla k jazykové problematice, takže se přímo hovoří o „lingvistickém obratu“ filozofie. Pozoruhodné je to, že uvnitř tohoto mnohobratrného „lingvisticky“ orientovaného filozofického proudu dochází či došlo ke změně, která se rovněž klasifikuje jako „pragmatický obrat“ (např. v knize J. Simona *Sprachphilosophie*, Freiburg 1981). (Západo)německý filozof D. Böhler v obsáhlé knize *Rekonstruktive Pragmatik* (Frankfurt am Main 1985) chce zase studovat pragmatickou dimenzi věd, která je podle něho dána jednáním, rozuměním, komunikováním a argumentováním vědců, a svůj výkon chápe jako příspěvek k pragmaticko-hermeneutickému obratu ve vědě a filozofii. J. S. Stepanov v knize nazvané příznačně *V trechmernom prostranstve jazyka* (Moskva 1985) podává nástin historie sémiotických problémů v lingvistice, filozofii, ale také v umění (zejm. v literatuře); tento nástin organizuje podle rozdílné akcentace různých sémiotických dimenzí (syntaxe, sémantiky, pragmatiky) v různých historických epochách a ukazuje, že (až) doba nejnovější akcentuje dimenzi pragmatickou.

Zdá se tedy, že nedávný vývoj lingvistiky je součástí procesu, který má obecnější charakter. Snad ho lze vystihnout sloganem, že mírou věcí se stává jednající (a tedy i mluvící) člověk. Přes tato konstatování a uvedenou obecnou tendenci je třeba se ptát, co komunikačně-pragmatický obrat může pro lingvistiku opravdu znamenat, jaké jsou jeho další osudy, resp. jaké postoje se k němu

v novější lingvistice zformovaly (připomínáme, že kniha G. Helbiga byla v zásadě ukončena v r. 1983).

Je třeba říci, že prvotní nadšení a nekritická důvěra ve všeřešící studium komunikace pomalu ochabují, ba přímo že se objevují hlasy ohlašující konec „pragmatické (či komunikační) euforie“. Poučný je v tomto ohledu vývoj jednoho z nejznámějších evropských pragmatických projektů *Sprache und Pragmatik*, který vznikl v r. 1978 a byl organizován švédskou germanistkou I. Rosengrenovou. Ta se obrátila na účastníky mezinárodního lundského symposia v r. 1986 s těmito slovy: „Zdá se mi, že jsme se po mnoho let zabývali tím, abychom dokázali, že jazyk, resp. jazykový systém není něčím, co je izolováno od užívání jazyka, že naopak jazykové výpovědi jsou řízeny také pravidly operujícími vně jazykového systému. Během tohoto období jsme — podle mého názoru — ne vždy v dostatečné míře usilovali o to, abychom nacházeli zpětnou vazbu k jazykovému systému. Odhalili jsme např. strategie, které jsme vyvozovali z komunikačního cíle produktora, aniž bychom systematicky studovali jazykové realizace těchto strategií. Domnívám se, že je dnes patrná tendence od pragmatického obratu se zase odklánět. Důvodem může být to, že výsledky našich zkoumání nejsou v uspokojivé míře zobecnitelné. Jiným důvodem může být to, že nejsou dostatečně vztaheny k jazyku. Jestliže je však stav věcí takový, že jazykový systém nelze konzistentně popsat bez respektování jeho komunikační funkce, že však také systém jednání (*Handlungssystem*) nelze systematicky a konzistentně popsat bez respektování možností jazykových realizací, pak naším úkolem teď musí být (další) odhalování vztahů mezi systémem jednání a systémem jazyka“ (*Sprache und Pragmatik. Lunder germanistische Forschungen* 55. Malmö 1987, s. 405).

Jak jsme už uvedli, komunikačně-pragmatický obrat je centrálním a zároveň organizačním motivem Helbigovy knihy. To znamená, že pozornost je v ní věnována především synchronní problematice věty a textu, neboť především s jejich analýzou bývá komunikačně-pragmatický obrat spojován. Vývoj lingvistiky od roku 1970 je tak ovšem podán poněkud jednostranně. Čtenář si to uvědomí lépe, seznámí-li se alespoň v hrubých rysech s jinou knihou zabývající se v zásadě stejným obdobím vývoje lingvistiky. Jde o knihu *Nové horizonty v lingvistice 2*, vydanou v roce 1987 (J. Lyons—R. Coates—M. Deuchar—G. Gazdar /eds./, *New Horizons in Linguistics 2*, London 1987, 465 s.; tato kniha je vlastně pokračováním knihy *New Horizons in Linguistics* /ed. J. Lyons/ z r. 1970). Zajímavé je už pouhé srovnání základního členění *Vývoje jazykovědy po roce 1970* a *Nových horizontů v lingvistice 2*. *Nové horizonty* (NH) obsahují tyto kapitoly: (1) Úvod, (2) Fonologie, (3) Percepce a rozpoznávání mluvy, (4) Prozodie, (5) Lexikální morfologie, (6) Generativní gramatika, (7) Sémantika, (8) Historická lingvistika, (9) Aplikovaná lingvistika, (10) Počítačová lingvistika, (11) Filozofie lingvistiky, (12) Antropologie, lingvistika a jazyk, (13) Socio-

lingvistika, (14) Výzkumy znakových systémů pro neslyšící, (15) Psycholingvistika mluvení, (16) Z aktuální problematiky výzkumu osvojování jazyka. Jak je zřejmé, výraz komunikace (komunikační) nebo pragmatika (pragmatický) se neobjevuje v žádném z titulů jednotlivých kapitol.

Je třeba hned říci, že ne příliš významné; zcela jistě není tato problematika centrálním nebo dokonce organizačním principem NH. Obraz lingvistiky, který podávají NH, je rozmanitější než obraz lingvistiky v knize Helbigově, a poměrně málo v NH zaznívá vývojové směřování lingvistiky na ose jazykový systém (gramatika) → komunikace. Jedním z důvodů může být to, že autoři NH lingvistickou problematiku spíš jen prezentují, zatímco G. Helbig víc konstruuje. Připomeňme si také, že Helbigův „konstrukt“ je do značné míry spjatý se specifickým (východoněmeckým) postojem ke generativní gramatice, a to s akcentem na její překonávání (což však někdy znamenalo i její prosté opouštění); NH v tomto ohledu naopak konstatují, že v poslední době je patrný vzrůstající zájem o generativní gramatiku, dokonce o její původní formy z 50. let, což je vlastně v rozporu s Helbigovým celkovým pojetím. Dojem, že ve vývoji lingvistiky po roce 1970 nenastává zásadní obrat, je v NH posílen i hutným výkladem o „etnografii sdělování“ (jakožto jedné z oblastí antropologické lingvistiky v USA), která se sice obsahově překrývá s Helbigovým pojetím komunikačně-pragmatické problematiky, ale je spjata už s 60. léty. Na druhé straně položili-li si otázku, kde se v NH nejvíc uplatnila „klasická pragmatická problematika“ (mluvní akty, struktura dialogu apod.), zjistíme s jistým překvapením, že je to v kapitole o počítačové lingvistice, tj. v oblasti, které G. Helbig nevěnoval téměř pozornost.

Pokusíme se nyní v krátkosti o další tematické, popř. i koncepční rozvinutí Helbigovy knihy. Můžeme začít tím, co už sám G. Helbig v jiných svých pracích doplnil, resp. tím, co už na původním náčrtu vývoje lingvistiky po roce 1970 sám korigoval. Nejdůležitější z těchto korekcí je to, že vedle dominující komunikačně-pragmatické orientace 70. a 80. let hovoří G. Helbig o neméně důležité orientaci kognitivní, že vedle komunikačně-pragmatického obratu hovoří dokonce o kognitivním obratu lingvistiky. Kognitivní lingvistika jakožto jedna z výzkumných oblastí nadřazené interdisciplinární oblasti, která bývá nazývána kognitivní vědou, se zabývá jazykovými aspekty poznávacích procesů. K jazyku, jeho osvojování a užívání přistupuje jako k mentálním jevům, jejím cílem je odhalit mentální reprezentace příslušných jazykových jevů; v poslední době se rozvinulo zejména studium porozumění mluvenému a psanému textu. V knize *Vývoj jazykovědy po roce 1970* bychom tedy příslušné výklady očekávali především v kapitole o psycholingvistice. Problematika textu zde však příliš nevystupuje, hlavně problematika jeho recepce; G. Helbig zůstal v této kapitole až příliš gramatikem a jeho prezentace psycholingvistiky je vůbec překvapivě málo komunikačně-pragmatická.

Jak už jsme konstatovali výše, G. Helbig nevěnoval téměř žádný prostor počítačové lingvistice, ačkoli pracovníci v této oblasti mají v současnosti velmi významný, ne-li rozhodující vliv na utváření lingvistických teorií. Ve spojení s výzkumem umělé inteligence se počítačová lingvistika výrazně podílí na zmíněné kognitivní orientaci dnešní lingvistiky. V souvislosti se snahou modelovat složité dorozumívací procesy se však také — jak už jsme na to narazili výše — orientuje počítačová lingvistika na problematiku komunikačně-pragmatickou. I toto dokládá obecnější tendenci, která se projevuje i v jiných oblastech jazykovědy, totiž postupnou syntézu přístupu komunikačního a kognitivního (k tomu srov. blíže I. Nebeská, Vývojové tendence v psycholingvistice. Časopis pro moderní filologii, 73, 1991, s. 2—15).

Proměny jazykovědy v posledních dvaceti letech jsou nepochybně ve značné míře spjaty se systematickým studiem textu. Tato oblast studia je — což ukázal sám G. Helbig — v dost velkém pohybu. Jak je zřejmé z některých základních prací o textové lingvistice (zřetelně už od příručky R. de Beaugranda a W. Dresslera *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen 1981), do popředí se dostal G. Helbigem jen letmo zmíněný — dynamický, procedurální přístup; zastánci tohoto přístupu považují text za „aktuální výsledek různých operací“ a právě na ně a na jejich předpoklady se soustřeďují (u nás viz sb. *Linguistica XVII. Funkční lingvistika a dialektika*. Praha, ÚJČ ČSAV 1988, zejm. článek Danešův, společný článek O. Lešky, J. Nekvapila, O. Šoltýse a článek J. Hoffmannové a I. Nebeské).

Mění se politická situace v Evropě dává výrazné podněty sociolingvistice. Ta se nemůže zabývat jen sociolingvistickými problémy „v rámci jednoho jazyka“, nestačí však ani analýzy fungování několika jazyků v rámci jednoho státního celku. Jazyky se dostávají do kontaktu stále víc přes hranice jednotlivých států. Důsledkem této situace (na prahu „společného evropského domu“) je vzrůstající význam i popularita tzv. kontaktné lingvistiky (contact linguistics, Kontaktlinguistik), která navazuje na klasické práce E. Haugena a U. Weinreicha (viz. např. zvl. číslo časopisu *Folia Linguistica* XXII/1—2, 1988).

Vývoj lingvistiky po roce 1970 je založen na odborné literatuře zejména angloamerické, německé a zčásti sovětské provenience. Tím je také dáno, které myšlenkové soustavy se v analyzované knize nejvíc uplatnily: jsou to např. různé varianty neopozitivismu (včetně „filozofie běžného jazyka“), marxismus, ale i hermeneutika. Protože G. Helbig nechal stranou odbornou literaturu francouzskou, není v knize přítomno to, co by mohlo být velmi zajímavé a užitečné pro československé lingvisty, totiž francouzský neostrukturalismus (poststrukturalismus). Lze předpokládat, že znalost francouzského neostrukturalismu, který se kriticky vyrovnával např. s F. de Saussurem i R. Ja-

kobsonem, by přispěla k realistickému pohledu na myšlenkový potenciál pražské školy.

*Katedra lingvistiky a fonetiky FF UK
Praha, nám. Jana Palacha 2*

*Ústav pro jazyk český ČSAV
Praha, Letenská 4*

ÜBERLEGUNGEN ZU G. HELBIGS „ENTWICKLUNG DER SPRACHWISSENSCHAFT SEIT 1970“

Zusammenfassung

Im Reviewartikel wird gezeigt, wie ein linguistischer Historiograph von seinem spezifischen Bildungsweg, seinem fachlichen Interessen und seiner Zugehörigkeit zu einem bestimmten Typ der Linguistik beeinflußt werden kann. Den Ausgangspunkt der Analyse stellt das Buch von Gerhard Helbig *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970* (Leipzig 1986) dar. Hervorgehoben werden die „relative Gültigkeit“ der Ergebnisse der historiographischen Arbeit und die Möglichkeit alternativer Lösungen bei der Bearbeitung unterschiedlicher (insbesondere der neuesten) Abschnitte der Entwicklung der Sprachwissenschaft.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR GABRIEL ALTMANN

Keď kolegovia v Nemecku pripravovali prof. dr. Gabrielovi Altmannovi (Ruhr-Universität Bochum) Festschrift na šesťdesiatku, robili to bez jeho vedomia a netradične — nie ako „vedeckú oslavu“, ale ako zborník vtipných nápadov, netradičných prístupov a nekonvenčných postojov. Taká je totiž „druhá tvár“ G. Altmanna, nielen veľkej osobnosti vo vede, ale aj originálneho človeka a obľúbeného kolegu. Ak si napriek tomu dovoľíme u nás pripomenúť toto jubileum, je to aj preto, že s jeho dielom sme sa nestretali vyše 20 rokov.

G. Altmann sa narodil 24. mája 1931 v Poltári, maturoval na gymnáziu v Lučenci, na Karlovej univerzite v Prahe študoval orientalistiku (indonézštinu) a všeobecnú jazykovedu (u prof. V. Skaličku). Po absolvovaní (r. 1958) krátko pracoval vo vydavateľstve Tatran, v r. 1960—1968 v bývalom Orientalistickom kabinete SAV v Bratislave, kde za krátky čas dokázal rozvinúť neobyčajne bohatú a plodnú činnosť. Bol hlavným inšpirátorom výskumu jazykov a literatúr modernými kvantitatívnymi metódami nielen na vlastnom pracovisku (r. 1964 obhájil v Prahe kandidátsku dizertáciu *Kvantitatívne štúdie z indonézistiky*), ale svojou zapálenosťou za vec dokázal napríklad presvedčiť veľkú časť slovenských jazykovedcov o potrebe absolvovať kurz matematickej štatistiky (sám pritom individuálne študoval matematiku na vysokej škole). Dôsledkom tejto tvorivej atmosféry bolo aj založenie oddelenia matematickej jazykovedy v bývalom Ústave slovenského jazyka SAV, príprava a publikovanie prvých štúdií z kvantitatívnej analýzy slovenčiny (v *Jazykovednom časopise* od r. 1965) a pokusy o publikovanie príspevkov vo svetových jazykoch.

Zásľuhou G. Altmanna a jeho spolupracovníkov sa vtedy zintenzívnili kontakty so svetom, začali k nám doslova prúdiť recenzné výtlaky inak nedostupných publikácií. Tak sme sa ako začínajúci adepti jazykovedy po prvý raz zoznamovali s prácami vedcov svetového mena, akými boli napr. H. A. Gleason, J. H. Greenberg, Z. S. Harris, G. Herdan, D. Hymes, A. Juilland, B. Malmberg a mnohí ďalší. Tento jednosmerný prílev sa však G. Altmann usiloval vyvažovať aj opačným smerom, a to prezentáciou domácich prác vo svete: r. 1965 vďaka jeho iniciatíve, vytrvalosti a presvedčeniu vyšiel prvý zväzok ročenky *Asian nad African Studies* (doteraz vyšlo 26 zväzkov).

Prvé štúdie G. Altmanna zasahovali do troch oblastí. V spolupráci s matematikom R. Štukovským publikoval v Slovenskej literatúre (1963) štúdiu o význame kvantitatívnych metód v literárnej vede (najmä pri analýze verša a skúmaní výstavby textov) a dve štúdie v *Litterariách* (1963, 1965). Ukázal v nich, že intuitívny odhad má zriedkakedy vedeckú hodnotu, že tušené tendencie možno exaktne overovať, a to nielen vyratúvaním a opisom inventára skúmaných entít, ale predovšetkým kvantitatívnym zisťovaním ich výskytu a štatistickým testovaním získaných výsledkov. Používanie štatistických metód v literárnej vede umožňuje opísať také javy, ktoré sa inak nedajú postihnúť a posúva tak literárnovedné výskumy bližšie k exaktným vedám.

V *Jazykovednom časopise* r. 1964 uverejnil (spolu s V. Krupom) zásadnú metodologickú štúdiu o vzťahoch medzi štruktúrou a inventárom v jazykových systémoch: systém je celok pozostávajúci z usúvzťažnených vzťahov (tvoria ho prvky a vzťahy), štruktúra je množina vzťahov spájajúcich množinu prvkov (= inventár) do vyššieho celku (systému). Možno bez zveličovania povedať, že toto jasné vymedzenie významne prispelo k spresneniu našich analýz, lebo jednoznačne vylúčilo synonymné chápanie pojmov systém a štruktúra a zároveň zdôraznilo dialektickú jednotu jazykových javov aj ako substancií, aj ako vzťahov. V štúdiu o reprezentácii priestoru v systéme slovenských

predložiek (Jazykovedný časopis 1968) v spolupráci s logikom A. Riškom a matematikom Z. Dömötörom ukázal príklad interdisciplinárnej analýzy, ktorej zostal verný počas celej svojej vedeckej tvorby.

V ročenke Asian and African Studies G. Altmann okrem desiatok recenzií prác o jazykoch a literatúrach juhovýchodnej Ázie, ako aj o nových metodologických prístupoch (predovšetkým interdisciplinárnych a systémových) publikoval štúdie o kvantitatívnej analýze verša v malajčine (1965), o eufórii v indonézskej poézii (1966) a o štruktúre morfém v indonézštine (1967). Súčasne mu začali vychádzať prvé články vo významných zahraničných časopisoch: o vzťahoch medzi typologickými indexmi (Linguistics 1966 — spolu s V. Krupom), o funkčno-pravdepodobnostnej klasifikácii morfém (Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung 1967) a viaceré ďalšie.

V tomto čase bol však G. Altmann už na Humboldtovom štipendiu vo Fonetickom ústave univerzity v Kolíne nad Rýnom. Po vstupe vojsk do Česko-Slovenska r. 1968 sa vrátil späť do Nemecka, od r. 1970 bol hosťujúcim profesorom na Ruhrskej univerzite v Bochume, kde sa r. 1972 habilitoval prácou *Úvod do kvantitatívnej fonológie* a r. 1973 sa stal riadnym univerzitným profesorom; prednáša tu všeobecnú a matematickú jazykovedu a je vedúcim aktívneho tímu matematických lingvistov. Roku 1978 založil vo vydavateľstve Brockmeyer (Bochum) edíciu *Quantitative Linguistics*, ktorá sa stala uznávaným orgánom tohto výskumného smeru na celom svete (do konca r. 1990 vyšlo v nej 45 zväzkov).

Štúdie G. Altmanna z jeho bratislavského obdobia charakterizuje úsilie o postihnutie systémosti jazykových javov, doslova prebíjanie sa do podstaty jazykového systému. Jedinú možnú cestu videl v tvorivej aplikácii exaktných metód, v „meraní“ jazykových jednotiek rozličnej hierarchie, v odhaľovaní zákonitostí, tendencií a náhod a ich exaktnom „vážení“. Túto nastúpenú orientáciu naplno rozvinul na materskej univerzite v Bochume. V desiatkach štúdií (len výnimočne bez spoluautorstva), publikovaných v uznávaných svetových časopisoch a periodikách (Phonetica, Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, Glottometrika, Zeitschrift für Sprachwissenschaft, Zeitschrift für Semiotik, Theoretical Linguistics, Folia Linguistica a i.), úporne hľadá také jazykové zákony, ktoré by svojou podstatou zodpovedali zákonom v exaktných vedách. Témami jeho prác sa okrem kvantitatívnych opisov (napr. asymetria distribúcie jazykových jednotiek, pravdepodobnosť výskytu jazykových jednotiek, meranie podobnosti v dialektológii a areálovej lingvistiky, lingvistické meracie metódy, status a funkcia kvantitatívnych metód v počítačovej lingvistike a i.) stávajú javy všeobecnejšieho charakteru smerujúce k formulovaniu novej teórie jazyka, založenej na hlbších poznatkoch o podstate organizmov, systémov a zákonov: zákon a náhoda, vzťah medzi biológiou a jazykovedou, jazykové pravidlá a vedecké vysvetlenie, teória systémov a semiotika, teória jazyka a matematické modely a mnohé ďalšie.

Podľa hlbokého presvedčenia G. Altmanna matematizácií nič nebráni vtedy, keď sú myšlienky o jazyku „zrelé a jasné“; takými sa však môžu stať až vtedy, keď sa podstatne zmení príprava jazykovedcov. Preto aj sám vydal dve učebnice štatistiky a pravdepodobnosti (*Statistik für Linguisten*, 1980; *Diskrete Wahrscheinlichkeitsverteilungen*, 1989 — spoluautor R. Hammerl).

Aj obsahom ďalších monografií sú meracie procedúry a matematické modely v typológii (*Allgemeine Sprachtypologie*, 1973 — spoluautor W. Lehfeldt), fonológii (*Einführung in die quantitative Phonologie*, 1980 — spoluautor W. Lehfeldt) a pri analýze textov (*Wiederholungen in Texten*, 1988). Do spoločnej monografie o Menzerathovom zákone v systémoch spracúvajúcich informáciu (*Das Menzerathsche Gesetz in informationsverarbeitenden Systemen*, 1989) G. Altmann prispel interdisciplinárnou štúdiou o závislosti medzi systémom a subsystémami.

Kvalitatívne novým stupňom v lingvistickom bádanií vôbec, na ktorý sa G. Altmann a jeho spolupracovníci dostali už v r. 1986 (porov. R. Köhler—G. Altmann: *Synergické aspekty jazykovedy*. Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 3—14), predstavuje veľkolepý projekt *Language Synergetics*. Jeho cieľom je z nového uhla posúdiť spolupôsobenie jednotlivých jazykových rovin, odhaliť všeobecne platné zákonitosti o jazykových procesoch a zapojiť tak lingvistiku do aktuálneho

metodologického prúdenia vo svetovej vede. Autori projektu vychádzajú z poznania, že v jazykovede je málo všeobecne uznávaných zákonov, sú to len isté empirické zovšeobecnenia (a pritom bez pôsobenia jazykových zákonov by sa nemohla zachovať relatívna stabilita jazyka, ustavične narúšaná destabilizačnými javmi). Bez zákonov však neexistujú teórie a bez teórií vedecké vysvetlenia. Ak sa jazykoveda chce dostať zo svojho — ako vraví G. Altmann — „predteoretického štádia“, treba ukázať, že sa jazykové procesy môžu pokladať za špeciálne prípady všeobecnejších procesov a v tom prípade by sa pri ich opise mohol používať už dobre rozvinutý aparát matematiky. G. Altmann a jeho spolupracovníci budujú novú všeobecnú teóriu textu a jazykového systému exaktným zachytávaním rozličných druhov závislostí v samoregulačnom jazykovom systéme.

Hoci G. Altmann o lingvistike ako vede hovorí neprijemné pravdy, robí to len preto, aby ju priblížil k exaktným vedám. Jeho doterajšie výsledky ukazujú, že po ceste nastúpenej na začiatku svojej vedeckej dráhy kráča vytrvalo, po dosiahnutí nových stupňov poznania pokračuje neúnavne ďalej a svoje originálne myšlienky dokáže aj napriek mnohým ťažkostiam doviest' až do konca, do realizačnej podoby. Mohlo by nás vari aj mrzieť, že takáto osobnosť neovplyvňovala vývoj jazykového myslenia u nás, ale — bol by tu mal G. Altmann aspoň zlomok možností, ktoré mu poskytla cudzina? C'est la vie!

J. Bosák

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. I. A—J. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, 536 s.

Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ) je výsledkom základného jazykovedného výskumu, autorsky spracovaným 10 internými vedeckými a odbornými pracovníkmi Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV (V. Blanár, E. Jóna, I. Kotulič, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová, Š. Peciar, B. Ricziová, J. Skladaná) a zredigovaným štyrmi členmi autorského kolektívu (V. Blanár, I. Kotulič, M. Majtán, Š. Peciar).

Na prvý pohľad mimoriadne dlhá tridsaťročná príprava tohto diela bola okrem iných príčin podmienená aj náročnosťou prípravy materiálovej základne tohto slovníka a špecifickou problematikou jeho koncepcie. V prvej fáze prípravných prác sa vymedzil chronologický rámec slovníka vzhľadom na začiatky formovania kultúrnej slovenčiny v písomnej podobe a na jej používanie v súvislých slovenských jazykových pamiatkach, teda ako východisková „vstupná“ hranica slovníka sa určila polovica 15. storočia. Druhý časový medzník slovníka („terminus ad quem“) predstavovala Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny (v r. 1787—1790). Tento časový rámec materiálovej bázy slovníka bol východiskom aj v ukázkovom zväzku, ktorý vyšiel pod názvom *Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, 353 s.; ďalej SHS). K tomuto časovému vymedzeniu slovníka boli v recenziách ukázkového zväzku isté výhrady, preto sa dolná hranica materiálovej základne posunula až do 11. stor. Z najstaršieho vývinového obdobia slovenského jazyka (11.—15. stor.) využívajú sa slovenské propriá apelačného pôvodu zaznačené v latinských písomnostiach z 11.—15. stor., vyexcerpované najmä z vydaných zväzkov slovenského diplomatára (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, 1971), registára (*Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 1980) a z monografií V. Šmilauera (*Vodopis starého Slovenska*, 1932) a B. Varsika (*Osídlenie Košickej kotliny*, 1977). Okrem toho sa do kartotéky zaradili aj slovakizmy zo staročeských pamiatok používaných alebo odpisovaných na Slovensku. Posun dolnej časovej hranice do ranej minulosti slovenského jazyka je cenným prínosom v upravenej koncepcii HSSJ, no zároveň to bol aj istý retardačný moment, lebo do r. 1973 sa excerpčné práce orientovali iba na súvislé jazykové pamiatky od polovice 15. stor.

V HSSJ sa posunula aj horná hranica excerpcie pre materiállovú bázu slovníka, a to až do konca 18. stor., čím sa kartotéka doplnila o ďalšie nové doklady (porov. Skratky prameňov, s. 43–65).

Na osvetlenie pomerne veľmi dlhej prípravy HSSJ treba dodať, že autorský kolektív slovníka robil aj priekopnícku heuristickú prácu v domácich a zahraničných archívoch. Vyhľadávanie slovenských (či aspoň slovenčiacich listín, resp. slovakizmov) v neslovenskom archívnom materiáli bolo náročné z odborného i časového aspektu. Napriek využitiu externej spolupráce archivárov, historikov a excerptorov bola príprava materiállovej základne HSSJ veľmi zdĺhavá. Škoda, že v úvodnej časti HSSJ nie je o tom podrobnejšia informácia, ba neudáva sa tam ani približný odhad (počet lístkov) kartotéky (tak ako to býva zvykom v úvodných statiach iných slovníkov). Neuvedenie rozsahu materiálloveho východiska HSSJ môže byť okrem iného motivované aj tým, že kartotéka HSSJ je relatívne skromnejšia ako kartotéky iných historických slovníkov. Za slovenskú jazykovú pamiatku pokladali zostavovatelia HSSJ taký rukopisný alebo tlačiarenský text, ktorý možno hodnotiť ako slovenský nielen podľa pôvodu autora, miesta vzniku pamiatky, ale aj podľa jazyka pamiatky. No vzhľadom na špecifické postavenie češtiny v dejinách slovenského jazyka využívali sa aj také písomné pamiatky, v ktorých sa slovenské jazykové prvky vyskytujú iba sporadicky. Z týchto pamiatok sa excerpovali najmä lexikálne slovakizmy, ale aj výrazy so slovenskými hláskovými a gramatickými znakmi. Pri výbere pamiatok pre materiállovú bázu HSSJ sa prihliadalo nielen na stupeň slovacity pamiatky, ale aj na to, aby pamiatky pochádzali z rozličných krajov Slovenska a z rozličných časových období. Do úvahy sa brala aj žánrová členitosť získaného materiálu. Možno povedať, že v kartotéke je najlepšie zastúpená skupina administratívno-právnych písomností (listy, listiny, inventáre, hospodárske správy, testamenty, mestské a obecné knihy, súdne protokoly a i.), v skromnejšej miere odborná-náučná spisba (z oblasti medicíny, ľudového liečenia, farmaceutiky, poľnohospodárstva a prírodných vied), náboženská literatúra (všetkých konfesií) a ľudová a umelá slovesnosť (historické piesne, baroková poézia, ľudobtná lyrika, beletria, dráma, ľudové piesne a rozprávky). Skutočnosť, že prevažná časť materiálu sa excerpovala z rukopisných (nie z tlačených či vydaných) textov, spomaľovala tok prípravných prác pre HSSJ.

Druhým činiteľom, čo pribrzdil vydanie HSSJ, bola úprava koncepcie HSSJ po diskusiách o ukázkovom zväzku SHS. Pôvodná „maximalistická“ koncepcia slovníka veľkého typu s bohatým časovo a geograficky diferencovaným dokladovým materiálom a s poukazom na synonymické vzťahy heslového slova (resp. jeho čiastkových významov), ako aj s poukazom na derivované slová a na tzv. „vývinovú perspektívu“ slova (resp. jeho čiastkových významov), ustúpila triezvejšej (z vydavateľského a ekonomického hľadiska), reálnejšej koncepcii slovníka stredného typu s menším počtom dokladov (a, prirodzene, aj s menším počtom strán či zväzkov). Daňou tejto koncepcii je aj strohé, nevyznačené okliešťovanie dĺžky dokladu, čím sa stiera dobová jazyková patina citovaného ilustračného materiálu. Ustúpilo sa aj od zaradenia heslového slova do paradigmatických vzťahov a od spomenutej vývinovej perspektívy slova. Na druhej strane sa však dokreslila minulosť slova využitím propriálneho materiálu apelatívneho pôvodu už od 11. stor., čo možno pokladať za veľmi cenné doplnenie pôvodnej koncepcie slovníka.

Rozsah spracovania vlastných mien v HSSJ sa osvetľuje v úvodnej časti slovníka (bod 8, s. 21 až 22). Zdôrazňuje sa tu, že vlastné mená sa využívajú (za značkou *P*, t. j. propriá) predovšetkým na exemplifikáciu heslových slov (resp. slovných základov), pravda s menším dôrazom na pôvodný apelatívny význam slova. Vymedzuje sa tu aj to, ktoré typy vlastných mien sa spracúvajú ako osobitné heslá (napr. propriá osobitného kultúrno-historického významu ako *Liptov*, *Oravec*, *Morava*, *Uhry*, *Čech* a i.), resp. ktoré vlastné mená sa v HSSJ nespracúvajú (napr. vlastné mená neapelatívneho pôvodu ako *Beňadik*, *Hron*, ďalej podoby vlastných mien slovenského pôvodu adaptované z hláskoslovného či slovotvorného hľadiska do niektorého cudzieho jazyka ako *Esztérgály* t. j. *Szrháre*, *Korompa* t. j. *Krupá* a i.). Naznačené kritériá výberu proprií do HSSJ sú dobre premyslené.

Tendencia čo najúspornejšie lexikograficky spracovať slovnú zásobu v HSSJ prejavuje sa aj

v skrátaní výkladu významu slova (porov. napr. heslo *boženik* v SHS: jur. „člen užšej obecnej, mestskej, stoličnej a inej rady s istou súdnou a výkonnou právomocou, súdny príseďiaci, prísažný“ a v HSSJ: práv. „člen dedinského výboru, mestskej, stoličnej rady, prísažný“), v obmedzení počtu exemplifikujúcich dokladov (pri hesle *boženik* v SHS 21, v HSSJ 5 dokladov), ďalej v spracovaní polysémie slova (napr. heslo *áno* má 3 významy v SHS, 2 významy v HSSJ, ale pri hesle *dobry* je 9 významov v obidvoch slovníkoch) a napokon i v hniezďovaní istých odvodených slov.

Popri spomenutých rozdieloch medzi koncepciou ukáždovéhó zväzku SHS (z r. 1973) a 1. zväzkom HSSJ (z r. 1991) treba zdôrazniť aj spoločné znaky oboch slovníkov, resp. nadväzňnosť koncepcie HSSJ na koncepciu SHS. V prvom rade tu ide o spôsob uvádzania podoby heslovéhó slova, ktorá je v oboch slovníkoch v spisovnom znení (resp. v podobe rekonštruovanej do spisovného znenia). Tento spôsob uvádzania heslovéhó slova je zdôvodniteľný neraz mimoriadne pestrou hláskovou (i grafickou) podobou príslušného slova v pramennom materiáli, a preto je postup uvádzať heslové slovo pod jednotiacim (čo aj vyabstrahovaným) dnešným spisovným znením výhodný, pričom konkrétne doložené podoby heslovéhó slova sa uvádzajú v zátvorke (v HSSJ vo veľmi úspornej forme). Tento na prvý pohľad jednoduchý lexikografický postup má však mnohé úskalia (najlepšie ich poznajú sami autori slovníka). Nie vždy sa podarí utvoriť „kvázi spisovnú“ podobu heslovéhó slova. Napríklad pre príď. mená *abošovatý*, *habošovitý* i *habošistý* by bolo vhodnejšie voliť heslové znenia s *h-* (teda *habošový*, nie *abošový*), lebo tieto príď. mená (ako na to napokon poukazuje aj výklad ich významu) súvisia pravdepodobne s maďarským slovom *habos* „spenený, zvlnený“ (základné znenie s *h-*, nejde tu o protetické *h-*), a teda skôr by bolo zdôvodniteľné ako heslové slovo príď. meno *habošovatý*, nie *abošovatý*. Napokon aj existencia slova *haboš* na označenie druhu látky u hornooravských plátenníkov sa prihovára za znenie *habošový*.

Zvolený spôsob uvádzania rekonštruovanéhó kvázi spisovného heslovéhó slova má ešte jednu slabinu: používateľovi (najmä Neslovákovi) nie je jasné, či uvádzaná spisovná podoba heslovéhó slova jestvuje aj v súčasnom jazyku (napr. *alegovat*, *fatens*, *hantab* m., *hantaba* ž., *huba*² vo význame „ústa“). Azda by sa také kvázi spisovné podoby, ktoré nemajú pendant v súčasnom spisovnom jazyku, mali vyznačiť graficky (napr. krížikom pred heslovým slovom).

Vzhľadom na typ slovníka i z hľadiska úspornosti a prehľadnosti nemožno mať námietky voči zvolenému lexikografickému postupu spracovať v jednej heslovej stati hláskové varianty heslovéhó slova (napr. *hrzda*, *rdza*, *ridza*, *zerz*), morfológické varianty heslovéhó slova (napr. *fazuľa*, *fazol*) i niektoré slovotvorné varianty slova (napr. *fatenska*, *fatenskyňa*). Aj vyčlenenie prípadov, v ktorých sa slovo spracúva ako osobitná lexéma, je prijateľné. Odklon od vyčlenenia homonymie na základe životnosti/neživotnosti (tak ako to bolo v akademickom Slovníku slovenského jazyka) a príklon k polysémii je v HSSJ v heslách ako *čeladník* m. 1. živ. osob., 2. neživ. miestnosť (s. 26).

Nekodifikovanosť a hlásková i slovotvorná variabilita slovnej zásoby, ktorá sa spracúva v HSSJ, sa naznačuje lexikograficky úsporným spôsobom signalizovaním variabilných častí heslovéhó slova; napr. pri hesle *hodváb* (*hod-*, *had-*, *hed-*; *-váb*, *-báb*, *-báv*), pri hesle *ktorý* (*kto*, *chto-*, *k/t/e-*) a pod. Z naznačenéhó výpočtu existujúcich hláskových variantov slov, ktoré sa koncipienti slovníka usilovali exemplifikovať aspoň po jednom doklade, resp. (najmä pri viacvýznamových heslách) s osobitným dôrazom na slovenské hláskové podoby slova, nemožno si však utvoriť obraz o skutočnom jazykovom úze v predspisovnom období — na jednej strane o preferencii, na druhej strane o skromnejšom výskyte slovenských znení proti českým podobám. Takéto hodnotenia sa môžu urobiť iba na základe podrobnej analýzy materiálu v parciálnych štúdiách, resp. v slovníkoch veľkého typu, udávajúcich aj frekvenciu výskytu jednotlivých znení.

Pre lexikografickú prax je osobitne závažná väzba sloviess, ktorá pomáha aj pri vymedzovaní čiastkových významov slova, a to najmä pre absenciu historického jazykovéhó vedomia. Zdá sa, že tento fakt sa vždy v plnej miere nevyužíval (porov. pri sémantickej analýze významov slova *harcovať* — a naisto aj pri iných slovách — mohli sa využívať aj poznatky zo súčasnej nárečovej slovnej zásoby).

V každom slovníku, no najmä v historickom slovníku spracúvajúcom takú zložitú jazykovú situáciu, ako je zachytenie formovania slovenských predpisovných kultúrnych jazykových útvarov a naznačenie vývinovej kontinuity slovenčiny od najstarších čias až do konca 18. stor., sú potrebné aj štylistické kvalifikátory a poukaz na genézu slova, resp. jeho používanie na teritóriu národného jazyka. Aj autorský kolektív HSSJ kládol na uvádzanie týchto kvalifikátorov osobitný dôraz. Pôvod slova sa nevyznačuje pri slovách prevzatých pred 10. stor. (porov. s. 21), ale dakedy nedopatrením aj pri iných slovách (chýba napr. v hesiách *abalienovať*, s. 72; *anbruch*, s. 87). Poukaz na pôvod slova vystupuje explicitne iba pri heslovom slove, ale nebolo ho možné zakomponovať aj medzi hláskové varianty heslového slova (mnohé z nich sú české). Napríklad z genetického hľadiska české znenie *ktový* (ktoré je v slovenských jazykových pamiatkach mimoriadne frekventované, dokonca aj v zneniach ako *kteruo*, *kterieho* a i.) je zachytené ako variant v zátvorke v hesle *ktorý*, no bez poukazu na jeho český pôvod.

Osobitne náročnou úlohou lexikografa spracúvajúceho historickú slovnú zásobu je vymedzenie slovného významu, a to jednak preto, že sa tu nemôže oprieť o vlastné jazykové vedomie, jednak preto, že mnohé (čiastkové) významy slova sú nedostatočne dokumentované pramenným materiálom. Pri významovom členení polysémického slova berie sa do úvahy najmä spájateľnosť slova s inými významovými triedami slov i záväznosť pozícií sémantických valencií, ako aj typy rekcie. Náročné je aj spracúvanie pomenovaní zaniknutých a menej známych reálií, pri ktorých sa neraz uvádza výklad encyklopedického rázu. Osobitná pozornosť sa venuje osvetleniu významov lexikalizovaných a frazeologických slovných spojení, ako aj osvetleniu významu slov terminologického charakteru. Bola to práca mimoriadne zložitá, no zároveň aj záslužná pre poznanie nášho jazyka a našej minulosti vôbec.

Exemplifikácia významu slova (resp. čiastkových významov slova a slovných spojení) sa robí časťou textu, z ktorej je dostatočne zrejмый príslušný význam slova. Skracovanie textu sa explicitne (z typografických a ekonomických) dôvodov neoznačuje. Kritériá výberu dokladov sa v úvodnej časti HSSJ podrobnejšie nerozvádzajú; myslíme tu konkrétne na to, v akom rozsahu sa dbalo na to, aby pri exemplifikácii boli zastúpené doklady z rozličných časových úsekov a rozličných slovenských krajov, resp. aj z rozličných žánrových oblastí. Lexikografické spracovanie hesiel však poukazuje na zámer exemplifikovať významy a jednotlivé hláskové a slovotvorné varianty heslového slova iba minimálnym počtom dokladov uvádzaných v značne skrátenej podobe. Takéto „kondenzované“ spracovanie historickej lexiky je pre „laického“ parcipienta čitateľsky zrozumiteľnejšie, no žiaľ zotiera špecifické dobové štylistické zafarbenie textu. Je však urobené v intenciách slovníka stredného typu.

V súvisi s exemplifikáciou heslových slov treba upozorniť na to, že prevažná časť dokladov pochádza z archívu získaného priamym heuristickým výskumom pracovníkov JÚLŠ SAV (resp. ich externých spolupracovníkov); sú to doklady, pri ktorých sa uvádza iba miesto a rok ich napísania. Uvedené skratky citovaných rukopisných a tlačných prameňov tvoria iba časť materiálnej základne HSSJ.

Zložitost' problematiky lexikografického spracovania slovnéj zásoby slovenčiny v predpisovom období na základe zachovaných jazykových pamiatok vie v širšom rozsahu doceniť iba ten, čo stál priamo pri zrode a príprave tohto osobitne významného diela pre slovenskú i slovanskú jazykovedu. Keďže som do r. 1974 pracovala v JÚLŠ SAV v oddelení dejín slovenského jazyka a organizačne, autorsky i redakčne participovala pri vydaní ukážkového zväzku SHS (1973), úprimne sa teším z toho, že HSSJ ako výsledok dlhodobého základného výskumu vychádza, resp., že v najbližšej budúcnosti vyjdú aj jeho ďalšie štyri zväzky. Je to dielo stavané na dôkladne premyslenej lexikologickej teórii a na lexikografických zásadách vychádzajúcich zo špecifických podmienok vývinu slovenského jazyka v predpisovom období. Hoci v plnom rozsahu nemôže odhaliť celú zložitú situáciu pri formovaní predpisovných kultúrnych jazykových útvarov, najmä rozsah pôsobenia češtiny na slovenčinu, predsa je to závažné, vedecky fundované svedectvo o slovnéj zásobe slovenči-

ny a jej významovej členitosti. Isté neúplnosti v rozsahu dokumentácie, resp. miestami azda aj interpretácie čiastkových významov slova sú zväčša podmienené rozsahom a charakterom materiálovej základne slovníka.

Historický slovník slovenského jazyka bude dobre reprezentovať slovenskú jazykovedu i na medzinárodnom slavistickom zjazde r. 1993 v Bratislave a zaiste po ňom vďačne siahnu nielen jazykovedci, ale aj vedci z iných, najmä spoločenskovedných oblastí, ba aj širší okruh slovenských vzdelancov, spisovateľov, prekladateľov a kultúrnych pracovníkov.

K. Habovštiaková

AKAMATSU, T.: *THE THEORY OF NEUTRALIZATION AND THE ARCHIPHONEME IN FUNCTIONAL PHONOLOGY*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1989. XXI + 536 s.

43. položkou uznávanej medzinárodnej série *Current Issues in Linguistic Theory*, špecializovanej na vydávanie prác z oblasti všeobecnej a porovnávacej jazykovedy a jazykovednej historiografie, je kniha japonského lingvistu Tsutoma Akamatsua, pôsobiaceho na univerzite v Leedse, príslušníka tzv. neopražskej školy. Ako sa dozvedáme z dvoch predslovov (jedného z pera A. Martineta), označenie neopražská škola či neopražania (neo-Prageans) si zvolili pre seba reprezentantí francúzskej školy funkčnej lingvistiky, na čele ktorej stojí A. Martinet. E. Fischerová-Jørgensenová vo svojej knihe o súčasných fonologických smeroch *Trends in Phonological Theory* z r. 1975 túto školu ešte neregistruje. Dnes sa však tento smer presadzuje čoraz viac aj vo fonológii: dôkazom je nedávna rozsiahla práca M. Viela *La notion de „marque“ chez Troubetskoj et Jakobson: Une episode de l'histoire de la pensée structurale* (Paris 1984) i recenzovaná publikácia T. Akamatsua *Teória neutralizácie a archifonéma vo funkčnej fonológii*.

Bolo by možné uvažovať o otázke, nakoľko je oprávnený názov pražská škola pre Martinetovu školu, ktorá síce vychádza z klasickej koncepcie Pražského lingvistického krúžku (PLK), ale v mnohom stavia na funkcionalizme tohto autora, ako ho poznáme najmä z jeho *Économie des changements phonétique*. S tým súvisí fakt, že na rozdiel od východiskovej pražskej koncepcie i viacerých iných škôl nesústreďuje sa na opis fonologických procesov, ale skôr na skúmanie ich príčin. V každom prípade to svedčí (a vôbec nie okrajovo) o vysokom kredite PLK i v súčasnom fonologickom myslení.

T. Akamatsu svoju rozsiahlu knihu rozčlenil na 12 častí v takomto poradí: 1. Úvod (s 1—18), 2. Fonologická opozícia (s. 19—78), 3. Relevantný príznak (s. 77—110), 4. Neutralizácia (s. 111 až 150), 5. Neutralizácia a splyvanie foném [merger] (s. 157—192), 7. Neutralizácia a synkretizmus (s. 193—198), 8. Archifonéma (s. 199—302), 9. Neutralizácia a archifonéma (s. 333—366), 10. Pojem reprezentanta archifonémy (s. 367—398), 11. Príznak, príznaková fonéma a nepríznaková fonéma (s. 399—428), 12. Záver (s. 429—434). K týmto kapitolám ešte pridáva podrobné poznámky, súpis literatúry a vzorne spracovaný vecný a menný register (s. 435—535); napr. pojem archifonémy je vo vecnom registri rozčlenený na 37 rôznych položiek.

Cieľom knihy, ako sa píše v jej úvode, je prispieť ku kritickému zhodnoteniu základných pojmov vo vývine fonológie. Analyzujú sa pritom nielen pojmy, ktoré sú v názve (neutralizácia a archifonéma), ale aj mnohé ďalšie, ktoré s nimi bezprostredne súvisia: fonéma, opozícia, príznak, alternácia, distribúcia, hyperfonéma a ďalšie v interpretáciách N. S. Trubeckého, R. Jakobsona, A. Martineta, ale ďalej aj J. Kuryłowicza, B. Trnku, V. Mathiesusa, J. Vachka, S. K. Tchena, Ch. F. Hocketta, E. Buysensa a i. Na mnohých miestach T. Akamatsu predkladá svoje vlastné riešenia. Škoda, že autor sa vinou jazykovej bariéry nemožol dostať k výkladom aj ďalších fonológov v Česko-Slovensku (zo slovenských autorov máme na mysli najmä E. Paulinyho a J. Sabola), ktorých riešenia by boli preňho nesporne zaujímavé. Týka sa to napr. už 2. kapitoly venovanej fonologickým opozí-

ciám, v ktorej autor zdôvodňuje potrebu odlišovať pojem opozície ako paradigmatickej protikladnosti foném v rámci daného systému jazyka od pojmu kontrastu, ktorým rozumie syntagmatické vzťahy medzi fonémami v rámci vyšších jednotiek (morfém, slov). Pre niektoré školy iste banálne poznanie, na druhej strane je však pravda, že v mnohých (najmä amerických) školách takéto rozlíšenie nie je známe.

V tej istej kapitole sa autor dostáva k nevyhnutnosti diferencovať medzi fonologickými a fonetickými (phonic) opozíciami. Ukazuje, že fonetické opozície typu $p-p^h$ (v angličtine) nie sú fonologicky relevantné. Ale aj podľa N. S. Trubeckého fonologicky relevantné opozície sú len také, ktoré sú neutralizovateľné. T. Akamatsu však z Trubeckého privatívnych, graduálnych a ekvipolentných uznáva len posledné — z funkčného hľadiska podľa neho obstoja len ekvipolentné opozície. Jeho hlavným argumentom je to, že v ostatných prípadoch do opozícií nevchádzajú fonémy, ale iba ich vlastnosti (príznamy). V ďalšej kapitole k tomu ešte doplnia, že z hľadiska dôslednej funkčnej teórie nie je možné uplatňovať potom ani pojem dištingtívny príznak, lebo ten je založený na binárnom chápaní protikladov príznakov. Namiesto toho navrhuje používať pojem relevantný príznak, určovaný prostredníctvom opozície k inému relevantnému príznaku v rámci daného fonologického systému.

Aby sme mohli odpovedať na otázku, nakoľko plauzibilné by mohlo byť takéto riešenie, musíme ho konfrontovať s autorovou interpretáciou neutralizácie, ktorú už N. S. Trubeckoj hodnotil ako „základný kameň“ každej fonologickej teórie. Odpoveď dáva rozsiahla 4. kapitola, v ktorej sa na s. 111 uvádza aj definícia neutralizácie vytačená verzálami. Aby sme ju neskreslili — a mohlo by sa nám to ľahko stať, lebo je dosť zložitá a ťažkopádna — uvádzame ju najprv v jej pôvodnom anglickom znení: „By neutralization is to be meant the inoperability of a phonological opposition between two or more phonemes in some context or contexts (context(s) of neutralization) which is operative elsewhere (context(s) of relevance) in a given phonological system. A neutralizable opposition is necessarily an exclusive opposition. Neutralization is affected with the cancellation of the opposition or oppositions between the relevant features which serves or serve to distinguish from each other the member phonemes of the neutralizable opposition in the context(s) of relevance“.

— „Pod neutralizáciou sa rozumie zrušenie fungovania fonologickej opozície medzi dvoma alebo viacerými fonémami v istom kontexte alebo kontextoch (kontext/e/och neutralizácie), ktorá sa uplatňuje v iných kontextoch (kontextoch relevantnosti) v danom fonologickom systéme. Neutralizovateľná opozícia je nevyhnutne exkluzívnou opozíciou. K neutralizácii dochádza pod vplyvom viacnásobnej opozície alebo opozícií relevantných príznakov, ktoré slúžia na rozlíšenie foném ako členov neutralizovateľnej opozície v kontext/e/och relevantnosti.“ V tomto chápaní, ako vidieť, nachádza svoj odraz autorovo rozlišovanie opozícií a kontrastov, diferenciácie fonologických a fonetických opozícií a obmedzenie neutralizácie výlučne na priestor ekvipoletných protikladov. Zdá sa nám však, že takto vymedzená neutralizácia takmer úplne stráca svoje systémovotvorné vlastnosti, veď ani zďaleka neumožňuje takú jemnú klasifikáciu neutralizačných typov ako Trubeckého opozície.

Aj nasledujúce kapitoly sú venované mnohým závažným otázkam fonológie. Napr. rozdiel medzi neutralizáciou a splynutím foném sa definuje tak, že kým neutralizácia je spojená s istou opozíciou a jej neutralizáciou v tých istých kontextoch (t. j. pozíciách — S. O.) v rámci toho istého systému, k splyvaniu foném dochádza v rôznych fonologických systémoch, napr. v rôznych nárečových normách alebo výslovnostných štýloch.

V 6. kapitole sa analyzuje pojem defektnej distribúcie, „zákazu výskytu dvoch členov opozície v rovnakom kontexte“ čiže komplementárnej distribúcie. Zdôrazňuje sa jej syntagmatická povaha (na rozdiel od neutralizácie). Pri výklade archifonémy, ktorá sa analyzuje paralelne s neutralizáciou, sa zamieťa pojem tzv. potenciálnej archifonémy. Uznáva sa len taká archifonéma, ktorá má miesto pri neutralizovateľnej opozícii. Autor ju nespája ani s jedným členom protikladu, ale ju definuje ako súbor relevantných črt spoločných dvom alebo viacerým fonémam. Na určenie neutralizovateľnej

opozície a archifonémy navrhuje tieto kritériá: 1. viacnásobná komplementárna distribúcia (predpokladá sa výskyt najmenej dvoch neutralizovateľných pozícií), 2. fonologická alternácia, 3. spoločná báza. Podľa T. Akamatsua bol N. S. Trubeckoj nedôsledný pri vyčleňovaní reprezentanta archifonémy, čo vyvolalo nekonečné spory o tejto otázke. Akamatsuove úvahy o pojme reprezentanta archifonémy vyúsťujú do konštatovania, že tento termín je z funkčného hľadiska neprijateľný, dokonca logicky protirečí pojmom neutralizácie a archifonémy. Prijatť možno len formuláciu, že archifonéma (podobne ako fonéma) sa manifestuje (realizuje) v hláske, takže táto hláska je manifestantom či realizátorom archifonémy.

Autor sa ešte aj v 11. kapitole vracia k svojej téze, že pojem dištinktívneho príznaku treba nahraditť pojmom relevantný príznak. V tom sa ohláša Martinetov výklad pojmu príznak, ktorý v ňom zdôrazňuje substančné vlastnosti, vytvárajúce v príznaku zložitý súbor rozmanitých vlastností. Príznak takto nie je ani tak prostriedkom na rozlíšenie či identifikáciu fonémy, ako to vidí N. S. Trubeckoj, ale je predovšetkým sumou fyzikálnych (alebo artikuláčnych) vlastností. Zdá sa nám, že na tomto mieste, ak tomu dobre rozumieme, sa prejavuje istý a nie dosť oprávnený „fonetizmus“ neopražskej školy. Je iste pravda, že príznak pozostáva z veľkého množstva fyzikálnych a artikuláčnych vlastností, z ktorých zrejme experimentálna fonetika ani doteraz ešte nemusela všetky identifikovať, ale ony práve z funkčného hľadiska nemajú rovnakú relevanciu. Takéto utlmovanie dištinktívnej a identifikačnej funkcie sa nám nezdá dostatočne odôvodnené.

Pripomeňme ešte, že štúdiu pod názvom *Neutralization et archiphonème* napísal A. Martinet už v r. 1936 (zhodou okolností vyšla práve v tom istom 6. čísle orgánu PLK *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, kde bol odtlačený aj Trubeckého článok *Die Aufhebung der phonologischen Gesetze*, analyzujúci tú istú problematiku). T. Akamatsu vo svojej knihe kriticky zhodnotil obsiahlu fonologickú literatúru, ktorá sa k danej téme odvtedy nazhromaždila, na mnohých miestach v jeho hodnoteniach nechýbajú bystré postrehy a originálne, hoci podľa nášho názoru nie vždy šťastné riešenia. Nie je ani zjrné, či bola šťastne zvolená kompozícia knihy, ktorá vyžaduje pomerne značné úsilie od čitateľa pri percepcii textu. Vo výklade v niektorých kapitolách sa totiž postupuje tak, že autor najprv v stručnej forme podá svoje riešenie a potom ho postupne zasadzuje do výkladov iných fonológov. V každom prípade však táto kniha vyhovuje zameraniu edície, ktorej cieľom je približovať alternatívne názory a diskusné príspevky najmä tých autorov, ktorí vyznávajú iný než práve prevládajúci názor na riešenie príslušných jazykovedných problémov.

S. Ondrejovič

THE PRAGUE SCHOOL AND ITS LEGACY. Red. Yishai Tobin. Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe. Vol. 27. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins 1988. XXIX + 317 s.

Recenzovaný zborník svým tematickým záberom ďaleko ptesahuje oblasť i veľmi široce pojmané lingvistiky. Jde v ňom o dedičtvi pražské školy „v lingvistice, literárni vědě, sémiotice, folkloristice a uměnovědě“, jak také zní podtitul zborníku. Základním motivem, který spojuje jednotlivé příspěvky, je koncept znaku, a tedy problematika sémiotická.

Ve zborníku jsou publikovány především referáty, které odezněly na konferenci pořádané na Ben-Gurion University of the Negev, Be'er Sheva, Izrael (1984). Ve zborníku se to projevilo nejen značným zastopením odborníků z Izraele, ale také tím, že jistá pozornost je věnována jidiš a hebrejštině. Sborník obsahuje 21 příspěvků a ty jsou rozděleny do pěti oddílů:

1. Fonologie pražské školy, její teoretické a metodologické implikace (J. C. Catford, A. Liberman, R. M. Vago, Y. Tobin). 2. Pražská škola a funkční analýza textu (Z. Kahan-Newman, F. C. M. van Putte, C. H. van Schooneveld, Y. Ziv, N. Erteschik-Shir, D. Kurzon). 3. Pražská škola a literární věda (L. Doležel, H. Arie-Gaifman, S. A. Henke, G. Moked, M. M. Langleben).

4. Sociologická a etnologická problematika v pražské škole (L. Matejka, Ch. D. Kaplan, W. von Raffler-Engel). 5. Sémiotický přístup k umění v pražské škole (C. Gandelman, F. Rokem, D. Pladdott).

Prvnímu oddílu předchází obsáhlý úvod Y. Tobina, který jak svou detailností, tak svou zasvěceností by mohl docela dobře plnit funkci samostatné recenze jednotlivých článků i sborníku jako celku.

Ve fonologickém oddíle se řeší problém vztahu funkčního zatížení (functional load) a zvukových změn (J. C. Catford), odmítá se nekritická důvěra k vysvětlující síle konceptu fonematických opozic (A. Liberman), ukazuje se výhodnost konceptu „archifoném“ v autosegmentální verzi generativní fonologie (R. M. Vago). Metodologicko-historiografický rozměr má příspěvek Tobinův, v němž autor koncipuje vývojovou linii fonologie (de Saussure, pražská škola, Martinet, Diver), v které je podle něho patrný narůstající význam „lidského faktoru“ jakožto explikačního prostředku distribuce distinktivních rysů. Čtenáře, který je podrobněji seznámen s vývojem československých fonologických teorií, poněkud překvapí, že ve sborníku nenajde ani zmínku o teorii centra a periférie, která patří k nejzajímavějším konceptům vypracovaným v naší moderní lingvistice (srov. *Travaux linguistiques de Prague 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Prague, Academia, 1966).

V druhém oddíle převažují příspěvky z problematiky funkční větné perspektivy, které samozřejmě přesahují do analýzy textu (N. Erteschik-Shir, D. Kurzon, zčásti Y. Ziv). Je pochopitelné, že autoři nepřijímají československou teorii, resp. teorie funkční větné perspektivy v úplnosti, jejich pokusy o některá vlastní dílčí řešení se však nezdají být velkým přínosem. Nedoceněna je úloha intonace (i ve sborníku jako celku), chybí materiálová exemplifikace (u D. Kurzona), tvrzení na s. 148 a 149 týkající se charakteru větného subjektu si odporují (N. Erteschik-Shir).

Z příspěvků obsažených v dalších, nelingvistických oddílech sborníku mohou lingvistu zaujmout jednak články, které se zabývají různými druhy komunikace, zejm. komunikací literární (L. Doležel) nebo interakcí verbálních a neverbálních prostředků (W. von Raffler-Engel), jednak články, které využívají lingvistické, resp. sémiotické metody — takový je např. článek *Phonology as a pattern of analysis* (M. M. Langleben), věnovaný analýze povídek. Autorem, na něhož se v těchto oddílech nejvíce navazuje, je J. Mukařovský.

I když je sborník tematicky velmi bohatý, přesto neobsahuje jedno téma, které bývá s činností pražské školy často spojováno, totiž teorii spisovného jazyka (z anglicky psaných prací viz k tomu v novější době např. *Reader in Czech sociolinguistics*. Prague, Academia 1986, nebo *Studies in functional stylistics*. Prague, Academia, v tisku).

Význam recenzovaného sborníku lze spatřovat v tom, že ukazuje možné aplikace určitého způsobu uvažování v různých oblastech výzkumu; jde tedy vlastně o prezentaci specifického typu interdisciplinárního přístupu, který pracuje především s konceptem struktury, funkce a znaku. O tom, že je takový přístup perspektivní, hovoří na stránkách sborníku řada autorů. — Je dobré si však připomenout i to, co říká ve svém pozoruhodném příspěvku W. von Raffler-Engelová: „The Prague School has contributed immensely to our understanding of human communication but it should be considered as the beginning of a research strategy rather than a firm ideology“ (s. 257).

J. Nekvapil

PERGNIER, M.: *LES ANGLICISMES. DANGER OU ENRICHISSEMENT POUR LA LANGUE FRANÇAISE?* Paris, PUF 1989. 214 s.

Kniha francúzskeho romanistu a anglistu Mauricea Pergniera je zaujímavá svojím obsahom i štýlom. Zo štýlickej stránky ju možno charakterizovať ako príručku stojacu na rozhraní náučného a esejistického štýlu, ktorý vystupuje do popredia najmä v druhej časti. Témou práce sú

anglicizmy vo francúzštine. Autor v nej predovšetkým predkladá vlastný špecifický pohľad na javy, ktoré sú už známe, bohato dokumentované a analyzované.

V prvej časti, ktorá je informačne nasýtenejšia a univerzálnejšia, M. Pergnier definuje základné pojmy, vymedzuje a vysvetľuje javy súvisiace s problematikou preberania slov a dokladá ich podrobne analyzovanými francúzsko-anglickými príkladmi. V druhej časti *Francúzi a ich anglicizmy* (s. 111—208) sa sústreďuje na konkrétnu situáciu vo francúzštine ako dôsledok jej kontaktov s angličtinou, načrtáva sociolingvistické pozadie jestvovania hybridnej francúzštiny „franglais“ a hodnotí funkcie anglicizmov vo francúzštine.

Kľúčovým pojmom I. kapitoly sú anglicizmy ako výsledok jazykových kontaktov a interferencie. Za anglicizmus autor pokladá anglický výraz alebo výraz ovplyvnený angličtinou, ktorý sa zo začiatku okazionálne, neskôr čoraz frekventovanejšie vyskytuje vo francúzštine a napokon sa natrvalo začleňuje do jej systému. M. Pergnier si pritom kladie otázku, kedy cudzorodý prvok prestáva byť „xénizmom“ (t.j. anglickým „votrelcom“ vo francúzskej výpovedi) a začína byť anglicizmom. Zásadne odmieta hodnotenia anglicizmov ako chýb podľa modelu „nehovorte..., ale...“ Z typologického hľadiska naznačuje bohaté možnosti klasifikácie anglicizmov, napr. podľa oblastí ich využitia, frekvencie výskytu, stupňa integrácie, typu interferencie (lexikálnej, syntaktickej, idiomatickej a pod.). Tento autorov klasifikačný prístup spočíva na vnútrojazykových kritériách — všetky interferencie sleduje vo vzťahu k vnútornej štruktúre jazykového znaku.

Predmetom druhej kapitoly sú jazykové výpožičky a otázky ich fonetickej, gramatickej a sémantickej integrácie. Na zvukovej rovine ide zhruba o dve rovnako zastúpené tendencie, a to ortografickú výslovnosť (prevažuje najmä v prostredí používateľov neovládajúcich angličtinu) a pôvodnú výslovnosť (typickú skôr pre prostredie vzdelancov a kanadskú francúzštinu). Morfosyntaktickú integráciu M. Pergnier spracúva len okrajovo. Popri známých rozdieloch v gramatických systémoch angličtiny a francúzštiny, ako sú dva rody vo francúzštine a neprítomnosť gramatickej kategórie rodu v angličtine, vedúca najmä v začiatkovej fáze adaptácie k rozkolísanosti (franc. *une star* pôvodne označovalo len ženy, v súčasnosti aj mužov), osobitnú pozornosť venuje slabičnej štruktúre slov v oboch jazykoch. Autor neprijíma tvrdenie o „verbálnej ekonomickosti“ (krátkosti) anglických slov a ako odborník na obidva jazyky tvrdí, že francúzština obsahuje približne rovnaký počet jednoslabičných slov ako angličtina. Predstavu o tom, že angličtina má koncíznejšiu a syntetickejšiu lexiku než francúzština, odôvodňuje neznalosťou procesu preberania, pretože Francúzi s obľubou skracujú veľa preberaných lexikálnych segmentov presahujúcich dve slabiky (porov. angl. *flash-light* a franc. *flash*, angl. *self-service restaurant* a franc. *self*). Napokon v prospech francúzskej „krátkosti“ svedčí aj rovnako fungujúci interný proces skracovania i univerbizácie, napr. *sympa* (thique), *la fac* (ulté), *un café-crème* → *un crème* a pod.

Pri procese sémantickej integrácie sa upozorňuje na možné sprievodné javy — redukcii polysémie preberaných slov, stratu signifikácie pôvodného znaku pri prechode do druhého jazyka a reštruktúraciu prevzatého slova. Zužovanie sémantickej štruktúry preberaných polysémických slov je najevidentnejším dôsledkom straty signifikácie, ktorá znamená stratu konštantnej konceptuálnej hodnoty ako jednotiaceho prvku vnútornej štruktúry slova i jeho zapojenosti do vyššieho štruktúrovaného celku. Lexikálna výpožička izolovaná od svojho jazykového okolia a so zúženou polysémiou sa pre používateľa preberajúceho jazyka stáva jednoduchým pomenovaním s úzkou väzbou na koncept alebo na súčasne prevzatý objekt. Až reštruktúraciou prevzatého slova sa završuje proces sémantickej integrácie — jazyková výpožička sa integruje do nového lexikálneho systému.

V tretej a štvrtej kapitole sa autor zameriava na dve špecifické kategórie anglicizmov — „faux-amis“ a kalky. „Falošných priateľov“ načrtáva jednak v širšom diachronickom zábere (dôsledky vplyvu stredovekej francúzštiny na súčasnú interferenciu medzi francúzštinou a angličtinou), jednak analyzuje súčasný stav (predovšetkým vznik barbarizmov).

Pri náčrte morfosyntaktických, lexikálnych a idiomatických kalkov autor stavia do popredia sociolingválne predpoklady a upozorňuje na špecifickú situáciu v kanadskej francúzštine. Osobitosť

kanadských kalkov charakterizuje ako výsledok interferencie dominujúceho a slabšieho jazyka v populácii „nepravých“ bilingvistov. Na základe konfrontácie kanadskej a európskej francúzštiny formuluje tieto závery: 1. gramatické kalky sú v európskom kontexte zriedkavé v bežnej reči, vyskytujú sa skôr v zlých prekladoch; 2. Francúzi majú tendenciu preberať slová priamo, kým Kanadania sa uchýľujú skôr k prekladu, čo pri polobilingvistoch vyúsťuje do schém, ktoré sa po viacnásobnom opakovaní dostávajú natrvalo do používania.

V 1. kapitole druhej časti monografie si autor všimá niektoré dynamické tendencie francúzskych anglicizmov, refontizáciu nových i dávnejších výpožičiek z angličtiny (napr. slovo *pipe-line* prevzaté r. 1887 má novú výslovnosť [pajplajn]), ako aj prispôsobovanie slov neanglického pôvodu anglickej výslovnosti. M. Pergnier veľmi ostro kritizuje takého mrhanie „jazykovou energiou“, a namiesto toho odporúča usilovať sa správne vystihnúť príslušné pojmy a preformulovať ich do francúzštiny jasne a v duchu francúzštiny.

Celá druhá časť sa vyznačuje väčším stupňom popularizácie a esejizácie, čomu zodpovedá náročnosť textu i výrazové prostriedky. V kapitole venovanej sociolingvistickým vektorom hybridného útvaru „franglais“ autor pracuje takmer dôsledne s ekonomickou terminológiou — hovorí o ponuke anglicizmov a o dopyte po nich, sémantickú nepotrebnosť nadbytočných anglicizmov prirovnáva k lexikálnej inflácii a pod. Z tohto nadfahčeného štýlu však vyznieva vážny záver: logickým vyústením takéhoto „obohacovania“ jazyka môže byť jedine úplný zánik jeho vlastného lexikálneho a gramatického fondu, čiže jeho stotožnenie so zdrojom jazykových výpožičiek. Medzi ďalšie faktory pôsobiace na formovanie „franglais“ patrí vplyv školy, vlastnosti samej angličtiny, kultúra všeobecne i kultúra reči novinárov a prístup lexikografov.

V predposlednej kapitole knihy autor vymedzuje tri funkcie anglicizmov: pragmatickú, hravú a mystifikujúcu. Všetky výpožičky (odborné termíny i slová z bežnej slovnej zásoby) majú „luxusný“ charakter a dalo by sa bez nich zaobísť. No práve vďaka hravosti a mystifikácii sa tieto prvky stávajú bohatšie o sémantické nuansy pragmatického charakteru.

Knihu uzatvára kapitola o anglicizmoch a ich substitúcii. Modelujú sa v nej isté situácie, prostredníctvom ktorých anglicizmy prenikajú do francúzštiny. Najčastejším argumentom býva to, že francúzština nedisponuje slovom, ktorým by sa dalo povedať to isté. Za najzradnejší spôsob prenikania anglicizmov autor pokladá kalkovanie, typické najmä pre Kanadu (napr. *hot-dog* je v kanadskej francúzštine *chien-chaud*, *shopping* je *magasinage* a pod.)

Monografia M. Pergnier je na polceste medzi odbornou a popularizačnou prácou. Informačná hodnota ani jej kvalita sa však tým neznižuje, naopak, kniha sa stáva atraktívnejšou a prístupnejšou širšiemu okruhu recipientov — môže poslúžiť ako zaujímavý zdroj informácií všetkým bádateľom v oblasti výskumu jazykových kontaktov, jazykových výpožičiek, ako aj prekladateľom.

O. Orgoňová

JAZYK I LIČNOST'. Red. R. M. Šmelev. Moskva, Nauka 1989. 216 s.

V posledných rokoch sa záujem o osobnostnú problematiku jazyka podstatne zvýšil, a to nielen v lingvistiky, ale aj v psychológii a filozofii. Filozofia „Ja“ vystriedala filozofiu mena i filozofiu predikátu. Do centra sa dostal ľudský faktor, koordináta Ja, z pohľadu ktorej sa hodnotí všetko ostatné. Vznikol pojem jazykovej osobnosti (rozumie sa pod ňou súbor schopností a charakteristík u človeka podmieňujúcich jeho tvorbu a percepciu textov rozmanitej zložitosti, adekvátnosti zobrazovanej skutočnosti a cieľovej orientovanosti). Moskovský zborník *Jazyk a osobnosť*, ktorý je venovaný tejto problematike, ju, prirodzene, nevyčerpáva úplne. Predstavuje len akúsi „moment-

ku“, obraz o tom, ako je orientovaný a ako ďaleko je výskum týchto otázok v ZSSR. Publikácia pozostáva zo šiestich samostatných častí, ktorých názvy dobre dokumentujú zameranie zborníka. Nasledujú v tomto poradí: 1. Jazyková osobnosť. Kognitívne a komunikačné aspekty výskumu (s. 11—40), 2. Typy jazykovej osobnosti (s. 41—77), 3. Osobnosť a jazykový kolektív (s. 78—104), 4. Individuálne v reči (s. 105—121), 5. Aplikčné aspekty (s. 122—151), 6. Pokus o opis jazykovej osobnosti — A. A. Reformatskij (s. 152—214).

Prvú časť otvára článok T. G. Vinokura *K charakteristike hovoriaceho — intencia a reakcia*, v ktorom autor sleduje stratégiu hovoriaceho na pozadí všeobecnej teórie činnosti. Uvažuje o tom, ako hovoriaci v prísnych podmienkach prekonávania alternatív (napr. neutrálna — príznaková výpoveď) robí výber jednej z nich. V tom, akým prostriedkom dáva prednosť, sa vždy jasne prejavuje charakter autora výpovede. Pritom platí, že aj keď on sám sebe je vždy prvým prijímateľom svojich komunikačných úsilií, „porozumenie doznieva až v odpovedi“. — M. V. Ľapon v príspevku *Situácia hodnotenia a slovesá* venuje pozornosť hodnotovej situácii egocentrického typu s typickým stavom pre subjekt, keď „blúdi“ okolo denotátu hľadajúc adekvátnu formu komunikačného úmyslu. Ukazuje, že napr. „tiré“ u M. Cvetajevovej nemožno hodnotiť len ako „pauzu vyplnenú hlbokým vzdychom“, často tu ide o vedomé zrieknutie sa verbalizácie v mene potreby vyhnúť sa neadekvátnosti slova, o „ústup od falošnej jednoznačnosti“. Podľa autora je to vycítenie zmyslovej prázdnoty, ktorá často ostáva medzi slovom a slovom, slovom a vecou i medzi slovom a používateľom jazyka, a je to možno aj úcta k adresátovi, pre ktorého mnohokrát nie je potrebná „rozžutá“ jednoznačná pravda.

S. J. Nikitinová v článku *Jazykovedné vedomie a identita osobnosti v národnej kultúre* sa zaoberá jazykovou osobnosťou v tradičnej roľníckej kultúre. Skúma také jej vlastnosti, ktoré sa uložili v jazyku a prejavujú sa v rečovom správaní obyvateľov dedín. Autorka zisťuje, že typická je tu najmä nevyčlenenosť osobnosti zo sociumu, podmienená tradičným spôsobom života, rovnakosťou záujmov, podriadenosťou občine, reglementujúcou prakticky všetky prejavy osobného života, a takisto kolektívnosťou výrobných a etických tradícií. S tým súvisí, že v každom z týchto spoločností sa utvorili podobné významy, prostredníctvom ktorých sa fixoval veľmi podobný obraz sveta. Čas a tlak civilizácie postupne však túto podobnosť rozrušujú, občina prestáva byť absolútnym sudcom, ale mení sa i syntax a lexika roľníka. Folklór na to reagoval vznikom nových foriem (napr. častušiek), v ktorých sa dialekt mieša s mestským jazykom, mení sa štylistika i hodnotový obraz sveta.

Na túto tému nadväzuje článok R. F. Paušinovovej *Obyvateľ súčasnej dediny ako jazyková osobnosť*. Analyzuje tu zaujímavý materiál, ktorý zhromaždila na svojich dialektologických výskumoch v r. 1970—1988 vo vybraných obciach Archangelskej, Vladimirskej, Kalužskej, Riazanskej a iných oblastí. Ukazuje, že vzťahy v rámci malých spoločností, akými sú roľnícke sociá, sú na rozdiel od otvorených mestských spoločností uzatvorené, jazyková osobnosť nemá možnosť zmeniť svoju rolu tak ako v meste. Veľkú úlohu tu majú kresťanské tradície (sviatky, kalendár, zvyky v roľníckych prácach, názvy rastlín a zvierat), ale prejavujú sa aj rudimenty pohanských zvykov, silná viera v nečisté sily. Kým škriatok, vodník, čert a i. sú pre mestských obyvateľov iba rozprávkovými bytosťami, pre dedičanov sú to reálne tvory. Čo sa však týka nárečí, sami nositelia pociťujú ich neprestížnosť, a to nielen v dotyku so spisovným jazykom, ale aj s koiné najbližších miest.

Reč staršieho pokolenia dediny sa spravidla vyznačuje dobrou stavbou. Schopnosť viesť dlhé monológy — zriedkavá medzi súčasnými obyvateľmi miest — je vlastná mnohým starým ľuďom (najmä ženám) žijúcim na dedinách. Ich spôsob reči charakterizuje vysoká rytmika a melodická organizácia, modulačne blízka rozprávkam (*Ja jemu: ty gde byl? — A on: gde byl, tam net, a gde šel, tam sled*), bohatosť prirovnaní, príslovia a porekadiel, rytmus, rýmy, trópy — čiže vysoký stupeň umeleckej organizovanosti.

Autorky O. B. Sirotinová a T. P. Larkinová, ktoré materiál pre svoju štúdiu *Ústna reč robotníkov v neoficiálnych situáciách* zhromažďovali v meste Saratove, došli k záveru, že táto reč

nemá veľa odlišností od spisovnej normy, ide len o isté lexikálne prvky z nárečí a žargónu, frazeologizmy (napr. *gol kak sokol*), morfologické tvary (*pojchaj, jezdiť*). — V článku *Dohadzovačka sobášov u Ostrovského ako prostorečno-profesionálny typ starej Moskvy* N. B. Božejevová ukazuje, že A. N. Ostrovskij vytvoril dva typy dramatickej postavy dohadzovačiek sobášov, a to „pre šľachtu“ a „pre kupcov“. Kým dohadzovačky prvého typu hovoria bezfarebným jazykom starej Moskvy, dohadzovačky druhého typu, ktoré „pracujú“ pre ľudí svojej vrstvy, hýria pestrosťou a originalitou výrazu.

A. I. Deviatajkin v článku *Ústna reč spisovateľa* analyzuje magnetofónové zápisy dialógov a monológov 70-ročnej spisovateľky pre mládež E. M. Rjazanovovej z Rostova, členky Zväzu sovietskych spisovateľov. Zisťuje, že v jej reči celkom chýbajú obrazné výrazy, charakteristické pre jej umelckú prózu. Zaznamenáva iba jeden jediný neologizmus, pomerne veľký počet knižných výrazov, čo je iste dôsledok spisovateľkinej profesie, ale aj častý výskyt kostrbatých konštrukcií, čo zasa súvisí s nepripravenosťou a neoficiálnosťou analyzovaných situácií. — V ďalšom článku S. I. Gindin analyzuje korešpondenciu V. J. Briusova, zachovanú v jeho pracovných zošitoch. V listoch, z ktorých niektoré neboli odoslané a možno ani písané s týmto cieľom, registruje dva chronologické predely, ktoré znamenajú pomerne zásadné zmeny v komunikačných, kompozičných i tematických osobitostiach jeho listov.

Časť *Osobnosť a jazykový kolektív* sa začína štúdiou L. P. Kryšina — autora novej knihy Sociolingvističeskije aspekty izučeniija russkogo jazyka (1989) — *O rečovom správaní človeka v malých sociálnych spoločnostiach*, v ktorej venuje pozornosť rôznym typom malých skupín (rodina, dielenský kolektív v práci, partia atď.), ich štruktúre, jazykovej homogenosti, jazykovým zákonitostiam a diglosii členov takýchto skupín a pod. Príslušnosť ku skupinám sa manifestuje rôznym spôsobom: spôsobom výslovnosti, intonáciou, rečovými šablónami, fragmentmi rozhovorov nezrozumiteľných pre iných, jazykovými deformáciami a i.

L. Z. Podberezkinovová v príspevku *Jazyk „stolbistov“* sa zaoberá jazykovými charakteristikami spoločenstva, ktoré sa utvorilo v chránenej skalnej oblasti pri Rostove zo skalolezcov neprofesionálov rôzneho sociálneho pôvodu, ktoré sa vyznačuje svojskými zákonitostami komunikácie, lexikou a najmä spôsobom nominácie.

Domáceho jazyka v rodine sa týka príspevok E. J. Kukuškinovej, ktorá o tomto „domácom dialekte“, v mnohých rodinách veľmi výraznom, hoci málokedy uvedomovanom, tvrdí, že je to jazyková reakcia na každodennú rutinnosť života. Naproti tomu L. A. Katlape v článku *Rodinný dialóg a rodinné nominácie* sa sústreďuje najmä na názvy zákuskov a jedál, ktoré sa zvyčajne pomenúvajú podľa toho, ako to malo zaužívané najstaršie pokolenie.

V ďalšej časti — *Individuálne v reči* — je prvým príspevkom článok L. A. Papanadzeho *Fonetické znaky charakteru*, predmetom ktorého je fonetická elipsa, typická pre hovorovú formu ruštiny. Jej uplatňovanie súvisí s osobnými charakteristikami. Podľa autora sú takí, čo „sú trochu herci“ a správajú sa nenútené (*tysiäča* vyslovujú ako *tyš'*) a takí, ktorí si neveria alebo sú pedanti (to isté slovi vyslovujú ako *tysiäča*). — N. G. Ivanovová-Lukjanovová v článku *Osobitosti intonácie herca* sa sústreďuje na hereckú melódiu zisťujúc, že u niektorých pozorovať melodické vibrácie aj v rámci slova či dokonca hlásky. — L. V. Knorinová v príspevku *Použitie slova — komponent individuálneho štýlu* venuje pozornosť takým sklonom v hovorovom štýle jazyka, akými sú (vedomé alebo nevedomé) prevzatia, miera ironie, konflikt knižných a hovorových prvkov a pod.

Kapitola *Aplikačné aspekty* obsahuje články *Jazykové vedomie a otázky teórie motivácie* I. I. Blinovovej, v ktorom autorka analyzuje motivačné súvislosti slov v nárečiach podľa materiálov Motivačného dialektologického slovníka (Nárečia stredného Priobja). V príspevkoch E. I. Ivanovovej *Jazyková kompetentnosť informantov v psycholingvistickom experimente* a M. V. Kitajgorodskej — N. N. Rozanovovej *Jazyková osobnosť z aspektu problémov súdnej expertízy ústnej reči* sa preberajú spôsoby identifikácie osobnosti hovoriaceho.

V poslednej časti knihy sa na rozsiahlom priestore venuje pozornosť opisu konkrétnej jazykovej

osobnosti — jazykovedca A. A. Reformatského, hlavného predstaviteľa Moskovskej lingvistickej školy, autora s osobitným vedeckým rukopisom. Podrobne sa tu analyzuje výslovnostná maniera tohto autora (charakterizuje sa ako reč príslušníka staršej generácie Moskvy s typickou silnou redukciou a fonetickou elipsou), úloha cudzích jazykov v jeho živote (zaujímavé je, že do zahraničia A. A. Reformatskij vycestoval iba v detstve s rodičmi, predsa však dobre ovládal viaceré jazyky, najmä francúzštinu), jeho slovník, postoje k jazyku a i. Preberajú sa aj ďalšie témy: A. A. Reformatskij a N. S. Leskov, prezývky Reformatského, Reformatskij ako básnik, Ako sme hovorili doma (článok z pera jeho sestry), jazyk korešpondencie A. Reformatského (charakterizuje ju uvoľnenosť a silný sklon k žartom — „dobrým i zlým“). Analýza sa končí úvahou o jeho vedeckom štýle, známom každému rusistovi, hlavne fonológom. Každý, kto pozná jeho knihu *Iz istorii otečestvennoj fonologii* (1970), ale aj ďalšie knihy, vie, že na rozdiel od početných odosobnených vedeckých textov, ktoré každodenne čítame, Reformatského texty predstavujú vlastne vedeckú prózu v tom najlepšom zmysle. Má vynikajúcu schopnosť zobrazovať „život“ teoretických myšlienok cez život ľudí, spájať takto vedecký a umelecký moment, ponúkajúc čitateľovi nielen informáciu, ale aj estetický zážitok. Nie je takýchto textov aj v našej domácej vede nejak málo?

S. Ondrejovič

17. MEDZINÁRODNÝ ONOMASTICKÝ KONGRES V HELSINKÁCH (13. 8.—18. 8. 1990)

Helsinská univerzita a Výskumné stredisko pre národné jazyky Fínska v spolupráci s Medzinárodným onomastickým komitétom (ICOS) usporiadali v dňoch 13.—18. augusta 1990 v Helsinkách 17. medzinárodný onomastický kongres. Rámec tomuto významnému podujatiu dalo 350. výročie založenia Helsinskej univerzity (univerzita bola založená v r. 1640 v Turku, od r. 1828 má sídlo v Helsinkách). Onomastický výskum s príslušnou materiálovou a dokumentačnou bázou je sústredený vo Výskumnom stredisku pre národné jazyky Fínska. V tejto inštitúcii, ktorá podlieha ministerstvu školstva, sa v r. 1976 spojili viaceré samostatné pracoviská. Základnú zložku výskumného strediska tvoria moderne vybavené a odborne spravované archívne zbierky. Jedným z 5 oddelení strediska je oddelenie fínskej onomastiky. Všetky dôležité projekty sa budujú pomocou počítačových báz, stredisko má 1 veľký počítač, 9 osobných počítačov a 35 terminálov na pracoviskách. Hlavný počítač je prepojený so systémom Helsinskej univerzity.

Na 17. medzinárodnom onomastickom kongrese sa zúčastnilo okolo 220 bádateľov z 32 krajín piatich kontinentov. Zúčastnili sa aj bádatelia z netradičných oblastí — z Austrálie, Južnej Ameriky, Japonska, Južnej Afriky. Na kongrese odznelo 5 plenárnych prednášok, 135 referátov a koreferátov a 502 diskusných vystúpení. V záverečnom slove E. Eichlera sa kongres hodnotil ako jedno z najlepšie organizovaných svetových stretnutí onomastikov.

Referáty a koreferáty boli rozdelené do 6 sekcií podľa týchto tém: (1) Opis a analýza toponymických systémov; typológia toponým; teória toponomastiky. (2) Toponymické systémy z geografického a kultúrneho hľadiska; mikrotoponymá, osobitné sémantické polia. (3) Dokumentárna hodnota zemepisných názvov pre historickú jazykovedu a spoločenské vedy. (4) Opis a analýza antroponymických systémov; typológia systémov; terminologické systémy; kritériá a kategórie; variácie vzhľadom na čas, sociálne skupiny, miesto osídlenia a pohlavie. (5) Opis a analýza iných onymických systémov: vlastné mená v literatúre ako systémy; názvy firiem a spoločností, názvy výrobkov, mená zvierat, kozmické mená atď. (6) Využívanie a fungovanie vlastných mien: mená na mapách, oficiálne mená v dvojrečových a mnoharečových areáloch, oficiálne pomenúvacie postupy, vlastné mená a slovník, onymické atlasy.

Plenárne prednášky zasahovali tieto problémy: Lexikálne základy fínskych toponymických systémov (E. Kiviniemi — Helsinky), O ustaľovaní slovanských prímien (Z. Kaleta — Krakov), Kartografovanie a lexikografické spracovanie miestnych názvov (F. R. Hamlin — Vancouver), Lexikografia rodných mien; dejiny, funkcie, perspektívy (W. Seibicke — Heidelberg), Dokumentačná hodnota zemepisných názvov v dejinách jazyka a v spoločenských vedách (J. K. Sørensen — Kodaň).

Organizátori kongresu detailnejšie rozčlenili toponomastickú problematiku. Najväčšia pozornosť sa sústredila na zemepisné názvy. Početné boli aj referáty z oblasti antroponomastiky. Na program rokovani sa dostala i literárna onomastika, otázka chrematoným a otázka uličných názvov. Po prednáškach nasledovala krátka diskusia. Pravda, tak ako to býva na podobných veľkých podujatiach, paralelne prebiehali rokovania v 4-5 sekciách, takže len sčasti sa mohlo splniť ďalšie úsilie organizátorov nájsť spoločné teoretické východiská, resp. dospieť k širokej výmene názorov o základných teoretických otázkach dnešnej onomastiky. Preto keď sa v jednotlivých sekciách hovorilo o onymických subsystémoch, onymické javy sa nehodnotili z rovnakého aspektu, obsah niektorých termínov sa nepoužíval v rovnakom vymedzení (napr. termíny unikum, priezvisko); odznali aj také diskutabilné názory (a pre nedostatok času sa k nim nemohla rozvinúť diskusia), že vlastné meno sotva možno spájať so zovšeobecňujúcimi abstrakciami, pretože pomenúva jedinečný predmet (k tomu poznamenávame, že abstrakcie sa vzťahujú na vlastné meno ako prvok celej triedy mien s rovnakým onymickým obsahom). No aj tak treba hodnotiť zameranie kongresu na osvetľovanie všeobecných teoretických a metodologických východísk veľmi pozitívne. Zdá sa však, že pri budúcich kongresoch by bolo užitočné sústrediť pozornosť na užší tematický okruh.

Významnou črtou helsinského onomastického kongresu bolo úsilie postihnúť súbory vlastných mien ako systém. Pozornosť sa venovala jazykovej výstavbe, formovaniu a vývinu rozličných onymických subsystémov (už možnosť porovnávať rozmanitý materiál otvára veľké možnosti na ďalšie a hlbšie analýzy). Odôvodnene sa spájala otázka onymických subsystémov s ich typológiou a spoločenským fungovaním. Toponymá sa charakterizovali aj ako etnická a sociálna kategória. Poukazovalo sa na dokumentačnú hodnotu vlastných mien najmä pre spoločenské vedy. Neobišla sa ani otázka kartografického a štatistického spracúvania vlastných mien, v ktorej sa prejavuje kategória priestoru a produktívnosti. Prednosťou mnohých referátov bolo uplatňovanie historického aspektu. Pomenovanie onymických objektov sa však vždy nechápalo ako proces a základné funkčné členy sa potom nehodnotili ako historické kategórie. V tomto ohľade treba vyzdvihnúť také príspevky, ako bol referát o antroponymických systémoch v indoeurópskych jazykoch Malej Ázie v 1. tisícročí pred n. l., v ktorom referujúci ukázal, že v tom čase ešte nebol inštitucionalizovaný antroponymický systém a základom onymického pomenúvania boli „onymické skupiny“ opisujúce príbuzenský vzťah. Keď sa na kongrese analyzovali onymické subsystémy, zvyčajne sa analyzovali subsystémy na povrchovej štruktúre, na úrovni komunikačných znakov. Funkčno-štruktúrna metodológia privádza k poznaniu systémových vzťahov aj na vyššej abstrakčnej rovine, na rovine hĺbkovej štruktúry (onymické znaky — modely).

Pomerne veľká pozornosť sa venovala systému osobných mien. Škoda, že neodznali viaceré referáty s touto tematikou, pretože by sme boli mohli konfrontovať viaceré metodologické prístupy a rozmanité faktografické údaje. Vyzdvihnúť treba referáty, v ktorých sa analyzovali kategórie ženských antroponým a prímien, resp. prechod prímien k priezviskám. Tu sa však potvrdilo, že pohľad na procesy formovania starších antroponymických systémov musí ísť cez preskúmanie vzťahov a zákonitostí v dnešných antroponymických sústavách. Pri analýze vzťahov funkčných členov rodné meno — prímeno — priezvisko chýbal zreteľ na ich hierarchiu v jednomennej a dvojmennej sústave a nedoceňovalo sa reflektovanie príznaku <dedičnosť> a <príbuzenskosť> na pomenovaní manželky a detí; podľa nás treba vychádzať z antroponymickej hodnoty týchto funkčných členov.

O prehlbujúcom sa štúdiu vlastných mien svedčili syntetizujúce referáty. Na kongrese boli

predložené aj veľké projekty, predpokladajúce kolektívnu medzinárodnú spoluprácu. D. Kremer (Trier) predstavil európsky výskumný projekt PATROM (Dictionnaire historique des noms de famille romane), v ktorom sa spracúvajú a historicky dokumentujú románske prímená a priezviská. Autor predložil ukážku spracovania hesiel. Diskutovalo sa o niektorých lexikografických i terminologických problémoch (napr. chápanie pojmu a termínu priezvisko). Pozornosť vzbudila koncepcia H. Löfflera (Bazilej) o medzinárodnej príručke (vlastne encyklopédii) všeobecnej a európskej onomastiky. V sérii *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* majú mať dva zväzky onomastickú tematiku (predbežný termín vydania je rok 1994). Dielo má obsahovať asi 250 článkov z 22 tematických okruhov. Autor vidí najväčšiu ťažkosť v spájaní teoretickej onomastickej systematiky s konkrétnymi mennými systémami rozličných jazykov. Diskutovalo sa o rozčlenení látky, niektoré problémy však ostali pre krátkosť času otvorené. Medzi syntetizujúce projekty patrila aj prednáška W. Seibickeho (Heidelberg) o histórii, funkciách a perspektívach lexikografického spracovania rodných mien. Možno tu pripomenúť, že v sérii *Germanistische Linguistik* vychádza 4-zväzkový výber teoretických onomastických štúdií (*Reader zur Namenkunde I—IV*, zostavovatelia F. Debus—W. Seibicke), do ktorého boli zahrnuté aj dve štúdie V. Blanára (v r. 1990 vyšiel 1. zväzok, 2. je v tlači).

Na dvoch zasadaniach ICOS-u sa rokovalo o významných organizačných zmenách a návrhoch. Po prof. K. Roelandtsovi (ktorého agilným sekretárom bol Willy van Langendonck) sa novým generálnym sekretárom ICOS-u stal prof. W. F. H. Nicolaisen (Binghampton — USA). Prof. D. Kremer (Trier — Nemecko) a prof. A. Lapierre (Ottava — Kanada) predložili Medzinárodnému onomastickému komitétu návrh na zásadnú zmenu ICOS-u na medzinárodnú onomastickú spoločnosť s novým organizačným štatútom. Vyslovila sa nádej, že sa takto podarí preklenúť existujúce finančné ťažkosti, ktoré sa týkajú ďalšieho vydávania časopisu *Onoma*. Predložený návrh má preskúmať 5-členná komisia (predsedníčka M. Gelingová — V. Británia, D. Kremer — Nemecko, R. Rentanaar — Holandsko, B. Pamp — Švédsko, R. Šrámek — ČSFR) a plenárnemu zasadaniu 18. medzinárodného kongresu má predložiť svoj (zdá sa) kompromisný návrh. Na zasadaní ICOS-u sa prijal návrh prof. D. Kremera, že 18. medzinárodný onomastický kongres bude v marci alebo apríli 1993 v Trieri s ústrednou témou *Personennamen*.

Z Česko-Slovenska sa na kongrese zúčastnili 4 delegáti. V 1. sekcii R. Šrámek (Brno) predniesol referát *Menný systém v jeho odraze na onymických kartách*, v 4. sekcii predniesol V. Blanár (Bratislava) referát *Antroponymický systém a jeho fungovanie*, v 5. sekcii L. Kuba (Ústí n. Labem) *K niektorým aspektom pomenúvania sériových výrobkov*, v 6. sekcii hovorila M. Knappová (Praha) na tému *O oficiálnom regulovaní európskych antroponymických pomenovacích procesov*. Referáty vychádzali z funkčno-štruktúrnych princípov, ktoré dnes patria k cenným metodologickým výbojom súčasnej onomastiky a v diskusii mali priaznivý ohlas.

Nakoniec poznámku o stave slovenskej onomastiky. Hoci sa našej teoretickej onomastike dostáva medzinárodného uznania a heuristický výskum vzbudzuje úctu, organizačná a kádrová situácia našej onomastiky je viac ako neutešená. Napr. postavenie onomastiky v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV a vo Výskumnom stredisku pre národné jazyky Fínska v Helsinkách sa nedá porovnať. Nedá sa porovnať ani spoločenské hodnotenie onomastiky. Vinou neudržateľného zabezpečenia pomaly strácame náskok, ktorý sme získali v rozvoji teoretickej onomastiky. Pokiaľ ide o technickú vybavenosť, zostávame na úrovni 19. storočia. Mlčanie o tomto stave znamená súhlas s neutešenou perspektívou.

V. Blanár

V r. 1987 v tübingenskom vydavateľstve Max Niemeyer začal vychádzať ako ročenka časopis pod názvom *Sociolinguistica*, ktorý podľa úmyslu redakcie (U. Amman, K. J. Mattheier a P. H. Nelde) má koordinovať európsky sociolingvistický výskum. Možno súhlasiť s tým, že európske kontakty v oblasti sociolingvistiky sú — s výnimkou niekoľkých krajín — rozvinuté veľmi slabo, neraz pri riešení toho istého problému neprenikajú načas informácie z jednej krajiny do druhej. Myšlienka preklenúť túto izolovanosť a prispieť k tomu, aby sa mohli pohotovo využívať najnovšie skúsenosti a výsledky výskumu v oblasti vzťahu jazyka a spoločnosti v každej európskej krajine, je iste veľmi aktuálna. V ročenke *Sociolinguistica* sa v záujme toho postupuje tak, že jednotlivé čísla, ktorých texty vychádzajú v angličtine, nemčine a francúzštine, sú koncipované tematicky podľa najaktuálnejších okruhov problémov. Doteraz sa objavili štyri zväzky s týmito názvami: 1. Základné úlohy sociolingvistiky (1987), 2. Štandardizácia európskych národných jazykov: románska a germánska oblasť (1988), 3. Nárečie a škola v európskych krajinách (1989), 4. Menšiny a jazykový kontakt (1990). Ďalej sa pripravujú tieto tematické zväzky: 5. Jazyky v európskych organizáciách (1991), 6. Vznik národných jazykov vo východnej Európe (1992), 7. Koncepty viacjazykovosti v európskych školách (1993), 8. English only? v Európe (1994).

Európa je v porovnaní s inými kontinentmi na počet jazykov pomerne chudobná. To však neznamená, že by nemala svoje vlastné jazykové problémy. Konflikty vznikajú medzi jazykmi, ktoré sú v kontakte, problémy sú s menšinami, s rôznymi skupinami používateľov odlišných variantov národného jazyka, s národnými či ideologickými predsudkami odrážajúcimi sa v jazyku, sú tu gastarbeiteri, sezónni robotníci, azylanti, presídlenci, známe sú ťažkosti s mnohojazykovosťou v medzinárodných organizáciách a pod. Mnohé z týchto problémov majú v Európe svoje dlhé dejiny. Pritom niet pochyb, že riešenia politických a sociálno-ekonomických otázok, ktoré sú s tým spojené, môžu byť úspešnejšie vtedy, keď sa robia z nadhľadu, keď sa môžu jednotlivé riešenia vzájomne porovnávať. Sociolingvistika tu môže ponúknuť isté riešenia aj pre oblasť štátnej politiky a ekonomiky.

Okrem viacerých pôvodných štúdií jednotlivé zväzky obsahujú recenzie nových sociolingvistických publikácií a bibliografické súpisy najdôležitejších európskych sociolingvistických prác. Celoeurópska reprezentatívnosť údajov je zabezpečená sieťou stálych korešpondentov zo všetkých európskych krajín. O tom, aká pozornosť sa venuje týmto informáciám, možno usudzovať aj podľa autorov týchto súpisov. Za bývalú NDR ich spracúval W. Hartung, za ZSSR L. P. Krysin, za Juhosláviu R. Bugarski a za ČSFR F. Daneš (novšie J. Nekvapil), aby sme spomenuli aspoň bezprostredných susedov.

Uvedme už len stručne, že kým v prvom zväzku, ktorý mal predstaviť základné problémy európskej sociolingvistiky, sa odtláčajú články o jazykovej situácii na Britských ostrovoch, o perspektívach aplikovanej sociolingvistiky, o problémoch nárečového vyjadrovania v školách, o mestskej reči ako základnom probléme európskej sociolingvistiky, je tu porovnávacia štúdia o jazykovej politike v ZSSR a Juhoslávii a i. V druhom zväzku sa analyzujú problémy štandardizácie, jazykového normovania v Európe všeobecne i v jednotlivých krajinách germánskeho a románskeho jazykového areálu. Tretí zväzok podáva prehľad o problematike nárečia v škole v európskych krajinách. Zostavovatelia mali v úmysle zistiť, v ktorých krajinách tento problém vôbec existuje, či sa skúma a aké pedagogické opatrenia sa urobili v tejto veci. Zostavovateľom sa podarilo zhromaždiť rukopisy takmer zo všetkých európskych krajín s výnimkou piatich, ktoré nereagovali na ich výzvu (Grécko, Taliansko, Maďarsko a ZSSR), ale vlastne aj ďalších prinajmenšom troch, ktoré podľa všetkého redakcia ani neoslovila (Poľsko, Bulharsko a, žiaľ, aj Česko-Slovensko). V tom možno vidieť istú nevyváženosť medzi záujmom či možnosťami získať obraz o najnovšom stave sociolingvistikých problémov západnej a východnej časti Európy.

Vo štvrtom zväzku sa možno stretnúť so štúdiami o metodologických problémoch skúmania jazykových kontaktov, o smeroch a tendenciách v jazykovej, národnej a národnostnej politike v bývalých socialistických krajinách, o alochtónnych menšinách atď. Je fakt, že sociolingvistikou problematikou menšín sa dnes zaoberá celá Európa (podľa zostavovateľov iba s výnimkou Írska, ale platí to do istej miery aj o nás). Povahou veci je dané, že kým v západnej Európe je teraz v popredí výskum alochtónnych skupín, vo východnej a strednej Európe sú predmetom vedeckého záujmu zatiaľ skoro výlučne len autochtónne menšiny.

Doterajšie štyri zväzky ročenky *Sociolinguistica* hovoria o dobrej profesionálnej úrovni a schopnosti autorov pohotovo reagovať na nové dianie v jazykovo-spoločenskom živote jednotlivých krajín Európy. Ostáva si len želať, aby sa v nasledujúcich zväzkoch autori zo strednej a východnej Európy presadili omnoho výraznejšie a aby sa na stránky tohto časopisu dostali naše špecifické sociolingvistické problémy v omnoho väčšom rozsahu. To však celkom iste znamená venovať sa tomuto prieskumu omnoho sústredenejšie a s väčšou intenzitou než doteraz.

S. Ondrejovič

OBSAH

Jana Branická: Ustálené adjektívne prirovnania	115
Klára Buzássyová: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfolo- gických a lexikálnych jednotiek	89
Ján Horecký: Jazykové vedomie	81
Reinhard Köhler—Gabriel Altmann: Synergetické aspekty jazykovedy	3
Andrej Král—Ábel Král—Vladimír Majerník: Frekvenčná analýza hláskového in- ventára slovenčiny	105
Viktor Krupa: K charakteristickým zvláštnostiam prirodzených hybridných jazykov	15
Juraj Šikra: Príslovkové určenie v slovenčine	22
Eva Tibenská: Subjekt a jeho aktívne (čitateľské) špecifikácie	39

Diskusia

Pavel Cmurej: O ideálnych jazykových znakoch a označení	122
---	-----

Rozhľady

Jozef Mlacek: Vymedzovanie frazeológie a tzv. frazeologická parametrizácia	53
Jiří Nekvapil—Jana Holšánová: Nad knihou G. Helbiga Vývoj jazykovedy po roce 1970.	130

Správy a posudky

Akamatsu, T: The theory of neutralization and the archiphoneme in functional phonology. S. Ondrejovič	142
Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii M. Šimková	70
Dynamika súčasnej češtiny z hľadiska lingvistickej teórie a školskej praxe. J. Bosák	73
Historický slovník slovenského jazyka. I. K. Habovštiaková	138
Jazyk i líčnosť. S. Ondrejovič	147
Na polstoročnicu prof. Jozefa Mistrika. J. Horecký	65
Nový medzinárodný časopis pre európsku sociolingvistiku. S. Ondrejovič	153
Palek, B.: Základy obecné jazykovedy. S. Ondrejovič	77
Pergnier, M.: Les anglicismes. Danger ou enrichissement pour la langue française? O. Orgoňová	145
Profesor Gabriel Altmann. J. Bosák	136
Sabol, J.: Syntetická fonologická teória. J. Horecký	68
Sympóziu Language Industries v Budapešti. V. Benko	79
Textika a štylistika. J. Bosák	66
The Prague school and its legacy. J. Nekvapil	144
17. medzinárodný onomastický kongres v Helsinkách (13. 8.—18. 8. 1990). V. Blanár	150

СОДЕРЖАНИЕ

Яна Браницка: Устойчивые адъективные сравнения.	115
Клара Бузашишова: Повторная интернационализация и проблема отождествления морфологических и лексикологических единиц	89
Ян Горецки: Языковое сознание.	81
Райнхарт Кэлер—Габриел Альтманн: Языкознание с точки зрения синэргетики	3
Андрей Краль—Абел Краль—Владимир Майерник: Частотный анализ инвентаря звуков словацкого языка.	105
Виктор Крупа: О некоторых особенностях языков пиджин	15
Юрай Шикра: Типы обстоятельств в словацком языке.	22
Эва Тибенска: Субъект и его активные (деяТЕЛЬские) спецификации	29

Дискуссия

Павел Цморей: Об идеальных языковых знаках и обозначении.	122
---	-----

Обзор

Йозеф Млацек: Определение фразеологии и так называемая фразеологическая параметризация	53
Иржи Неквапил—Яна Холшанова: Замечания о книге Г. Хельбига <i>Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970</i>	130

Сообщения и рецензии

Акаматсу, Т.: Теория нейтрализации и архифонемы в функциональной фонологии. С. Ондрейович	142
Динамические тенденции в языковой коммуникации. М. Шимкова.	70
Динамика современного чешского языка с точки зрения лингвистической теории и учебной практики. Я. Босак	73
Исторический словарь словацкого языка. К. Габовштиакова.	138
Язык и личность. С. Ондрейович	147
К пятидесятилетию юбилею научной работы проф. Йозефа Мистрика. Я. Горецки	65
Новый международный журнал для европейской социолингвистики. С. Ондрейович	153
Палек, Б.: Введение в общее языкознание. С. Ондрейович	77
Пениер, М.: Англицизмы. Опасность или обогащение для французского языка? О. Оргонова	145
Профессор Габриел Альтманн. Я. Босак	136
Сабол, Я.: Синтетическая фонологическая теория. Я. Горецки.	68
Симпозиум <i>Language Industries</i> в Будапеште. В. Бенко.	79
Текстика и стилистика. Я. Босак	66
Пражская школа и ее последователи. И. Неквапил	144
17-ый международный ономастический конгресс в Хельсинки. В. Бланар	150

CONTENT

Jana Branická: Phraseological adjective comparatives	115
Klára Buzássyová: The repeated internationalization and problem of identification of the morphological and lexical units	89
Ján Horecký: On linguistic consciousness	81
Reinhard Köhler—Gabriel Altmann: Synergetical aspects of linguistics	3
Andrej Kráľ—Ábel Kráľ—Vladimír Majerník: The frequency analysis of the sounds of Slovak	105
Viktor Krupa: To the characteristic features of the pidgins	15
Juraj Šikra: Adverbials in Slovak	22
Eva Tibenská: Subject and its active (agentive) specification	39

Discussion

Pavel Cmorej: About ideal linguistic signs and designation	122
--	-----

Review articles

Jozef Mlacek: The delimitation of phraseology and so called phraseological parametrisation	53
Jiří Nekvapil—Jana Holšánová: Remarks on the book of G. Helbig <i>Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970</i>	130

Reports and reviews

Akamatsu, T.: The theory of neutralization and the archiphoneme in functional phonology. By S. Ondrejovič	142
Dynamic tendencies in the language communication. By M. Šimková	70
The dynamism of the contemporary Czech from the point of view of the linguistic theory and school practice. By J. Bošák	73
A historical dictionary of the Slovak language. By K. Habovštiaková	138
Language and personality. By S. Ondrejovič	147
Half century of scientific life of prof. Jozef Mistrík. By J. Horecký	65
A new international journal of the European sociolinguistics. By S. Ondrejovič	153
Palek, B.: A textbook of general linguistics. By S. Ondrejovič	77
Pergnier, M.: Anglicism. Danger or enrichment for the French? By O. Orgoňová	145
Professor Gabriel Altmann. By J. Bošák	136
Sabol, J.: A synthetic phonological theory. By J. Horecký	68
A symposium Language Industries in Budapest. By V. Benko	79
Textics and stylistics. By J. Bošák	66
The Prague school and its legacy. By J. Nekvapil	144
The 17 th international congress on onomastics in Helsinki. By V. Blanár	150

Kolektív

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA I (A—J)

Historický slovník slovenského jazyka je viacväzkový výkladový a dokladový slovník stredného typu. Zachytáva a lexikograficky spracúva okolo 60 tisíc lexikálnych jednotiek jazyka slovenskej národnosti z 11.—18. storočia, ako ich nachádzame doložené v početných rukopisných a tlačených historických textoch. Svojím širokým poňatím a moderným spôsobom spracovania poskytuje náš prvý historický slovník slovenčiny z predpisovného obdobia spoľahlivý základ pre správne chápanie a výklad slovenských historických textov a pre ďalší výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby. Má význam nielen pre slovenskú a slovanskú porovnávaciu a všeobecnú jazykovedu a všetky historické vedné disciplíny, ale aj pre ostatných záujemcov, ktorí chcú bližšie a hlbšie poznať vývin slovenského jazyka, jeho slovnej zásoby a kultúry.

536 strán, viaz., asi 149 Kčs

Kolektív

PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU

Pravidlá slovenského pravopisu obsahujú najnovšiu kodifikáciu slovenského pravopisu. Na rozdiel od doterajších vydaní sú nové Pravidlá slovenského pravopisu príručkou s prehĺbeným výkladom pravopisných javov, a to najmä problematických. Určené sú žiakom, študentom, učiteľom, novinárom, redaktorom, slovom všetkým aktívnym používateľom slovenského spisovného jazyka v zahraničí, ako sú študenti slovenčiny a prekladatelia slovenskej literatúry. Okrem toho sú potrebnou príručkou aj pre používateľov slovenského jazyka v zahraničí, ako sú študenti slovenčiny a prekladatelia slovenskej literatúry, účastníci letného seminára slovenského jazyka Studia Academica Slovaca.

400 strán, viaz., asi 69 Kčs

Vážení čitatelia, podnikatelia, organizácie!

Oznamujeme Vám, že od 1. januára 1991 poskytujeme inzertnú službu všetkým záujemcom o rýchlu propagáciu svojho podniku, výrobkov, či služieb. Vyberte si z 38 špecializovaných časopisov VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied ten pravý, ktorý doručí Váš inzerát potenciálnemu zákazníkovi v Čechách a na Slovensku.

Základná sadzba je 10,— Kčs za 1 cm².

Časopisy VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied

Časopis	Periodicita	Kčs/1 ks	Ročné predplatné	Formát
1. Acta Physica Slovaca	6 ×	39,—	234,—	B/5
2. Architektúra a urbanizmus	4 ×	37,—	148,—	240 × 240
3. ARS	3 ×	48,—	144,—	R/4
4. Biológia	12 ×	31,—	372,—	B/5
5. Bratislavské lekárske listy	12 ×	25,—	300,—	A/4
6. Computers and Artificial Intel.	6 ×	37,—	222,—	B/5
7. Endocrinologia experimentalis	4 ×	32,—	128,—	A/4
8. Ekológia ČSFR	4 ×	29,—	116,—	B/5
9. Ekonomický časopis	12 ×	17,—	204,—	B/5
10. Elektrotechnický časopis	12 ×	27,—	324,—	B/5
11. Filozofia	6 ×	24,—	144,—	B/5
12. General Physiology and Biophysics	6 ×	38,—	228,—	B/5
13. Geologica Carpathica	6 ×	35,—	210,—	A/4
14. Geografický časopis	4 ×	29,—	116,—	B/5
15. Helminthologia	4 ×	34,—	136,—	A/4
16. Historický časopis	6 ×	27,—	162,—	B/5
17. Human Affairs	2 ×	37,—	74,—	B/5
18. Chemical Papers	6 ×	47,—	282,—	B/5
19. Jazykovedný časopis	2 ×	29,—	58,—	B/5
20. Kovové materiály	6 ×	29,—	174,—	B/5
21. Kultúra slova	10 ×	9,—	90,—	A/5
22. Lesnícky časopis	6 ×	14,—	84,—	B/5
23. Mathematica Slovaca	4 ×	47,—	188,—	B/5
24. Neoplasma	6 ×	49,—	294,—	B/5
25. Poľnohospodárstvo	12 ×	19,—	228,—	B/5
26. Právny obzor	10 ×	19,—	190,—	A/4
27. Slavica Slovaca	4 ×	49,—	196,—	B/5
28. Slovenská archeológia	2 ×	75,—	150,—	A/4
29. Slovenská literatúra	6 ×	21,—	126,—	B/5
30. Slovenské divadlo	4 ×	27,—	108,—	B/5
31. Slovenská reč	6 ×	17,—	102,—	B/5
32. Slovenský národopis	4 ×	39,—	156,—	B/5
33. Sociológia	6 ×	29,—	174,—	B/5
34. Stavebnický časopis	12 ×	26,—	312,—	B/5

Časopis	Periodicita	Kčs/1 ks	Ročné predplatné	Formát
35. Strojnícky časopis	6 ×	35,—	210,—	B/5
36. Studia psychologica	5 ×	29,—	145,—	A/4
37. Vodohospodársky časopis	6 ×	29,—	174,—	B/5
38. Životné prostredie	6 ×	18,—	108,—	A/4

Cena inzerátu pri tlačovom obrazi:

Formát	celá strana	pol strany	štvrt strany	plocha
A/5	1830,—	915,—	458,—	183 cm ²
A/4	3910,—	1955,—	978,—	391 cm ²
B/5	2350,—	1175,—	588,—	235 cm ²
R/4	3200,—	1600,—	800,—	320 cm ²
A/4 skrát.	3456,—	1728,—	864,—	345,6 cm ²
196 × 178	2848,—	1424,—	712,—	284,8 cm ²

Cena inzerátu pri tlači na spadávanie:

Formát	celá strana	pol strany	štvrt strany	plocha
A/5	3010,—	1305,—	753,—	301 cm ²
A/4	6200,—	3100,—	1550,—	620 cm ²
B/5	4280,—	2190,—	1095,—	428 cm ²
A/4 skrát.	5430,—	2715,—	1358,—	543 cm ²
240 × 240	5760,—	2880,—	1440,—	576 cm ²

S objednávkami sa obracajte na

Propagačný a inzertný referát

VEDA, vydavateľstvo SAV

p. Contrerasová

Klemensova 19

814 30 Bratislava

telefón: 563 21, kl. 311

INZERUJTE V ČASOPISOCH VEDY

CONTENT

Ján Horecký: On linguistic consciousness	81
Klára Buzássyová: The repeated internationalization and problem of identification of the morphological and lexical units	89
Andrej Kráľ—Ábel Kráľ—Vladimír Majerník: The frequency analysis of the sounds of Slovak	105
Jana Branická: Phraseological adjective comparatives	115
Discussion	
Pavel Cmorej: About ideal linguistic signs and designation	122
Review articles	
Jiří Nekvapil—Jana Holšánová: Remarks on the book of G. Helbig <i>Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970</i>	130
Reports and reviews	
Professor Gabriel Altmann. By J. Bosák	136
A historical dictionary of the Slovak language. By K. Habovštiaková	138
Akamatsu, T.: The theory of neutralization and the archiphoneme in functional phonology. By S. Ondrejovič	142
The Prague school and its legacy. By J. Nekvapil	144
Pergnier, M.: Anglicisms. Danger or enrichment for the French? By O. Orgoňová	145
Language and personality. By S. Ondrejovič	147
The 17 th international congress on onomastics in Helsinki. By V. Blanár	150
A new international journal of the European sociolinguistics. By S. Ondrejovič	153

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 42, 1991, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor člen korešpondent Ján Kačala

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrik, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., doc. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technická redaktorka: Jana Jankovičová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače.

Nám. slobody 6, 817 64 Bratislava

Distributed by SLOVART Ltd., Nám. slobody 6, 817 64 Bratislava, Czecho-Slovakia.

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 340108, D-8000 München, Germany

Ročné predplatné Kčs 58,—, jednotlivé číslo Kčs 29,—
Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, š. p., 832 10 Bratislava, Račianska 20